

ANNA PAÝTYK – ARKADAGYM AGTYKLAR

1- nji bab: ÇATMANYŇ BAŞYNDÄ

...Diýseler, diýibersinler. Men-ä dünýä-de ukudan süýji zat bardyr öýdemok. Dogry, gowy zatlar köp. Tagamlyja iýmegem gowy. Şirin-şerbet içmegem gowy. Özün ýalylar bilen şapadaňlap oýnamagam hezil. Yöne hemmesinden uky süýji. Sebäbi iýmänem oňup bolýar, oýnamanam oňup bolýar. Uklaman oňup bolanok. Muňa men pugta göz ýetirdim. Öten ýyl erikden ýykylyp, aýagymy döwdürdim. Edil injigimden iki ýeri çat açypdyr. Özem çep aýagym — iň gerekli aýagym. Sebäbi men çepbekeý döräpdirin. Şonda her ýaşaýa bir gün keselhanada ýatmaly borsuň diýdiler. Her ýaşaýa bir gün — muny aýtmak aňsat. Hasaplap gördüm welin, tutuş bir hepde bilen ýarty hepde, ýene bir günem üstüne. Ýalňyşdyr öýdüp, öwran-öwran hasapladym. Barmagymy бүкүп, sanap gördüm, näçe sanasaňam üýtgänok. Men gaty köp ýaşandygymy şonda bildim. Onça ýaş nämä gerek. Alty ýa ýedi ýaşymda bolsam bolmaýarmy. Ýekeje hepde ýatyp, çykyp ötgätmeli. Indi öküneniň peýdasy ýok. Dyzyňa çenli süňk ýaly edip gipsläp, aýagyňy ýokardan asyp goýansonlar, garagyňam akar ýatman. Insizje krowatyň üstünde ýat güýlün-de. Sakgally medsestraň iňirdisem üstesine: «Keselhanada ýatasyň gelmese, ozal dek gezerler. Maýmyn bolaryn öýtdüňmi, şahadan-şaha böküp...»

«Aýallara sakgal çyksa, gazap bor» diýilýän çynmyka diýýän. Olar erkek adamlardanam gaharjaň boljak ekeni. Meň medsestramyň edil eňeginiň üstünde jaýtaryp duran diňe ýekeje gyl bar. Ýekeje bolanda-da, barybir, sakgal ahyry. Ony ütmändirem, syrmandyram, çalaryp gidipdir. Üstüne abanyp, haýbat atanda, ol gyl edil gözüňe dürtüläjek bolýar. Älhepus, beýle-de bir iňre aýal bolar eken-ow. Agdarynaňda krowatyň jygyldaýsa-da gygyrýar. «Eý, sen, garagol, akyllyja bol diýýän saňa. Nämе it bilen ýatan ýaly gorsanyp ýatyrýsň». Ýüregiň gysyp, sykylyk atsaň-a gyr jyny. Palataň agzynda bir zat örüp oturandyr welin, işini taşlap, ýanyňa geler: «Sen nirededigiňi unutdyňmy? Bu ýeri hammam däl, seň üçin sykylyk atar ýaly».

Aý, jähennem-le, indi bary geçdi. «Geçeni — geçdi bil» diýipdirler. Men bulary ýatlajagam däl welin, oýnaman oňup bolýanlygyny aýdaýaýyn diýdim. Iýmänem oňup bolýandygyny aýdaýyn. Bir ýola daýzam bize gezmäge geldi. Öňküleri ýaly, bu gezegem ullakan ýaglyga düwüp, bidäne üzümüň kişmişini, maňyz getirdi. Ejem bir çümmüjek alyp, ýekeje gezek agzyňa atdy-da, galanyny bize paýlady. Uly doganym

Kerwen ol wagt entek soldat dälde. Altynjy ýa-da ýedinji klasdady. Uýam Täzegülem häzirkisi ýaly uly gyz dälde. Gulpagyny ýaňyja bogupdy. Olam syçanyň guýrugy ýaly ýeňsesinde jaýtarar durardy. Indi başga, uly gyz bolupdyr. Iki örüm ýogyn saçyny döşüne taşlap, hondan bärsi. Adam görse, utanan bolýar. Men ol wagt hasam kiçijikdim. Hiçinji klasda-da okamokdym. Iller bilen mekdebe barýan welin, elime «Harplyk» tutduryp, täze ýyl geläý diýip goýberýäler. Men oňa-da monça bolýan. Indi görüp otursam, kowulýan ekenim. Hawa, şonda daýzamyň sowgadyndan maňa ýeten paý azrak boldy. Ol azam dälse dälde, meň gözüme az göründi. Öýkeledim. Kerwen bilen Täzegül bolsa «öýkeläniň paýy süýji» etdiler-de, meňkinem galk-gulk iýdi oturyberdiler. Biziň öýümiziň kanuny şeýle. Öýkelediň — işiň gaýtdygydy. Men muny bilýädimem welin, nädeýin, öýkelek damarym tutdy-da. Ejem bolsa, olara käýemäge derek maňa gyjyt berdi.

— Açlyga çydasaň, geziber. Nanam iýmesediň käşgä!

Men aglajak-aglajak boldum.

— Gezerinem... Iýmenem... On günläbem, müň günläbem gezerin...

Näzimi çeken tapylmady. Men sözümde durdum. Ýekeje gezek gizlenip, kündükden suw içdim diýäýmesem, ol gün duz datman gezdim...

Ine gördüňizmi, iýmänem oňup bolýar ekeni. Hany, uklaman oňjak bolubam bir gör. Ýekeje günem oňup bolanok. Men-ä şeýle. Näçe köp uklassam, şonça beter ýatasym gelýär. Uky inňäsiz süýji. Ylaýta-da, daňdanyň ukusy. Agşamlaryna iliň öňünden ýatýan, turamda ýene iliň yzyndan. Oýanmasyna menem oýanýan welin, ýerimden galasym gelenok. «Ýene birsalymjyk ýataýyn, ýene birsalymjyk» diýip, oýaly-ukuly ýatyryn. Şol «birsalymjygyň» soňy ejem gelýp, üstümden ýorganymy aýyrmagy bilen gutarýar. «Ertiriň özünde owarra edip, kerewadyňy çatmaň güneşine geçirerin. Onsoňam bir göreli ýatyşyňy. Gün jyzyrdadyp, gerşiňe basyberse, çalt turarsyň-a».

Diýse-de, ejemiň ony etmejegi belli. Sebäbi meň ýatýanym krowat bolup, krowat däl, gerek ýeriňe geçiräýer ýaly. Üstüne tagta germelgi, nebiti boşan iki sany demir çelek. Dört burçuna agaç dikip, kakam bilen babam üstüne-de peşehana gurdular. Agşamlaryna çybyn ördügi babam, ejem üçimiz soň aşagyna dykylýas. Ýogsam inleşip gelýän aç çybynlar çäýyňy içmäge-de goýanok. Diňe ýatjak bolanlarynda ejem çatma girýärdi, babamam düýe ýatagyň ýanyndaky bedäň üstüne çykardy. Krowatyň üstünde ýeke özüm galardym. Her niçigem bolsa, ýerde ýatandan gowurakdy.

Eýýäm bu günem turamda, gün ýiti naýzasyny çöp çatmaň içinden parran-geçirip, maňa gezäp durdy. Gezese gezäbersin, onda-da ýatardym-la. Bu gün meni ýatyrmaryk zat başga — babamyň çal towşany. Çöle gelelim bəri, ýatsam-tursam, şol towşany görmegiň

arwuwyndadym.

Gawunyň başyna gaýtjak bolup, goşumyzy ýükläp durkak, babam şeý diýdi: «Ol ýeri bijaý hezildir. Säher bilenjik turarsyň welin, ilki bilen bogazja çal towşan gözüňe iler. Kirt-kirt edip, ýorunjaň gülüni çürtüp ýörendir görseň...»

Her gün ýorgandan çykaryma mähetdel aýagym trusili ýorunjalyga tarap eňýän. Towşan gözläp, bilime ýetip duran gök ýorunjany torç edýän. Emma netikaza towşan görnenokdy. Ertesi, birigüni hem şeýle — towşan ýok. Babam welin arkaýyndy. «Darykma, bu gün görmeseň, ertir görersiň» diýýär. «Belki, ol çebsekländir».

«O näme diýdigiň?» diýip soraýan. Babam: «Çagalandyr. Ynha çagajyklaryny yzyna tirkäp, bu gün-erte ýene görner» diýýär.

Babam ony köp görükdir. Garynjygy tulparyp dur diýýär. Dodagy ýirik diýýär. Gulaklary hem harry diýýär, eşegiňki ýaly. Ol ony men gelmänkäm ýorunjaň içinde-de görükdir. Noýbaly joýada-da görükdir. Käşirli atyzda-da gezip ýör diýýär. Men welin ýeke gezegem göremok. Birden tilkiň ýa şagalyň eline düşäýdimikä diýibem gorkýan. Gorkmaz ýalymy. Gys babam düme ekin ekmek üçin ýer suwaryp ýörkä, şeýle bir elhenç waka bolupdyr: babamyň tilkä guran gapany gije towşan düşäýse nätjek. Ony hem sümsünip ýören şagal görüp, gapany zady bilen süýräp äkidipdir. Aç şagalyň eline towşan düşer-de, aman syparmy? Ertesi babam yzyny yzlap barsa, gapanyň salynyň arasynda ýaňky towşanyň syňrajygy bilen bir übtüjek tüýi dur diýýär. Birki aňnat aşyp, hezil edip, iýipdir nejis. Şol towşan janawar gürrüňsiz şu towşanyň taýy bolmaly. Babamam şeý diýýär. Hökman şeýledir. Sebäbi towşanlar höwürlije gezýär ahyry. Gör, bolýan zady: «Öleni-hä öleni, gözüni garga çokmasy näme» diýlişi ýaly, gapana düşeni-hä düşeni, şagal iýmesi näme diýsene. Ýogsam, oň aýagyny gapan döwenem bolsa, babam ony seýikläp bilerdi ahyry. Doktorlar meň aýagymy gipsläp bejerdiler ahbetin.

Heý, bolmanda, ýekeje gezejik bir men ony görsedim. Men heniz diri towşan göremok. Sesinem eşidemok. Mahal-mahal gije düýşüme-de girýär. Çatmaň aňyrsyndan käşir ogurlap gaçyp barýamyş. «Heý, towşan, dur. Gaçma, men saňa zat degjek däl» diýip gygyrýan. Öz sesime-de, özüm oýanýan. Görsem, towşan nirede, zat nirede...

Bu günem oýayan dessime, ýene şol towşan ýadyma düşdi. Gözlemäge welin ylgamadym. Barybir, tapmajagymy bilýän. Düşegimiň üstünde oturdym-da, diňşirgendim. Töwerek-daşym ümsümlük. Bilýän, bu wagt ejem-ä gawun joýaň sary çyrmaşygyny ýygмага gidendir. Babamam düýesini äkidendir. Ol her gün salkynda birsellem ekiniň gyrasynda bakardy-da, soňam aýagyny duşap, ýandakly oýa goýberip gaýdardy.

Nätmeli? Nämä guýmenmeli? Oba bolanda hezil. Oýnara oglanam köp,

oýnam tapylýar. Bu ýerde welin özüň-özüňe güýmenje tapynmaly. Gelenime ýany üç-dört gün boldy. Eýýäm ýüregim gysýar. Tizräk okuw başlansady. Ýogsam ýüz günlük kanikuly bu tukat çölde nädip geçirerin. Ejemiň aýdanyny etseň-ä, ertir bilen turmaly-da, çägäň üstünde azajyk oýnamaly. Onsoň ýuwunmaly-da, çay-çöregini iýip, çatmadan çykman oturmaly. Beýdip gün geçirip bolmaz ahyry. Tomsuň gün-ä hasam uzak bolýar.

Ýuwunmak diýeniň çölde aňsat. Saňa sabynlap ýuwun, dişiňi çotgala diýip, azar berýän ýok. Asla dişini çotgalamagyň geregem ýok. Günuzyn iýýäniň terne, gemirýäniň käşir. Nireden dişinde kir galsyn...

Men bu zatlar barada oýlanýaryn.

Özümem tizräk akar ýaba tarap jypydaýsam kem göremokdym. Ol ýer meň üçin ýeser güýmenjedi. Ejem gelse, goýbermejegin-ä bilýän. Sebäbi ol maňa belet. Ýabyň boýuna barsam, wagty bilen öýe dolanamok. Tozgaly gamyşlary hellewläp görünýän akar ýap çatmadan onçakly uzagam däl. Bir ylgasam barýan. Baryp ýabyň kenarynda oturýan-da, gökje çayyrlaň aşagynda lüňňe-lüňňe bolup ýatan gury kesekden döwüp alyp, suwa oklap başlaýaryn. Olar suwuň ýüzünde tegelek halka ýasap, bygyr-bygyr seslenýär. Owunjak düwme çykaryp, suwuň düýbüne çöküp gidýär. Soňra kesekläp, aňyry kenarda gözünü balkyldadyp oturan warryk gurbagalary ürküzýän. Her gezek suwy pažžyldadamda olar gorkup, çiş arkan suwa bökýärler. Şu gezeg-ä nädäýdiňkäň. Gark bolansyň diýýän. Yz ýanyndan görsem, ýaňky gurbaga eýýäm beýle ýanymda warryklap otyr. Ol ýerde hiç zada güýmenmän, akar suwa seredip oturmagam keýp. Göräýmäge, öz ugruna akyp ýagan gök suw. Emma siňe seretseň welin, suwuň ýüzi janly-jemendeden dos-doly. Bir görseň, bir söý bilen suwa gaçan gara tomzak togalan tezeginiň üstünde akyp gelýändir. Suw ony nirä äkitse äkidibersin. Oljasyny ýitirmese, bolany şol. Eli-aýagy bilen ýapyşyp, gerkildäp otyr. Emma bihepbe jyk-jyk onuň tersine. Gara gaýgysy öz jany. Sypaljykdan haraý isläp, ýapyşyp barýandyr. Ýene birsellem oturarsyň, suwdan dygysyz kän zatlar geçer. Pyşdyl suwa gaçanda, hasam göze ilginç bolýar. Ilki göreňde bir bölejik ýylmawak tagtadyr öýdersiň. Ýanyňa golaýlar, görseň, pyşdyldyr. Uly çanagy aşagynda, kiçisi hem üstündedir. Boýnuny süýndürüp, ujy dyrnakly aýaklaryny serip barýandyr. Özge wagt görseň, gözleri çala cyzylýandyr, bu mahal peträp durandyr. Ýygyrt-ýygyrt ýüzi göm-gökdür. Asyl, onuň pyşbagadygyna-da birbada ynanasyň gelmez. Gumuň içinde göreňde, ol beýle däl ahyry. Tank däldirin öýtmez, hiç kimiň dyrmaşyp bilmeýän ürgün çägesine dyrmaşar ötägider. Hondan bärşi gopbamdyr. Ýüzünü görjek bolsaňam görkezmez. Kellesini iki aýagynyň aňyrsynda gizlsr-de, «hyşşşş» edip, haýbat atar. Bu wagt welin ejiz. Senden haraý islär. «Haý, näkes. Seret, gurbaga seň ýaryňça ýok, suwa başaşak çümýär, arkan çümýär, hiç zat bolanok. Sen welin arkan ýatyrsyň, agdarylybam bileňok». Men elime cybyk alyp, ýabyň boýy bilen tikenleri basgylap ylgaýaryn. Çykaryp bilsem-ä çykararyn, çykaryp bilmesemem, beýlesine düñdererin. Onsoň,

çykjagyny bilýän. Ýüzin ýatsa, ol ýüzmäge asgynam däl.

«Çykararlarmy ol näkesi. Gaýtam, gark ederler ony» diýip, babam öýe gelemde käýinýär. Sebäbi pyşdyl onuň bir joýa gämigini iýipdir. Şonda jibrine-jibrine ikilenç gawuna derek giçki hyýar ekipdi. «Men bu mugthoryň tohumyny tüketmesem bolmaz» diýip, mahal-mahal uly çukur gazyp, ekiniň töwereginläki pyşdyllary şoňa ýygnardy. Ýene aç öldürmäge dözmän, baryny halta salyp, uzak ýere döküp gelderdi. «Ind-ä şol ýerden gelýänçäňiz, gawun sowlaýsa gerek, ýigrenjiler!»

Men ýabyň boýuna gitmek üçin hyýallanany mam şoldy. Ýeňsämde peşehananyň burçy çalaja galgan ýaly boldy. Garasam, babam. Pişik basyşyny edip, duýdurmanjyk gelipdir-de, maňa seredip ýylgyryp dur.

— O-how, eýýäm turduňmy, galtaman!

2-nji bap: BELLI USSA

Babamyň ady köp. Oňa «Belli ussa» diýýänem bar. «Belli aga» diýýänem. Ýek-ýarym «Belli çolak» diýýänem ýok däl. Deň-duş aksakgallary ýöne «ussa» diýip ýüzlenýär. Men welin olaryň hiçsinem diýemok. Oňa «baba» diýýän. Elbetde, babaň bolsa, oňa «baba» diýmeli bor-da. Sebäbi ol meň ejemiň kakasy. Babamyň aýaly ýa-da ejemiň ejesi pahyr ölmän, gezip ýören bolsady, oňa-da men özgeler ýaly «Ajapsoltan eje» diýmezdime-de, «mama» diýerdim. Şeýle dälmi?!

Men babamyň ussaçylyk edip oturanyny göremok. «Bu jelegaýlarda Belli ussa ýaly ussa bolmaz» diýýänlerini welin köp eşidýän. «Oň eliniň hünärine telpek goýaýmalydyr». «Belli çolagyň-a eli altyndyr welin, arman garrapdyr, gözi kütelipdir» diýýänlerinem eşidýän. «Belli ussaň agtygy bolsaň, senem-ä bihal oylan bolmaly däl. Hany aýt, ulalaňda kim boljak?!» diýip, menden sorayanam ýok däl. Men babamyň hünäriň göremok ahyry. Onuň üçinem men ulalamda ussa boljagymy ýa kim boljagymy nireden bileýin. Bir ýola kakamdan soradym.

— Näme üçin babama hemme kişi «ussa» diýýär-ä? Ol ussa-da däl?!

— Babaň ussadyr, oglum. Onda-da öz wagtynda ökde ussady — diýip, kakamam ony öwdi. — Men ejeňi almankam, sen ejeňden bolmankaň, entek meň özüme seň ýaly oylanjykam, oň ussahanasynda çekiç sesi ýatmazdy. Gündizlerine kolhozyň azallaryny bejelerdi. Künde ýasardy. Düýelere howut tikerdi, ýabylara hamyt bejelerdi. Döwek döwer ýaly çarh ýasardy. Harman atar ýaly ýabaklar ýasardy... Orak dişärdi, pil saplardy, kätmen taplardy... — Men kakamyň aýdýan gurallarynyň köpüsiniň adyny ýaňy eşidýärdim. Olar nähili zat, nämä gerek, bilemokdym. Kakam bolsa şol sanar gider oturdardy. — Gijelerine ýetim-ýesirleriň çokaýyny oltarardy, çarygyny çatardy, alkyş alardy...

Men pikir etdigimçe, babamyň hünäri gyzyksyz göründi. Ýamaly çokaý geýmek ýa çaryk geýmek nämä derkar. Magazine baryp, täze köwüş saýlap alaymaly. Şaý

ýasap bilen bolsa, ol başga gep.

Täzegül onunjyny gutaranda, ejemiň oňa öz dagdanyny sowgat berenini bilýän.

— Al, gyzym, dakyn. Bu dagdan mamaň pahyrdan ýadygär. Mamaňa-da muny babaň öz eli bilen sünnäläp ýasap beripdir.

Täzegül dagdany dakyndy. Kiçijik dagdan owadandy, lowurdap duran gyzyl gaşlary bardy. Täsendi. Şondan soň gyzlaň boýnunda owadan gülýaka görsemem, dagdan görsemem, göwnüme ählisini babam ýasan ýaly boldy durdy.

Bir gün oň özünden soradym.

— Sen ussaçylygy kimden öwrendiň, baba?

Babam ýylgyryp, ýüzüme garady-da, özüme sorag berdi.

— Sen öňürti aýt, hat ýazmany kimden öwrendin?

Men aljyrajak ýaly etdim. Her niçigem bolsa hat ýazmany öwreden ilkinji mugallymymy ýadymdan çykarman ekenim. Heý, olam bir ýatdan çykarmy? Derrew aýtdym. Onda-da has ynamly aýtdym.

— Şeker mugallym öwretti. Başga kim bolsun.

— Haý, berekella! Gördüňmi, sen ýazmany öwrenipsiň, mugallymyň bar. Hemme kişiň öz mugallymy bolýar. Hiç kim zady enesiniň içinde öwrenip gelenok. Alymam bolsa, bilgijem bolsa, gözbagçam bolsa, barybir, her kimiň öz mugallymy bardyr. Meň mugallymym kakamdy. Şoň üçinem ilat oň adyny ýadyndan çykaryp, ile belli bolansoň «Belli ussa, belli ussa!» diýip at goýupdyr. Maňa bolsa, şoň galan adyny dakypdyrlar. Ras, menem şol ady göterýänmi, onda azajyk ussadyryn.

Babam ýeke aýak çolakdy. «Belli çolak» diýýänler soň üçin diýýärdi. Men olary ýigrenýärdim. Çolak bolanda oňa «çolak» diýmelimi? Olam çolaklygy dereje bilenok. Her gün ertir agaç aýagyny tomparyp duran dyzyna geýdirerdi-de, iki ýerinden kemer bilen baglardy. Biziň gen galyp, seredýänimizi görüp sorardy.

— Nädýär, gelişýärmí?

Geliş niräň gürrüňi. Näçe timarlap ýasanam bolsa, kemerine sary toka dakanam bolsa, gelşenokdy. Agaç aýakdan janly aýak gowy ahyry. Biz dymardyk. Babam ýene özi jogap bererdi.

— Zyýany ýok, oglanlar. Siz beri aýaklaryňyza hazir bolaweriň, Ogurladaýmaň — diýerdi. — Menem halys irdim şu agaç aýakdan. Ylgap bolmasa, ýapdan towsup bolmasa, agaja dyrmaşyp bolmasa, jähenneme gitsin şu aýak — diýip zeýrenerdi. — Şunym inçelip döwüldigi, gider-de, faşistlerden öňki aýagymy alyp gelerin.

Ejemiň aýtmagyna görä, köp wagtlap, babamyň çagasy durmandyr. Durman-

durman, ahyry bir ogly bolupdyr. Oňa yrym edip, bir ýaşayança at goýmandyrlar. Bir ýaşy dolanda bolsa: «Men başyma döwlet indi. Perzendim durdy» diýip, oba toý beripdir. Adyna-da Döwletdurdy dakypdyr. Emma babamyň özünden başga hiç kim oňa Döwletdurdy diýenok-da, Durdy diýýärdi. Men ony Aşgabatda okaýarka, obada seýrek görerdim. Okuwyny gutaryp, kolhoza gelensoň, kän görýädim, Günde diýen ýaly görýärdim. Saçlary peşerip duran oglandy. Ol özi bilen doktor gelnem getiripdi. Iller ol boýny uzyn gelne žiraf diýse-de, men ony gowy görýärdim. Gözüňe derman guýsun, ýaraňy daňsyn agyrdanok. Ol ähli keselleriň dermanyny bilýärdi. Için agyrsa, iň aýdäl dermanlardan saýlap berýärdi.

Ol oba gelip, kiçijik keselhanada bir ýyl dagy işledi, bir günem Durdyň gelni gidipdir diýip, gürrüň ýaýrady. Ejem dagy ony gizlejek boldy. Emma ilin agzyny ýygyp bolýamy näme. Sanlyja günde hemme ýere ýaýrady. Şondan soň, köp mahal geçmänkä, Durdy daýymyň özem bir ýaña ýitirim boldy.

Bir gün öýe gelsem, ejem ýeke özi aglap oturan ekeni.

— Näme boldy, eje?

Ol menden utanyp, derrew gözünüň ýaşyny süpürdi.

— Hiç... Hiç zat bolanok, guzym. Bar oýnaber!

Men çaga däl ahyry. Hiç zat bolmasa, ömür ejem aglarmydy.

Men sorap-sorap, Täzegülüň ýüregine düşemsoň, ahyry ol aýtdy.

— Sen hiç ýerde aýtmajagyňa söz berip bilermiň?

— Beý, men erkek adam ahyry.

Täzegülüň hasam gahary geldi. Gyz bolup doglanyna kemsinýän ýaly, men oglan ýa erkek adam diýseň, gyr jyny.

— Ýeri, bolduň meň başyma erkek adam. Hiç ýerde aýtmajagyňa şert et.

Ol näme diýse kaýyldym. Aýtmajagyma şert etdim. Täzegülem sözünde durdy.

— Durdy daýymyň gelni gaçypdyr.

«Ony sensizem bilýän ahyry» diýesim geldi, ýöne saklandym. «Şumy bar aýtjagyň?» diýýän manyda gözüne seretdim.

Hakykatdanam, men ony bilýädim. «Obada tans edere ýer ýok» diýip, gaçyp gideninem bilýädim. Gelni gidensoň, Durdy daýymyň birnäçe gün tukat gezeninem bilýädim.

— Sen onda Durdy daýymyň özüniň gelniniň zyndan gidip, Aşgabatda

galanynam bilýänsiň?

Muny welin bilemokdym.. Bilmeyän zadyna bilemok diýmeli. Ony şu wagt Tazegülden eşitdim.

— Ol her zat ederin welin, gelnimiň öýkesini ýazyp, getirerin diýip gidipdir. Soň özem gaýynlarynda galypdyr.

— Sen ony nireden bilýäň?

— Düýn babama hat gelipdir.

«Men Aşgabatda galmaly boldum. Jaý edinemsoň, göwneseň, senem göçürip alyp gaýdaryn» diýip ýazypdyr. Birazrak pulam iberipdir. Babam ony almady. «Puly başyňa ýapaýynmy» diýýär. «Men oň puluna zar däl, didaryna zar» diýýär.

Ejemiň aglamagynyň sebäbi indi maňa düşnükli boldy. Şondan soň näçe wagt geçenini bilemok. Bir gün kakam bilen ejem gidip, babamy zordanrazy edip, öýümize getirdiler. Oň tamynyň gapysyna hem atanak edip, agaç çüýläp goýdular. Babam bizde ýaşamaly boldy. İkijigimiz otyrkak, bir gün özünden soradym.

— Indi Durdy daýym haçan gelerkä, baba?

Soradymam weli, soranynda-öökündim, babam ýüzümi aldy.

— Durdy daýyň ýok. Ýok seň şol daýyň — diýip, käsesiniň düýbündäki lödereli syryntgyny serpip goýberdi.

Ikimizem dymyşdyk. Soň maňa nebsi agyryp, ýene başymy sypady, mylaýym gürlledi.

— Garry atasyny ýalňyz taşlaýan ogla ogul diýmezler, meň üçin indi oň barlygy-ýoklugy des-deň..

Men birsellem oýlanyp oturdym. Göwnüme bolmasa, şu ýerde babam bimamla. Birinjiden-ä, ol ýalňyz däl. Biz bar. Ylaýta-da, ejem oň üstünde kökenek. «Kaka, näme kemiň bar? Kaka, geýmleň kirläpdir, çalşyr. Dişiňe ýumşajyk aş bişirdim».

Galyberse-de, Durdy daýym oňa pul iberipdir. «Jaý edinemsoň, göçürip alyp gaýtjak» diýipdir. Başga näme gerek. Hezil edip, Aşgabatda ýaşap ýörmeli. Men muny içimde saklap bilmedim.

— Aşgabatda ýaşamak gowy ahyry, baba. Gidäýmezlermi? Meň-ä saňa gözüm gidýär. Her gün gazlyja sirop içerdiň.

— Men obada doguldym. Obada-da ölesim gelýär, balam.

Babam ýene sesini gataldyp ugrady. Men gaýdyp, Durdy daýym barada zat soramazlyga özüme şert etdim.

Babam näme diýse-de, ony unudyp bilmeyäni welin bellidi. Her niçigem bolsa, ol onuň ogly ahyry. Onda-da ýekeje ogly. Daşyna çykarmasa-da, görnüp dur, ol ogluna garaşýar. Her gün garaşýar. Poçtalýon geçse, ondan hoş habar hantama. Ejem bilen ikiçäk galanlarynda birhili düşnüksiz gürrüňler edýärler. Olar adyny tutmasalar belli. Başga hiç kimiň däl-de, Durdy daýym bilen doktor daýzamyň gürrüňini edýänlerini bilýän. Ejem: «Aý, ol bir şäher terbiýesini alan maşgala. Obadaky oňňudymyza takat edip oturjak gümany barmy» diýýär. Babam tersine: «Wah, guzym, şäherli gyzlaryňam oba bilen allanäme öwrenişip gidýäni kän ahyry. Obada tans ýok» diýip gitdi diýilýäni ýalan. Hanha, şaňlap duran köşk obaň ortasynda. Haçan görseň, içi boş, haňlap ýatyr. Özi ýaly ýaş-ýeleňler bilen barsyn-da, edibersin tansy bolsa. Köwşi tozýança etsin. Etme diýjek ýok ahyry. Gep tansda däl. Gep oglumda. Ogul ogul bolanda, ýeke gelniň göwni tapylar ahyry.

Şu zeyilli bolanda ilde agzy boşam köpelyär. Başga gürrüň gutaran ýaly, aýyn bolmasa, biziň maşgalamyzyň gürrüňini edýärler: «Tüweleme, Kössek şon-a oňarypdyr. Garry gaýynyny ýygnapdyr» diýýärler. Ýeri, şundanam bir gürrüň bolarmy. Bu gürrüňleň hersi gulagyna ilende, babam telim günläp işdäden kesilýär. Elbetde, beýle diýilse, menem halap baramok. Şony diýýänleň alkymyna baraga-da, «Ýygnap-ýygnamaz ýaly, babam odun-çöp däl. Göçülen ýurtda taşlanan goş-golaňam däl» diýäyesim gelýär. Dogry-da, babam adam. Janly adam. Hiç kese mätäjem däl. Hiç kime minneti hem ýok. Garrapdyryn diýenok. Ilden oň turýar, birsellem deň oturanok. Uzyn gün aýak üstünde gydyrdanyp ýör.

Ynha, ol bu günem eýýäm ähli edilmeli işleri edipdir-de, meni turzup, bileje çay içmek üçin başujumy adyp dur.

— Oglum, o haram ölmüş çalja towşan-a bu günem görünmedi.

«Aý, görünmese, görünmän geçsin-le» diýesim geldi. Men oň tapylmajagyny babam aýtmada-da bilýädim. Sesimi çykarman, çalak-çulak ýuwundym-da, babam bilen çay içmäge oturdym.

Sary çyrmaşygy ýüpe çykap, sallam-sajak edip, arkasynda göterip gelen ejem biziň çay içip oturan sekimiziň deňinde saklanyp ýylgyrdy.

— Alla janlarym, bu gün hernä gün tersden dogaymabilsedir.

Men gürrüňiň kime kakdyrylýandygyny bilip, käseme çay guýan boldum. Ejem ony meň ir turanyma geňirgenip aýdanokdy-da, begenjine aýdýardy. Oňa babamam düşündi.

— Sen entek piliň gulagynda uklaýaň, Hallym (ol ejeme hemişe Hally diýerdi), Bazar jan bir mahal turdy. Men ähli işlerime-de kömekleşdi.

Soňra ol ertirden bäri eden ähli işlerini sanap başlady. «Ählisini bile etdik» diýip, meni öwdi. Käýelseňem gowy däl, öwülseňem. Göz-görtele ýalan sözläp, öz ýanynda öwüp dursalar-a hasam erbet boljak ekeni. Meň ýüzüm lap-lap gyzdy.

Babamyn aýdýanlaryna ejem ynanmasa ynanan-a dälidir, ýöne ynanan boldy.

— Şeýtgin, oglum, şeýtgin, sen indi goçak ýigit bolupsyň.

Şondan soň ol arkasyndaky oty düşürip, elini ýuwdy-da, çay içmek üçin ýanymyza çökdü.

— Bu, ýatman galmyş, çybyn ýatmajakmyka, kaka? Otuň içem doly. Biz-ä şu ýylky ýaly çybynlyk ýyl gören dälidir.

Babam äwmän, çay owurtlady.

— Aý, ýatmasa, elinden gelenini edäýsin-le şolar. «Ýagym peşe bolsa, ýaragym hyşa» diýipdir öňküler. Şeýle dälmi, galtaman?

Ol maňa gözünü gypyp goýberdi. Keýpi kök bolanda hemişe şeýderdi. Babamyn oýny hem bolsa, ejemiň çynydy.

— Agşam nätdiň, uklap bildinmi, özi?

Babam ýene öňki äheňinde ýylgyryp gepledi.

— Bir çybynjyk jyň etdi diýip, süýji ukuny bozup bolmaz ahbetin. Baý, berk ýatdym-a.

Babam wäşilige salýar. Ýogsam onuň agşamlaryna ýatman, bogaz düýämiziň daşynda aýlanyp geçirýänini menem bilýädim, ejemem bilýär. Düýe ýaly çybna durumsyz haýwan bolmaz ekeni. Özi bir dynnym ýalyjak zat welin, düýe janawar oň sesini eşideninden kakynjyraberýär. Repide ýaly paşmaklary bilen öz garnyna gezekli-taýly patladyp, urup durandyr. Ertir görseň, janawaryň çybyn çakan ýerleri düwün-düwündir. Babam ýaltanman, ol ýaralara garaýag çalardy.

— Düýäň hamy galyň ahyry, çybyn inňesini nädip geçirýäkä? — diýip, men geň galýan. Babam bolsa:

— Sen muny, hiý, ýöne goýaýgyn, oglum. «Düýäň howudyndanam geçirjek welin, arman, gülkim tutaýýar» diýýämişin — diýerdi.

Her zadyň öz ýagysy bolýar. Eşegimiz çybyn çaksa-da, onçakly gorsananok. Emma bökelek golaýyna geläýdigi welin, gorkusyna jany çykyp barýandyr. Günortanyň yssysynda münüp suwa ýakmaga gidersiň. Ýuwaş gidip barýan eşek birden burnuny ýere oýkap başlar. Şo bada üstünden towsup düşmeseň, seni ýykdygy biläý. Gölä ýa sygra gandala degende, ol eşek ýaly ýatanok-da, guýrugyny egnine atyp, iki ýana ylgap ýörendir.

Iýulyň howasy gün-günden möwç alýardy. Heniz ertir çayymyzam içmänkäk, Gün öz häkimligini ýöredip başlady. Ejem çäýnek-käseleri ýygnap ýörşüne maňa sargady.

— Oglum, başyňdan tahýany çykarýmawergin. Asla tüýljuje şyrdajyk bolaýsa-da, kem bolmazdy.

Men aýak ýalaňaç, baş açyk gezmäge endik edipdim.

— Tahýany nädeýin, onsuzam yssy ahyry, eje.

Ejem gözüme garady. Bu onuň nadyllygynyň alamatydy.

— Garaz, «hoş» diýäýmegin, bomy? Seret, babaň, heý, telpegini çykarýamy?

Içen çayy eýýäm der bolup ýagyrnysyna çykan babama seretdim. Ejem seret diýensoň seredäýdim, ýogsam onsuzam bilýädim. Ol elmydam başy özüne-de gabarak görünýän goňur telpekli gezerdi. Içi pagtaly güpbüsi hem egninde bolardy. Diňe ýatanda çykarýmasa, olary gysy-ýazy çykarmazdy. Onuň pikirçe, şol telpek bilen pagtaly güpbi ony tomsuna güyden goraýarmyş. Gysyna hem sowukdan.

Ejem meni gün urar diýip gorkýar. Gün urandä nähili bolýanyňa men belet. Özümi gün urmasa-da gün urany gördüm. Sesi waňňyldap dur. Has gatyрак gün uranda, burnuň ganaýan wagtam bolýar. Ejem: «Birden güne urduryp, keselhana girseň, ýarawsyz janyma yzyňdan gatnamak aňsat düşmez» diýende gorkmanam duramok. Eýsem-de bolsa, öz eňegime tutdum. Ejem bu gezek meň bilen uzak ýaňkalaşmady.

— Sen, han ogul, näme diýsene. Etseň-ä düzüwje bol-da, aýdylany et, etmejegem bolsaň, agşam kakaň işden geler welin, git oba garşy Tazegülüň ýanyňa. Bu ýerde seň geregiň ýok.

Men çekgäme şarpyk degen ýaly boldy. Tazegülüň ýanyňa gitmek meň üçin jezady. Jezaň ýamanydy.

Ejemiň derdi sebäpli, ýylda tomsuna biziň maşgalamyzy ikä bölünirdi. Kerwen bilen Tazegül öýde galardy. Babam bilen ejem hem gawunyň başyna göçerdiler. Tä güýze çenli çatmada ýaşardylar. Bölekçilik erbetdi. Emma erbedem bolsa, alaç ýok. Ejemiň içindäki derdiniň ýeke dermany, olam gök terne bilen düýe çalydy. Şolar bar bolsa, ol allanäme. Şolar ýok bolsa, bir gün sag, iki gün syrkaw. Kerwen öýdekä böleklik beýle gaty kynam dälde. Ol goşun gullugyna gitdi welin, oň ýerine Tazegülüň ýanynda men galmaly boldum. Kakam bolsa ertir gidişine kä agşam gelderdi, kä-de ekinin üstünde bolardy. Ol gök ekin brigadiri bolansoň, ähli hasyly birden ýetişýädi. Öýe gelen wagty oňa çay bermeli, nahar taýýarlap goýmaly. Içeriň kirini ýuwmaly. Towuklary iýmlemeli. Gepiň tümmegi, ähli alada biziň Tazegül ikimiziň boýnumyzady. Ýöne meni iş-alada gorkuzanokdy. Meni gorkuzýan Tazegülüň yzgytsyzlygydy.

Oň elinde galan özüň bolma. Duranja bir türmäň bar-da. Öýden çykyp, oglanlar bilen oýnamak gadagan. Sebäbi uruşýamyşym. Howludan aşmak, agaja dyrmaşmak gadagan. Birden ýykylyp, aýagymy döwdürsem, Tazegül jogap bermelimişin. Sarymsak iýmek gadagan, agzyňdan ys gelyärmiş. Käsir iýmek

gadagan, için ýellenýärmiş... Ähli zat gadagan, gadagan, gadagan. Ol telewizoryň towlanýanyny gulplap, açaryny sandykda saklaýar. Öz islän wagty açýar, islemese-de, çabalanyp ýatsaňam görkezenok. Kakamyň gurallaryny ellemeg-ä duýbünden gadagan. Ahyry men çydamadym: «Seň özüň gadagan, ýerçeken» diýip gultpagyna ýapyşdym. Ol ilki aglady, soňam ýençdi. Görenim-eşidenim şol boldy. Ýenjilsemem, zulumdan-a sypdym. Arkama ýel çaldy. Şoň üçinem indi meni Täzegülüň ýapyna iberseler, ýokuş degjek.

Ejem bilen kejeleşip, gaty ýalňyşanyma düşündim. Emma indi giç. «Tahýa däl, telpek geýmelem bolsa kaýyl. Meni Täzegülüň ýanyna iberme, eje jan!» diýip ýalbarasym geldi. Babam meň halyma gynandy öýdýän. Hälden dymyp oturanam bolsa, laňňa ýerinden turdy-da, elimden çekdi.

— Ýeri, bolýa-da, tahýa geýesiň gelmese, men saňa kagyzdan papak ýasap beräýerin. Ýör ikimiz gawuna aýlanmaga gideli. Göwnüme bolmasa, sary gawunyň ysy bar ýaly...

3-nji bab: EKIZ WAHARMAN

Men başym kagyz papakly, babamyň yzyna düşüp, gawunçylyga tarap barýan. Biziň bir peýkal gawunymyzyň murtuny asmana tutup oturyşy onuň mesligini aýdýar. Ol neneň mes bolmasyn. Gün näçe diýseň yssy bolsa, suwly ekiniň göhi gelýär. Edil gulagyndan çekilýän ýaly ösýär. Men muny eýýäm näçe wagt bäri bilýän. Yssynyň ýene bir peýdasyny bilýän. Jöwza yssy bolanda ýigrenji siňekler gyrylýar.

Biz önümizden çykan ilkinji joýaň gyrasynda saklandyk. Bu babamyň «pyşdyl ýekelän» diýip, at goýan joýasydy. Joýaň iki gyrasam ümürsün gök biýaraly hyýardy. Özem şeýle bir düwüpdür, şeýle bir düwüpdür, tüwleginden ýaňa barmak basara ýer ýok. Edil çagyl daşy ýaly çakyşyp ýatyr. Dek düýn iki sany oglan gelip, bir halta ýygyp gitdi. Kakamyň brigadasynyň çlenlerine günortan arakesmede iýdirmek üçin. Öňňinem, öňküsi günem ýygypdylar. Emma ýene ertesi barsaň, ýygylmadyk ýaly. Olaryň garyş boýly ululary-da bar. Oragyň sapy ýaly kiçileri-de. Ýöne ulusy-kiçisi göm-gökje, terje. Keýpine iýip oturmaly. Olar joýaň içine sallanan gollarda-da sapaga düzülen ýaly bolup dur.

— Bäý-bä-ä, bu hyýarlary!

Babam düzediş berdi.

— Tüweleme diýerler, oglum!

Men bu sözi babamdan ýaňy eşitmeli däl. Ony ozalam köp eşitdim. «Bä-ä» diýseň ýa-da «Hiý» edip içini çeksen, gyr jyny. Ylaýta-da, gök ekine «Bäý-bä» diýseň halanok. «Bäý-bäden» gep bolmaz. Indikile «tüweleme» diýgin» diýip tabşyrdy. Emma ol näçe köp aýtsa, şonça tiz ýadymdan çykarýardym. Babamyň pikiriçe, ekini «tüweleme» goraýan ýalydy. Edil şol wagt ol

hyýarlara göz degip, gurap ötägitjege dönyär. Göz degjek bolsa, ilki bilen babamyň öz gözi degmeli. Günde telim gezek içine girip, seredip-seredip gidýär. Onsoňam, ol, göz degmesin diýip, garantgy etdi ahyry. Öz eli bilen ýasan gorkunç garantgysy dur ahyry gawunçylygyň ortasynda. Ol uzyn taýagyň ujuny ýere dikip, başyna hem esgi orap, kelle edipdir. Başga bir taýagy keseligine daňyp, el ýasapdyr-da, egnine köne penjek geýdiripdir. Kellesine-de köne şypyrma sokupdyr welin, uzakdan seretseň, adama meňzeýärdi. Gijelerine garalyp oturyşyny göreňde eýmendirmänem duranok. Men ony sümsünişip ýören şagaldyr tilkileri gorkuzmak üçin ýasandyr öýdüpdim. Emma babam ony käbir erbet gözlerden ekini goramak üçin ýasandygyny aýtdy. «Şeýle bir erbet gözli adamlar bolýar, haýsy zada gözünü dikdigi, gutardygy. Ekin bolsa, şol wagt guraýar. Janly zat bolsa, duran ýerinde çabalanyberýär» diýip, gülmän-yşman düşündirdi. Garantgy bolanda şol gözler kär etmeýärmiş.

Men, barybir, babamyň bu aýdýanyna ynanamokdym. Ýokarda günden, aşakda yzgarly ýerden hezil edinip oturan gawuny guradyp biljek gözüň ýokdugyny bilýärdim. Şeýle gözler bar bolsa, onda garantgy-da ekini gorap bilmez, «tüweleme-de». Men bu barada babam bilen eňkleşibem biljekdim. öz pikirimi subut hem edip biljekdim. Emma şu wagt men onuň gaňryşyna gaýtmaly däldigimi-de bilýärdim. Gaýtam aýdanyna «hoş» diýmeli, ýaranjaňlyk etmeli. Ugruna sürmeli. Göwnuni tapmaly. Tazegülün ýanyna oba ibermezlikleri üçin, maňa goldaw gerek. Ýeke-täk goldajagam babam. Soň üçinem derrew aýdyşy ýaly gaýtaladym.

— Hiý, tüweleme, bu hyýarlary bir görsene, baba. Bäý-bä!

— Saňa alaç boljak däl-ow — diýip babam ýylgyrdy. — «Bäý-bäni» goý diýsem, ýene diýäýýän.

Ol ullakan hyýarlary çep eli bilen tutup, olaryň joýa inen gollaryny gaýtaryşdyrdy. Eýýäm käsiniň tora durjak bolandygyny göreňde, başyny ýaýkady. Onuň näme üçin beýdýäni maňa belli. Bu hyýarlara oň gözi gyýanok. Nebsi agyrýar. Zaýalarys öýdüp howatyrlanýar. Sebäbi her sapar kakam gelende, oň gulagyny gazaýanyny eşidýän. «Tüweleme, bu ýyl hyýaryň düwşi çeniň-çakyň däl. Sen il içindäki adam. Hyýar gerek diýen bolsa, iber bärlik. Galyň görgüli, bazar diýip, şäher diýip horlanyp ýörmesin. Bize olaryň kör köpügi gerek däl. «Taňryýalkasyn» aýtsalar bes. Toý etjegem bolsa iber, sadaka etjegem bolsa iber. Duza ýatyrjagam bolsa gelibersin. Ýogsa bir hepde artyk dursa, bu hyýaryň çigidi gatar, torlar, saralar. Onsoň, kime derkar, malyň öňüne dökäýmeseň...»

Ol şu wagtam haýsydyr bir çykalga agtarýan bolsa gerek. Oýlanyp, esli durdy. Ahyry agaç aýagyny emay bilenjik gawun joýaň içine goýup, bir joýadan aşdy. Soň ýene birki joýa geçdi. Gawunam köpdi. Gaty köp. Hyýar ýaly degşip ýatmasa-da, nirä seretseň, tünňerişip ýatan gawun. Daşyna un sepilen ýaly çalmesekler, uzyn-uzyn paýandekiler, paçagy ajym-bujum gölli gawunlar güberişip ýatyr. Emma olaryň biri-de babamyň gözüne ilenok. Ýaňy boýuny alan ak şekerler-de, tora duran göktorludyr gülabylar-da babamyň ünsüni

çekmedi. Ol çal murtunyň üstünde tünňerip duran burnuny ýokaryk tutup ysyrgandy.

— Hany ysyrgan, oglum, şu ýerde bir ys-a bar!

Men, dogrusyny aýtsam, bu ýere näme üçin gelenimem unudypdym. Küyüm-pikirim ejemiň aýdanlarynda. «Nädip onuň bilen ýaraşyp borka, nädip oba gitmän, galyp borka?». Ýa ýene-de Täzegülüň eline duşáymeli bormukam? Ine, şu pikirler beýnimde at salýardy. Babamyň welin meň ýüregimdäki howsaladan habary ýok. Gara gaýgysy sary gawun tapmak. Onuň üçin bu mahal şondan gowy lezzet ýok ýaly. Özbaşyna hüňürdäp, bir ýerde durup bilenok.

— Haýsy biýaraň aşagynda ýatanyn-a bilemok welin, öz-ä şu golaýda bolmaly.

Ol tapybam bilenok, ynjalyp, bir ýerde durubam bilenok. Aýlanýar-dolanýar, ýene öňki ýerine gelýär. Ine, ol ýene men beýle ýanymda saklandy-da, ýañadan ysyrganyp başlady. Bu gezek irginsiz ysyrgandy. Has dykgatly ysyrgandy. Onus bolşy gizlenip ýatan sary gawuny burny bilen dartyp alajyga meňzeýär. Beýle-de ýadamazak adam bolar eken-ow. Irenogam-aranogam, ysyrganyp, öwrülip dur. Ysyrgandygyça-da, ýüzi ýagtylýar, keýpi göterilýär.

Ol hemişe-de sary gawuny eý görerdi. Ilkinji sary zamça tapany hem ýadymda. Ol ilk-ä çaga ýaly towsaklady. Soňam, uzak gün elinde saklap, ysgap gezdi. Gabat gelene ysgatdy. «Muny bir ysgasaň, gulagyňy kesselerem duýmarsyň» diýdi. Ahyry kesip, her kime bir gykmajykdan paýlady. Bir ullakan sary gawuny bolsa, daşyny hyşagulpak bilen torlap, gara öýleriniň tüýnüginden asyp goýardy. Tä özi gurap, mürşüp gidýänçä aýyrmazdy. Durdy daýymyň täze tamynyň töri hem hatar bolup duran sary gawundyr. Olar owadan halyň üstünde gelişmämem duranokdy. Girersiň welin, burnuňa ysy urar. «Sary gawunyň ysy dermandyr». Munuň ysny alan saçakçylar umma gaçar. Büräň dagy-ha ady-sory bolmaz — diýip, babam, hasam tarypyny ýetirer: — Duluňda sary gawun dursa, ukyňam gowy alarsyň. Ertir turarsyň welin, gije bägülleriň arasynda gezip gelen ýalysyň. Kellän ýep-ýeňildir».

Babam, ähtimal, şu wagtam şol jadyly ysy alýan bolara çemeli. Ýöne gawuny tapyp bilmeýänine içi byjyklaýar. Meni gyssaýar.

— Siziň ýaşyňyzdakak sary gawuny, ullakan bedde küdesiniň astynda ýatsa-da, tapyp bilerdik. Gözüň ýitidir, gözlesene, oglum, aňalyp durma-da!

Men babamyň göwni üçin birki sany biýaraň aşagyna ysладym. Sary gawun näme işlesin. Ululy-kiçili gök ternenen başga zat ýok. Soň babamyň edişi ýaly menem ysyrganan boldum. Burnuma bir zadyň ysy bar ýalam, ýok ýalam. Onsoňam, ys bolanda-da onuň sary gawunyň ysydygyny kim bilýär. Syçan deşen gawunyň ysy bolsa bildimmi. Ýaňy çigidi gatanda içine girip, çigidini iýjek bolup, syçan uly-uly gawunlary deşerdi. Şol gawunlaram çüýräp yslanardy.

— Çüýrän gawunyň ysy bolaýmasyn, baba?

— Ýok, diňe sary gawun bolmaly. Babam inňän ynamly aýtdy. — Özem daş ýerde däl, hut şu golaýda, şü iki joýaň birinde bolmaly.

Ol indi burnuny ýokaryk tutup däl-de, aşak ýapyrylyp ysyrgaýar. Gözüne ynamy bolmansoň, biýaralaň aşagyna elini sokup sermeýär. Özem gelip-gelip, edil meň aýagymyň aşagyndan gözleýär. Men bolsa sary gawun tapjagymyza eýýäm ynamym azalypdy. Gaýtam, babam ikimiz şonça yhlas etsek, çal towşany tapyp biläýjek ýalydyk. Men niýetimi babama duýdurmakçy bolup, ona garadym. Edil şol wagtam... Bu bolýan zady görseňiz-läň! Babamyň eliniň aşagynda gülýaka ýaly bir zat lowurdap gitdi. Nädip towsanymam bilmändirin.

— Han-ha, gawun!

— Men aýdýan ahyry şu ýerlerde bolmaly diýip. Hany, nirede?

Men elim bilen ýapraklary sowuşdyryp, biýaraň astynda yşlap ýatan sary gawuny görkezdim. Babam gawunyň ýanynda çommaldy.

—Ýa bissimilla!

Emma ol gawunyň sapagyna ýapyşsa-da ýolmady. Ol meni çagyrrar-da: «Gel, Bazar jan, sen ýol» diýer öýtdüm. Okam etmedi. Ýylgyryp, başyny ýaýkady-da, ahyry seslendi.

— Bazar jan, munyň ekiz ahyry, oglum.

Men düşünmedim.

— O nähili ekiz?

Babam gawunyň sapagyndan tutup oturyşyna buýurdy.

— Ylga, ejeňi çagyr. Sary waharman tapdyk diý.

Ejem bilen tersleşenligim şo bada ýadymdan çykdy. Iki bökemde çatma ýetdim, demim-demime ýetişmän buşladym.

— Eje, ýör, iki sanz sary gawun tapdyk. Ikisem ekiz. Ikisem waharman.

Ejem ýanyna gelensoň, babam burnuny görkezip ýatan gawunlaryň üstüni açyşdyrды. Iki sany gawun bir-birine gyslyşyp, degşipjik ýatyr. Ikisiniň ululygam meňzeş, owadanlygam. Gawuny görenimden soň, meňem burnum ys alyp ugrady. Babamyň ys alyjylygyna welin haýran. Men aýagymyň ýanynda duran gawuny tapamok, ol welin ysy bilen yzarlap tapdy oturyberdi.

— Ýol, Hallym, ýol. Hydyr gören zatdyr, özünem köpräk durar ýaly, sapaklyja edip ýol!

Men babama düşünmedim. Onuň ýanynda duran men. Sary gawuny ilki görenem men. Ýöne näme üçin ony maňa ýoldurmady. Özem ýolmady. Sapagyna-da ýapyşdy, emma ýolmady. Ýörite ejemi çagyryp, ejeme ýoldurmasy nämekä? Soň muny ejemden eşitdim. Babam yrym edýän ekeni. Ilkinji dünýä inen ekiz zady aýal maşgala ýolsa, gürrüňsiz onuň ekiz ogly bolmalymyş.

— Indi seň ekizje ogul jigiň bolaýsa-da ähtimal — diýip, ejem oýunlyga salyp ýylgyrdy. — Ýa sen iki sanyjak gyz jigiň bolsa, gowy görýämiň?

Men näme jogap berjegimi bilmedim. Olaryň haýsynyň gowudygyny özümem bilemok. Ol barada pikirlenmändim ahryy.

Ejem, babamyň aýdyşy ýaly, sapakly edip ýoldy. Soň çep elini emay bilen iki gawunykam aşagyna sokdy-da, buz ýaly bolup duran goşa gawuny gujagyna alyp dikeldi. Ekiz gawun owadandy. Biýaraň astyndan çykansoň, hasam owadan göründi. Heniz adam eli degmedik sary gawun ejemiň goltugyna ylaýta-da ýaraşdy. Ondan gözüňi aýrasyn gelenok. Ejemiň göwşüllän keteni köýneginin gyrasarysy bilen gawunyň tylla sary paçagynyň renki gün şuglasyna öwşün atdy. Gawunyň daşynyň torlary bilen onuň köýneginin ýakasyndaky akgaýmalar-da ylla bir sapakdan gaýalana meňzedi. Sary gawunyň gülýakaň gaşy ýaly bolup duran çym-gyzyl nagyşlary bolsa ejemiň keşdelenen ýakasynyň dowamy bolup göründi. «Ýa Täzegül keşdäniň nusgasyny gawuna seredip alaýdymyka?» Men: «Gawun gawundan reňk alar» diýip eşidýärdim. Ähtimal, ejem dagy geýimlerindäki owadan keşdelerin reňkini hem, nagşyny hem waharmana seredip alandyr.

Gawunlary ejemiň goltugyndaka täzededen gaýta-gaýta ysgadym. Onda beýhuş ediji ys baryny menem duýdum. Ol burk urup duran gülüň ysam däl, gymmat baha duhyň ysam däl. Hut gawunyň öz ysydy. Ejem dylym-dylym edip, gawunlary ýüzüne sylady-da, babama ýüzlendi:

— Höwri köp bolsun, kaka!

— Taňryýalkasyn, gyzym, aýdanyň gelsin!

Ejem goltugy ekiz gawunly ýöräp gelýär. Ýöne ol bu mahal goltugy ekiz gawunly däl-de, goltugy ekizje çagaly gelne çalym edýär. Onuň ýöreýşi-de, bolşy-da şoňa meňzeýär. Babamam şeýle pikir eden bolsa gerek, ýylgyryp garady.

— Waharman saralansoň, gawunyň bişdigidir, işalla — diýip, ol agsak aýagyny ýempäp, ejemiň yzy bilen joýadan çykdy. — Saglyk bolsa, bu ýyl ep-eslije kakam ederiş tamamyz ýok däl...

Waharman ähli gawunlaryň owadanydy. Iň süýjüsi, näzigidi ýa-da, babam aýtmyşlaýyn, iň naýbaşysydy. Waharman gawuny mes bolanda, sapagyndan ýolmagyň özem keýpdi. Eliň degip-degmänkä tänerdi-de, darka ýarylardy.

Onuň kesmesi juda-da keyplidi. Eger-eğer özüni tyga bermez. Heniz pyçagyň uýy degmäňkä, eýýäm bölek-bölek bolup, gant ýaly süýji şiresini akdyryp ýatandyr. Çynmy-ýalanmy bilemok, ýöne öňem biri: «Waharmany ýarman kesjek bolup, bir pel gawunyň ählisini ýaryp çykaýanmys» diýen gurrüň bar. Bu gawunyň «waharman» diýen ady hem şondan galan bolara çemeli. İnňän seresap bolmasaň, ýolaňda bir gezek «wah, arman» diýdirýär. Kesjek bolaňda ikinji gezek «wah, arman» diýdirýär. Gijelerine teläriň üstünde ýatansyň welin, joýalygyň içi yzly-yzyna tarkyldy bolup durandyr. Ertir görseň, eriş-argaç torly, ýaňy hal atan waharmanlar bir dilim alnan ýaly bolşup täniş ýatandyr. Olaryň iň gowusynam saýlap şagal iýer.

Ol gün men soňam köp gözledim. Ýöne näçe gözlesemem, ne ekiz gawun tapdym, ne-de sary gawun.

— Besdir, oglum, gaýt. Başga ýokdur. Biz ilki saralan gawuny höwri bilen tapdyk ahyry — diýip, babam ikinji gezek gygyransoň joýadan çykdy.

Säher bilen ekiz sary gawunyň tapylmagy biziň çatmamyzyň tukatlygyny öçürdi. Töwerek-daşymyz birhili gyzykly göründi. Bizde ekiz zat elmydama-da eý görülýär. Ejem-ä: «Bu bize eneň pahyrdan galan endik» diýýär. Ekiz alma bolsun. Ekiz mekgejöwen ýa-da kädi bolsun, parhy ýok, ony ýüpden asyp, tä özi mürrelip, gurap gidýänçä, saklar ýörer ekeni, Ekiz owlakdyr ekiz guzujyk bolsa-da olar tarhandyr, ekinin içinde tirkeşer gezer ýörer ekeni. Adam ýaly, öýe-de girer ekeni. Olara azar beren bolmaz ekeni. Ýöne şo gün men babamdan ekiz gawun bilen bagly gynançly bir gürrüňi hem eşitdim. Baryp-ha babam menden sähel ulurak mahaly şeýle waka bolupdyr.

Babamyň kakasy ussa hem bolsa, daýhançylykdan habarly ekeni. Haýsydyr bir ýyl onuň yhlas edip eken azajyk gawun joýasyndan täsin ekiz gawun çykýar. Babamyň kakasy bilen ejesi maslahatlaşyp, ony Torum baý diýen adama eltmegi ýüreklerine düwýärler. Olar muňa «çekim etme» diýýär ekenler. Ýaňky ekiz gawunyň ýanyna her biri «ho-op» diýip götermeli dokuz gawun goşup, gije il ýatandan soň, baýyň daş işigine hatarlap goýup gaýdýarlar.

Jahan ýagtylanda täret kylmaga çykan baýyn daş işikde duran gawunlara gözi düşýär. Bu ahwalata haýran galyp, aýalyny çagyryr. Aýaly gawunlary ýeke-ýekeden ýüzüne sylýar. Emma är-aýal näçe gurra taşlasalaram, birbada bu gawunlary kimiň getirenini bilip bilmeýärler. «Çekim eden» adam bolsa, döp boýunça, tä öý eýesiniň özi bilip, üstüne gelýänçä, hiç kime syr bildirmeli däl ekeni. Bardy-geldi gawun sowgat edilen adam syrnyh gysganç bolup, husytlykdan sesini-üýnüni çykarman, gawunlary hezil edip, iýip oturyberende-de, gawun eýesiniň ol barada dil ýarmaga haky ýok ekeni. Gör, nähili geň, täsin dessur! Ýöne Torum baýam bu dessury bilmez ýaly akmak däldir ahyry. Ol şol töweregiň ekinlerine aýlanyp çykansoň, beýle ajap gawunlaryň diňe babamlaň joýasynda bitip biljegine göz ýetirýär-de, göni şolaryň öýüne barýar.

— Sylapsyňyz, bizi sylany Alla sylar, işalla. Ertir bize baryp gaýtmaga irinmäň. Keywanymyz siziň sylagyňyzy ýetirer — diýýär-de, çykyp gaýdyberýär.

Babamyň kakasy bilen ejesi bir-biriniň ýüzüne seredişip, köp oturýarlar. Däp boýunça, baý olara: «Indi sizem diläň dilegiňizi» diýmeli ekeni. Bular şonda owlakly geçi, guzuly goýun dilese-de, at-düýe dilese-de, haky bar ekeni. Hatda olar ogluna gelinlik üçin baýyň gyzyny dilese-de, baý gatyrganmaly däl ekeni. Emma babamlar garyp, olar bolsa baý. «Eşek öz deňini gaşar» diýlişi ýaly, bularyň baý bilen garyndaş bolmagy niýet etjek gümany barmy. Oňa bogny ysmaz.

Ahyry babamyň kakasy dillenyär.

— Be, Torum baý dessury unudaýdymyka? «Diläň dilegiňizi» diýäýende-de, biz ondan baýlygynyň bir bölegini dilejek däl ahyry.

Babamyň ejesi baýyň beýdip gitmegini gowa ýorýar.

— Sen gatyrganma, ussa, belki, bu bähbitdir. Özümüz dilän bolsak, zor etsek, çallyk geçi dilärdik. Baýyň eli açylaga-da guzuly goýun berse-de, berer oturyberer. Baý adamdyr, tapman durmy, joşsa, joşar oturyberer-dä. Onsoňam Torum baý ogla zar. Biz oňa ekiz gawunyň yzyna ekiz ogul tirkeşsin diýip arzuw etdik. Görersiň, ol gawunlary ýeke iýmez! Öz golaý-goltumyny, molla-işanyňy çagyrrar, goýun soýar. Üşüp omyn ederler.

— Aý, bolýa-da, ýagşy umytda bolsak bolaly. Ýöne Torum baý seň çen edişinden gysygrakdyr. Gitsegem, şahyndan tutup, geçi lägirdip geleris diýen tamamyz-a ýok.

Şol günüň ertesi babamyň kakasy ogluny — babamy yzyna tirkäp, baýyň gapysyndan barýar. Olar baranynda puşman edýär. Torum baý bilen aýaly bulary göreninden, üstlerine dag inen ýaly bolup, dilden-agyzdan galýar. Babam oglanam bolsa, olaň içki pikirini ýüzlerinden okaýar. «Iki oýnam kel ternäň üçin geçi soramaga utanmadyňmy?» diýýän ýaly görünýär. Olar ep-esli dymansonlar, ahyry baýyň aýaly köne çuwaly döküşdirip, eginleriniň pagtasy çykyp ýatan köne dony babamyň kakasynyň egnine atýar. Babamyň başyna-da güýe iýip, sanajy çykyp giden gaty şpyrmany sokýar-da, aýdýar:

— Baryň, nesip etsin!

Daş işige çykan ýerlerinde babam kakasyna ýalbarýar.

— Kaka, zyňaly şu şylhalaryny, goý, özleri geýäýsin.

Babamyň kakasy baýdan närazylygy görnüp dursa-da, etmeýär.

— Aýyp bor. Bularyň göwnünden çykaranyňy almasak, biziň dessury äsgermedigimiz bor.

Ataly-ogul, baýyň öýüniň ýeňsesinde ýaýdanyp, köp durýar. «Nätmeli, baýyň «sowgadyny» alyp gitmelimi ýa-da gapysyna zyňyp gitmelimi?». Içerden

baýyň aýalynyň sesi eşidilýär.

— Besdir, näme iki oýnam kel ternessi üçin biziň hunumyzy aljakmyşmy. Owlak-guzy berer ýaly, arta-taşa malymyz ýok.

Olara durarlyk galmaýar. Içlerini gepledip gidiberýärler. Baýyň maly bar-ýoguny kakasam gowy bilýär ekeni, babamam. Olaň hatarly erkegini, agyr süri goýnuny, münülýän, çapylýan telim atyny babam her günem görýän ekeni.

Babamyň kakasy baýyň heleýiniň «sowgadyny» zyňyp gitmäge ýüregi etmese-de, ol jindäni öýüne eltesi gelmeýär. Ýoldan sowlup, dony-şypyrmany-da otlap, hezil edýärler-de, öýe boş barýarlar.

Babamyň ejesi uzyn günläp baýa gargynýar.

— Ilden çykan. Ynsabyny ýuwudan. Hudaýyň saňa ogul perzent eçilmeýäni hem şoň üçindir — diýýär.

Babamyň kakasy:

— Goý, başymyzyň sadakasy bolsun — diýýär.

— Sadaka berjek bolsak, baýdan başga-da adam tapardyk. Gel-gel indi öz daban azabymyzy eltip, şoňa iýdirmeli boldukmy?

— «Baýam baýa berer, ýygnap-ýygnap gedayam baýa berer» diýip eşitmänmidiň? Ikimiziňkem bu sapar şo boldy. Öz elimiz bilen etdik, ökünmäli.

— Wah, ol gawunlary obada kimiň gapysyna dökemde ogluma köýnek bermezdi. Ak bazara eltsek, bir gadak çaýa çalşardy.

4-nji bap: BUŞLUK

Biziň gawunçylygymyz iki ýany gerişläp oturan baýryň arasyndaky oýtakdady. Oýuň bir gapdaly şyr takyr, aşyk oýnabermeli. Ýaz aýlarynda ona köp suw ýygnanardy. Babam ýörite iş edinip, ol suwlary oýa, häzirki ekin ýerimize akdyrýardy. Her biri meň bilime ýetip duran çuň joýalary telim sapar suwa gark ederdi. Oýuň beýle tarapy akyp ýatan ürgün çäge. Biziň çöp çatmamyzam şol çägäni etekläp otyrды. Kakam bilen babam gün geçmez ýaly, ot bilen basyrypды. Töweregine çöp-çalam üýşüripди. Şol çöpleriň arasyndan hem şaglap şemal geçer durardy. Daşary yssam bolsa, çatman, içi salkyndy.

Ýazyň başlarynda bu ýerler has hezil bolýar. Öni ýapgyt bolup, barha beýgelip gidýän baýyrlaryň ýüzüni gök haly bolup, gyrtýç bezärdi. Uzak mahal geçmänkä, çigildem gülleri, her hili gülälekler garyşardy. Ýöne ol otlara-da, güllere-de ýagys gerekdi. Yzly-yzyna ýagys ýagyberse, olar boý alyp öserdi. Ýelmikler şaha aýrardy, ýuwalar porruklardy. Ýekeje hepde ýagşyň yzy kesilse-de, eýýäm ählisiniň ýüzi gaýdardy. Baýryň ýüzüniň ýaşyl kürtesi sypyrylyp, oňa derek sary possun geýerdi. Ine, biziň gawuncylygymyzyň töwereginiň ýagdaýy şeýledi.

Aýdyşlaryna görä, bu ýyl gurak gelipdir. Il içinde bolsa «Gurakçylyk ýyl ýandak biter, ygallyk ýyl syrkyň» diýen gürrüň bar. Meýdanda ýandagyň köplügindenem gurak bolanyny biläýmeli. Geçen gys ýekeje gezegem gar ýagmanyny özümem bilýädim. Ýol.ça baýramynam garsyz edipdik. Ýazyň başynda üç-dört gezek ýagys ýagan boldy. Oň yzgarynam gurak ýer şobada sokga sorupdy. Ot-çöpleriň köpüsiniň köki gurapdy. Şonuň üçinem bu töwerekde köküni iňňän uzaklara dürtüp bilýän ýandakdan başga gök zat görnenokdy. Gurakçylyk bolanda çölün janly-jandary öz öýüni ekerançylygyň golaýragyndan gursa kem görmeyän bolara çemeli. Baýryň ýüzi hinden ýaňa eleme-deşik.

Men bu ýere çal towşany gözläp geldim. Gaharlanyp geldim. Sebäbi şu gün ony tapmalydym: ululaň aýdyşy ýaly, «Ýere giren bolsa, gulagyndan çekip çykarmalydym, asmana uçanam bolsa, guýrugyndan çekmelidim». Öz önümde goýan şertim, ine, şeýledi. Şon üçinem günortanyň jokramasynda eşegini münüp, nirädir bir ýaňa ugran babamyň garasy ýiten bada, elime pil alyp, baýra dyrmaşdym.

Çöl diýeniň bilen kesesinden sereden ýaly däl ekeni. Men bu ýerde ýekeje jandar bardyr, olam biziň çalja towşanymyzdyr öýdýärdim. Ýalňyşan ekenim. Gaty ýalňyşypdyryn. Baý, bo-ow! Baýryň ýüzi ala-gybyrdy bolsa nätjek. Olaryň hersi hem özüne öý edinipdir, jaý gurnupdyr. Azyk ýygnapdyr. Azyklary hem hil-hil. Men düýäni бүдredip çykýan garynja kürümleri ýa-da agzy gyrymsy bolup duran her hili kiçijik möjejikleriň ýatagy barada-ha agzabam duramok. Ulurak hinler hakda aýdýan. Bularyň birnäçesiniň agzynda maňzy çigitlenen çigit gabyklar pytrap ýatyr. Başga birnäçesiniňkide tüýdüm-tüýdüm edilen, birki hana pagta. Ýene biriniňkide bir gysym gury ot, başga biriniňkiň-ä namedigem belli däl, hapa-hupa, gör-lähet...

«Jandarlarda akyl ýok. Olarda diňe endik bar» diýýärler. Meň göwnüme-hä akylam bar ýaly. Köpem bolmasa, bardyr. Ýogsam gys ýer doňanda iýer ýaly azyk ýygnamalydygyny olar nireden bilýär. Biziň çal towşanymyzdan mysal tutaýmaly. Hinini gawun joýañ gyraýygynda-ha gazaýmandyr. Çatmaň golaýjagyndanam gazmandyr, Çeträge çykanyny kem görmändir züwwetdin, ýirik dodak, hargulak diýsänim. Gizleniber gizlenseň. Uzaga gidäýermikäň, göreli bakaly. Seň takyrjak ýere pytradyp giden seçme ýalyjak gumalaklaryň gözüm bilen gördüm. Heniz ýylysam gitmändir. Gawun joýalardan çykan ýeriňde, akja çägäň üstüne çommalyp, öljerdip giden sen däl-de, kim eýse?

Edil towşan ýanymy alyp durap ýaly, men oňa käýindim. Soň elime tüýkürip, bir hini gazyp başladym. Ýeri, towşanyň şol hindedigini nä bilýäň diýsene? Oňa meňzeş ýüz-müň hin bar ahyry. Meň göwnüme, ol başga hinde däl. Hut şu hinde bolmalydy. Näme üçindir, mende şeýle ynam döredi.

Men näçe haýdasamam, ýer gataňsy ekeni. Onçakly önüp baranok. Bolsa-da, gazýan. Hyjuw bilen gazýan. Sebäbi, umydym bar. Hini yzarlap, her daban öňe süýşemde, çagajyklaryny emdirip ýatan çal towşanyň üstünden baraýjak ýalydym. Men gazýan, hin gaçýar. Men gazýan, hin egrem-bugram bolup, gaçyp otыр. Men hiniň içi bilen towşanam gaçýandyr çen etdim. «Gaçsaň, gaçyber. Menem-ä erjeldirin. Ahyryn-a zzyňdan ýeterin. Onsoň etjegimi bilýän. Seň bilen işim bolmaz. Heniz gözi açylmadyk çaga pişik ýalyjak çebşejiklerini etegime salar-da gaýdybererin. Yzyma duşup gelseň nädersiň mäläp». Men böwrumi diňledim, sagyndym. Sebäbi, towşanyň mäleýänini ýa-da molaýanyňny bilemokdym. Her niçigem bolsa, ol lal-a dälidir. Çagalaryny alyp gaýtasaň, bir zatlar-a diýmeli bolar. «Özüme degmeseň bor, äkitseň äkidiber» diýip, berip goýbermejegini-hä bilýän. Hiç ene-de öz çagasyny kesekä beräýmez.

Ana, onsoň men-ä öňünde, towşanam yzymda, tirkeşipjik gelýändiris. Ilki görjegem ejemdir. «Hiý, Bazar jan, bu towşany eýýämhaçan ekdi edip ýörsüňmi?» diýer.

Men gözüme inen derimi çalyp sagyndym. Şonda ellerimiň aýasynyň awuşaýanyňny duýdum. Piliň sapy gabarçyk-gabarçyk edäýen oguşya. Gollarymam

gurşan ýaly. Mahlasy, oňatja ýadapdyryn. Ýumşak gumuň üstünde çommaldym. Gazan ýerimi synladym. Esli meýdany köwüp çykypdyryn. Jar ýaly egrem-bugram bolup, gidip otyr. Köýnegimiň ýakasyna der çykypdyr, agzym guraýar. «Şu wagt bir içi köz ýaly, özem buz ýaly, garpyz bolsady». Men agzymy suwardyp uzaklara seretdim. İçine künji sepilen meýdan çalaryp göründi. Men ol ýerde garpyz bardygyny bilýärdim. Emma çig garpyzdan ne peýda. Sebäbi, birki günlükde babam eňegime çydaman, yzyna düşürip, meni ol ýere eltdi. «Saýla, haýsyny saýlasan, ýolup bereýin!» Men iň goçagyny tutdum. Ol hemmesinden saýlanyp duran gara garpyzdy. «Şuny ýolaýaly, baba, şuny». Babam garpyzy sypady-da, başyny ýaýkady. «Munyň ýaňyja düwen ahyry. Daşam ýylmanmandyr». Men göwünsiz içimi geplet dim. «Daşyny iýýänmi näme. Bişen bolsa bolýa-da». Babam bir ala garpyzy sypady-da, abat aýagynyň dyzyna goýup, gysyp gördi. Gulagyny degrip diňledi. Onam ýolman taşlady. «Şyglanok — bişmändir». Soň ýene telim garpyzy pitikläp gördi. Olaryň alasam bar, garasam, agam. Ýöne bulary hem «çig» diýip ýerinde goýdy. Men olardan has kiçi garpyzlaryňam içiniň gyzył – köz ýaly bolýandygyny bilýärdim. «Daş ýylmanmandyr», «şyglanok», pitiklände «pyt-pyt» etmän, «tyrk-tyrk» edýär».

Bular babam üçin bahana. Ol maňa ýolup bermejek bolup, şeý diýýär güman etdim. Ahyry babam süýnmek ak garpyzyň ýanynda eglendi: «Hany, iýesiň gelýäni çynyň bolsa, şuny ýol. Häý, öz-ä...» Men derrew garpyzy ýolup, takyrjak ýere togaladym. Babam ýanbaşyndan haçandyr bir mahal öz ýasan gol boýy ak saply pyçagyny sogurdy-da, garpyzyň sapagyny aýryp, bir salanda iki bölüp goýberdi. Aýdyşy ýaly ekeni. Garpyzyň ýaňy çigidi garalypdyr. Eti çala öwşün atýar. Onda-da, men bir pelläniň ortasynda örküçlep duran maýasyna elimi urdum. Daş ýaly gaty ekeni. Bir übtüjegini agzyna saldym. Edil sabyn iýen ýaly. Işdäm almady: ýüzümi çytdym: «Hä, iýjekdiň-le, iý indi»

«Çöl diýeniň bilen kesesinden sereden ýaly däl eken gerek», diýip, babam gyjyt berdi. Pyçagyny gynyna saldy-da, «Bar, äkit, agşam eşege dograp beräýeris» — diýdi.

Men bulary ýatlap, esli oturdym. Teşneligim ýeňledi. Soň hine gulagymy goýup, diňläp gördüm. Gulagyma bir hyşşyldy bar ýaly. Köýnegimi çykaryp, ýañadan gazmaga başladym. Ilkibada hezil ýalydam, köýneksiz işleseň. Elimdäki pilem

ýeňlän ýaly. Ýöne salym geçmänkä, arkam gyzyp ugrady. Akan derler awuşadyp başlady. Ýiti günün tenimi ýakyp ugranyny duýdum. Eglenmän, ýene köýnegimi geýdim. Gün bilen oýun etmeli dældigini bilýärdim. Bir gat hamyňy ýaksa, ýakyp oturyberýär. Käte oglanlar bilen ýaba suwa düşmäge giderdim. Güzeriň başynda guma agynap, uzak oturardyk. Şonda ertesi bir gat hamymyz kesmek-kesmek bolup gopardy. Ejem dagy käýýärdi. Üç-dört günläp goýbermezdi. Soň täze ham öryärem weli, birbada gelsiksiz-dä.

Men ýadaýanymy duýdum. Bolsa-da, hiniň soňuna ýetmän, goýmajagym çynymdy. Erkek kişiniň sözi bir bolmaly. Men şu gün towşany tapmagy öz-özüne söz berdim ahyry. Şu ýerde garaşylmadyk bir zat boldy. Gazyp barýan hinim, birden üç şaha bolup, aýryldy duruberdi. Ber habary, indi nätmeli? Şu zeyilli halatlarda ertekilerde aňsat. Gyssanyp gidip barýansyň welin, birden ýol üç aýrylýar. Haýsysy bilen gitjegiňi bilmän ýaýdanyp duransyň. Edil şol wagtam hökman bir ýerden jadygöý kempir çykar, «Sagdakydan gitsen, ak döwün öýüne bararsyň. Çepdekiden gitseň, gara döwün öýüne bararsyň. Ortakydan gitseňem, öz gözleýäniňi taparsyň» diýer-de, gözüňden gaýyp bolar ötägider. Emma men näçe garanjaklasamam, salgy beren tapylmady. Her näme-de bolsa, ertekide edilişi ýaly, menem ortaky hini yzarlamagy ýüregime düwdüm. «Ýöne towşan näme üçin hini üç bölek etdikä? Ýa her çagasyna biri, özüne-de birimikä? Sonça gaçgaklabam, bar guzlajagy iki sanyjak towşanjykmyka? Biziň pişigimiziň göwresi towşandan kiçidir. Şonda-da ol saman kepbede bir gijede dokuz çaga guzlapdy ahyry».

Men gahar bilen ýañadan gazmaga başladym. Birden, adam boýundan belendräk ýylgynlaryň aňyrsyndan bir gara zat zomp ednp, görnen ýaly boldy. Elimi gözüme kölegeledip seretsem, babam. Eşegini mytdyldadyp, göni maňa tarap gelýär.

— Gör, sen nirede ekeniň, galtaman!

Men towşany tapyp bilmeýänimi babamdan görýän ýaly, oňa jogap gaýtarmadym. Ony görmedik bolup, gazmagymy dowam etdirdim. Emma meň ýüzümiň gamaşyklygy babamyň piňine däl. Gaýtam ýylgyrýar. Bu wagt iňňän şahdaçyk görünýär. Ol ekiz gawun tapamyzda-da begenýärdi, ýylgyrýardy. Ýöne ýüzüne şol köne ynjysy mälimdi. Bu wagt ol ýüz-gözi durky bilen ýylgyrýar. Ýüzi begençli

çagaňky ýaly, güläýsem diýýär. Ol meň ýarym günlük zähmetimiň netijesine seretdi-de, birden loh-loh gülüp goýberdi. Ýöne onuň gülküsem adaty gülküsi däl. Ýürekden gaýnap çykýan ýaly.

— Sen azara galyp, gazyp duranyň towşanyň hinem-ä däl ýaly-la, oglum.

Maňa şarpyk çalnan ýaly boldy. Towşan gapyp bilmedigimiň üstesine, oň hinini tanamazlygym meň üçin aýypdy. Utanyp, ýere giräýjek boldum. Her niçik-de bolsa, bir bahana tapmalydy. «Bu ýerde towşanyň hinini gazýan adam ýok. Men... ýöne şeýle... gazaýýan...» diýmekçi boldum. Ýöne wagtynda dilimi dişlemäge ýetişdim. Sebäbi, beý diýsem, boljak däl. Meň sapalagyma ynanyp, «heýlemi» diýip ötägider ýaly, babam akmak däl. «Her iş etseňem, maksatlyja etgin, oglum» diýip, sargap ýören oň özi ahyry. «Maksatsyz işiň soňy bihuda horluga barar» diýýäni hem ýadymda.

Men pilimiň sapyny gursagyma diräp sagyndym. Babamyň oýny ýa-da çynydygyny ýüzünden okamaga synandym. Zähmetimiň reýgan bolanyna bokurdagym dolýardy. Şu wagt babam ýene ýekeje agyz zat diýäýse, uly masgaraçylygyň bolaýmagy-da ähtimal. Men pili taşlap, çykaýmagyň-da ugruny tapmadym. Aljyrap, ýene gazan bolup ugradym. Dogrusyny aýtsam, indi gazamokdym-da, gum sowurýardym. Bu meň gaharyma bäs gelmän, edýän hereketim bolsa gerek.

Babam esli salym sessiz-üýnsüz duransoň, ýene sorady.

— Hany, oglum, aýtsana, näme agtarýaň? Hazyna gözleýän-ä dälsiň-dä hernä?

Bu meň hasam çetime degdi. «Babam ýaňsa alýar. Meni oýnajak bolýar» diýip gatyr gandym. Towşanyň hini bilen tilkiň sürenini tanawutlandyryp bilmesemem, hazyna nirede bolýar, ony bilýän ahyry. Hazyna gözlejek bolsam, gidip, Gulakly galany ýykardym. Altyn depäni agtarardym. Bir mahal baýlar gyzylyly um gömenmiş diýip, käbir adamlar depäň töweregini astyn-üstün edenlerini bilemokmy näme. Ynanjaňlyk gurasyn. Altyn taparys hantamaçylygy bilen soň-soňlaram galaň aşagyny köwüp ýörenler bolupdyr ahyry. Diňe ýadygärlikleri zaýalamak gadagan. Oňa zeper ýetirenler jerime çekmeli bolar, suda düşerer

diýip, berk karar çykarylansoň, olaň aýagy kesilýär.

Men özümiň sol «hazyna gözleýjileriň» hataryna goşulmagymy halamadym. Kim kemsitse-de, babam meni kemsitmeli däl ahbetin. Ahyry babam çynlakaý gürlledi.

— Sen ýene köp işlejekmi ýa boldy edäýjekmy. Güne seret!

— Köp işlejek. Çaýam içjek däl, nanam iýjek däl!

Meň dyňzap duran öýkeli gaharym böwsüp çykdy. Muňa babamam göz ýetirdi. Aýdanyna puşman eden bolup, ylalaşyjy gürlledi.

— Heýlemi onda. İşle işleseň.

Ol elindäki ýylgyn taýajygy bilen irkilip duran eşeginiň boýnuna çalaja kakyp, yzyna dolady. Emma näme üçündür eşek göwünsiz gopdy. Üç-dört ätledi-de, ýene durdy.

— Soň eşitmedim-ä diýme — diýip, babam yzyna gaňryldy. — Men saňa bir zatjyk buşlaýjakdym.

Babam sözüni ýele sowranokdy. Şeý diýse, ol hökman näme-de bolsa, bir gyzykly zat aýdardy. Hoş habar buşlardy. Meň bilesim gelip, içimi it ýyrtyp ugrady.

— Näme buşlajak?

— Bize myhman gelýär. Özem mertebeli myhman!

Men ol myhman barada köp oýlanyp durmadym. Şobada kelläme şu pikir geldi: «Babamyň ogly gelýändir. Gürrüňsiz şeýledir. Görmeýäňmi, babam bu wagt öňki babam däl. Ýüzi ýylgyrýar. Şähti açyk. Ozallar beýle däl. Erni ýylgyrsa-da, ýüzi eňşärdi. Ýüreginiň çuňňur ýerindäki ynjysy ýüzüne çykar durardy. Bu mahal ol bütin durky bilen ýylgyrýar».

— Durdy daýym gelýämi?

Babam dymdy. Pilimi elime alyp, eşegiň syrtyňa münenimden soňam babamdan jogap bolmady. Men gaýdyp daýym barada soraman diýip äht edipdim ahyry. «Soramak nämä gerekdi» diýip, men öz-özüme käýindim. Eýsem-de bolsa, babamda bir şatlyk bardy. Ol hemişekileri ýaly, «tutma soň adyny» diýmedi. Diňe eşege syrtlaşyp, ýola düşenimizden soň aýtdy.

— Biziň ata-babalarymyzyň ajaýyp bir nakyly bar. «Muhammet daga barmasa, dag Muhammediň ýanyna barar» diýiendirler. Zeleli ýok, mertebeli myhmany bir garşylaly bakaly. Onsoň, Durdy daýyň gelmese, ikijimiz oň yzyndan ötägideris.

— Çynyňmy? — diýip, babamyň iki egninden gujakladym.

— Gitse, ejeňem äkideris.

Ol soňra goltuk jübüsinden emäý bilenjik bir bukja aldy-da, içinden ýüzüňe ýylgyryp oturanja çagaň suratyny çykardy. — Bu sen kiçijik daýyň. Eň, ejeňe buşla!

Babamyň süýr günortan eşegini münüp, nirä gideni indi aýan boldy. Ol soňky günlerde ýüregi gysyp, oglundan hata garaşýan ekeni. Her gün raýona gidip, poçtadan özi habar alýan bolsa nätjek. Men eşegiň syrtyndan syrylyp düşdüm-de, kiçijik daýymyň suratyny bulaýlap, çatma tarap ylgadym.

— Eje, Durdy daýymyň ogly bolupdyr, buşluk!

5-nji bab: «MERTEBELI» MYHMAN

Gör, nähili wakalar bolýar dünýede!

Çal towşanyň inňe ýiten ýaly ýitmegi, ekiz waharmanyň tapylmagy, kiçijik daýymyň dünýä inmegi hem babamyň Aşgabada gitmegi ýüregine düwmegi, «mertebeli» myhmanyň geljek habary — bularyň hersi barada oýlansaň, oýlanyp oturmaly. Birini ýadyňdan çykarsaň, beýlekisi heýjana salýar. Düýn çal towşanyň kejriligine käýinip «Indi gözlemen, aç ölseňem,

suwsuz galsaňam gözlemen» diýip, şert edip ýatypdym. Ýene bolanok. Eýýäm ertirden bäri babam, gör, nireleri aýlanypdyr. Sebäbi, babamyňam indi maňa nebsi agyrýar: «Nirä ýitirim bolduka ol pedernälet?» diýip, ýygy-ýygydan gaýtalaýar. «Towşan halky gijelerine gumak ýolda oýnamagy halagyç bor» diýip, meni yzyna tirkäp, heniz günem dogmanka ýola çykdy. Küpürsäp ýatan çal kirşene bagryny oýkap, ýylan geçipdir. Süýrenip hažžyk geçipdir. Üç sany pyşbaga, çanaklaryny çakyşdyryp, haýdap barýar. Başga-da bir topar jandaryň yzy bar. Diňe towşanyňky ýok, Noýbaly joýaň içine aýlandyk, käşirli pele aýlandyk — towşandan derek tapmadyk.

«Towşan geregimize däl, çatmaň düýbüni köwer, tutsaňyzam kowup goýbererin» diýýän ejemiňem indi tapylaýsa kem görmejegini bilýän. Meň üçin çölde başga güýmenje tapylmajak ýaly.

— Gaýgy etme. Ahyry bir ýerden çykar — diýip, göwünlik berýär.

— Çykmasa çykman geçsin şol towşan, meň-ä geregime däl — diýdim-de, men ýene-de towşany ýatdan çykarmaga synandym.

Kiçijik daýymyň dünýä inmegi ejemi bir günüň içinde özgerdipdi. Ol şeýle bir begendi, şeýle bir begendi. Guş bolup uçajak bolýar. Otursa-tursa, Durdy daýymyň oglunyň suraty elinde. Durdy daýymyň ady dilinde. Düýnden bäri babam ikisi näçe gezek süýji-süýji ýylgyryp, gürrüň etdiler. Näçe arzuwlar edip, göwün ýüwürtdiler. Meň göwnüme bolmasa, babam agsamasyňy goýup, ejemiň hem keseli ýadyndan çykan ýalydy. Dili süýjöp, oturyp-turşuna göz ilenok. Menem begenýän. Hem Aşgabada gitjegimize begenýän, hemem Tazegülün ýanyna oba iberilmejegime gözüm ýetdi.

— Bize myhman gelyämi, eje? — diýip, ahyry «mertebeli» myhman barada soradym. Ejemiň ýüzi hasam açylyp giden ýaly boldy.

— Wiý, jigim bolanyna begenjime saňa aýtmagy hem unudaýypdyryn. Düýn kakaň gelip gitdi. Şol aýtdy. Bize bir üýtgeşik myhman-a gelyän bolara çemeli, oglum!

Men pikire çümdüm. Babam «mertebeli» diýýär. Ejemem «üýtgeşik» diýýär. Öz-ä görülmedik myhman bolmaga çemeli. Bilesigelijilik halys eýerläp mündi, yzly-yzyna sorag ýagdyrdym.

— Haçan gelyär? Nämeli gelyär? O nähili «üýtgeşik» myhman?

Men ejemiň agzyna aňkaryp, näçe garaşsamam, jogap bolmady. Gaýta, meň soragymy eşitmeýän ýaly, kiçijik daýymyň suratyna seredip, ony küşşukleýär. Ýene gaýtaladym.

— Nähili myhman gelyär, eje, aýdaýsana?

Ejem, babam bilen edip oturan süýji gürrüňiniň arasyna düşenim üçin bolsa gerek, elindäki suraty babama uzatdy-da, başgarak äheňde gepledi.

— Muň gulagyna bir zat ýeten bolsa, goýmaz indi. Kim bolanda saňa näme, gelende göräýerler.

Meň-ä şu ululara düşünemok. Bular birhili adamlar. Özlerin-ä bir zat bolsa aýtmaly. Sebäbi, içerde gizlin zat bolmaly däl, eneň-ataňdan ýaşyrmaly däl diýip öwredýärler. Özlerem gizleýärler. Göwnüme, ejem menden bir syry ýaşyrýan ýalydy.

— Haçan gelýär? — diýip, üçünji sapar soramda ejem öňki mylaýymlygynda jogap berdi.

— Bilmedim, geljekmiş öz-ä.

— Nämeli gerkä, eje, ol myhman? Eşekli gelermikä ýa-da «Moskwiçli»?

Ejem ýylgyrdy.

— Ol uzak ýeriň myhmany bolmaly. Otly bilen geler ýa-da samolýotly. Haýsy gün barjagymy, nämeli barjagymy özüm habar ederin diýipdir.

Men azajyk oýlandym.

— A, birdenkä gelmese?

Ejem jogap bermedi. Ýa meň soraglam ony irizdi, ýa-da näme diýjegini bilmedi. Myhmanyň geljekligi welin şol günün ertesi has aýan boldy. Babam düýe bakmagy maňa tabşyrdy-da özi eşegini münüp, daň bilen örüden söwüşlik tokly getirmäge gitdi. Käwagt şeýle bir zatlar bolýar, oturyp akyl ýetirip bolanok. Sen bir zady isleýäň. Bir işi edesiň gelýär. Ýalbarýaň, özelenýäň, edenoklar. Birdenem, me saňa, şol diläp alyp bilmeýän ýumşuňy hödürleýärler. Bu günem şeýle boldy. Düýe bakmak meň arzuwymdy. Näçe gezek babamdan haýyş etdim. «Men bakyp bilýän, men äkideýin. Sen öýde oturyber» diýip, ýok, ejem ikisi iki ýerden göwnänoklar. «Ýeke özüň çölün içinde gorkarmyň-nädermiň. Entek ulal» diýýärdiler. Bu günem ikisi iki ýerden meni öwýärler: «Tüweleme, goçak ýigit bolupsyň. Indi sen babaňyň işiňi elinden almaly. Düýäni äkit-de, nirede bakasyň gelse, bak» diýýärler.

Düýe bakmak kynam däl. Gaýtam hezil. Ony ýandakly meýdana eltäge-de, aýagyny duşap, kowup goýberibermeli. Men ozalam bir gezejik babamyň işi çykyp, bir ýaña gidende, ýarty gün bakyp görüpdim. Onuň ýandaklaň içinde haýsyny halaýanyňam bilýän. Şonda babamyň bakýan ýerinde bakman, has ösgün ýandakly meýdança äkidipdim. Sebäbi, ol ýandak meň boýuma barabardy. Depesi hem gyzyň gowurga bolup duran dänedi. Emma düýäm garşy-garşy duşagyny üzüp, öňki otlaýan meýdanyna tarap dyzady durdy. Soň eşidip otursam, düýe däneli ýandagy däl-de, gökje ýandagy gowy görýän ekeni. «Eşek däneli ýandagy söýer, düýe tikenli ýandagy» diýip, babam gyrymsyja ýandagy görkezipdi. Näme üçin oňa «tikenli

ýandak» diýýäler, ony welin bilemok. Obamyzda uzyn ak garpyza «Esenek garpyz» diýilýär: Oňa nä sebäbe diýnlýänini bilýän. Esenek diýen adam uzak bir ýere gidende şoň tohumyny getirenmiş. Ol paçagy ýukajyk, içi köz ýaly, tagamy gant ýaly, ir bişer garpyzdy. Näme üçin «tikenli ýandak» diýilýänini welin babamam bilenok, menem. Elbetde, bir sebäbi bardyr — at galandy. Düýä şol bolsa bes. Kiçiräk ýandak düýplerini salpy dodaklary bilen dolap alardy-da, edil byçgy bilen kesilen ýaly goparardy. Soň uzyn egri boýnuny ýokaryk tutup, tikenli ýandagy çeýnäp durandy. Onuň iňňe ýaly tikenleriniň agzyna çümmeýşini diýsene. Dogry, ol selme, syrkyňam iýýär. Ýöne öler aşy ýandak. Şoň üçin babam düýe bakýan ýerinde olary kätmen bilen petde-petde edip, ýygyp goýardy. Soň, guransoň, düýäň özüni howutlap, öz iýjek ýandagyny özüne ýükläp, öýüň ýanyna daşardy. Ýatagyň daşyna tam ýaly agyl ederdi. Bütün gys düýäň iýmiti şol bolardy. Düýe ony guram bolsa, kertip iýer durardy, ýagys ýagyp, çyg alsa-da, iýer durardy.

Bu gün düýäni babamyň salgy beren ýerine eltdim. Boýnundan duşagy çözüp, iki oň aýagyny duşadym-da, ýandaklyga goýberdim. Özüm hem bir wagt pagta serlen meýdanyň daşyndaky haýadyň üstüne çykdy-m-da, aýagymy sallap oturdym. Ol ýeri seleňdi. Iki gözüm haýadyň ýeňse ýanyndan geçýän ýoldady. Çöle gelenime bir hepde dagy bolupdy, ýekesireýärdim. Bir hepdeläp, oylan görmän oňmak ýeňilem däl. Gulagyma aýdym sesi eşidilen ýaly boldy. Seretsem, iki gyrasy tutly ýabyň aňyrsyndan eşegini loňkuldadyp, biri gelýär. Özem meni görüpdür-de, göni maňa tarap gelýär. Derrew tanadym. Ol Jerenjikdi. Ýa-da biziň at dakysymyz ýaly, Jeren şuguldy. Ol menden dokuz aýlyk kiçem bolsa, bile okaýardyk. Boýy kiçijik, göwresi ejizjedi. Edil özi. Men oň eşegine-de belet. Öldür öňürdiklemez. Ýorgalamanam bilmez. Gyssasaň, bar bilýäni loňkuldamakdyr. Meň bolsa ýigrendigim lonkuldawuk eşek. Uzagrak ýere gitseň, gaty gaňňaň üstünde bökdürüp, otyrýeriňi ýara eder. Jerenjigiň welin, perwaýyna-da däl. Gaýtam eşeginiň loňkuldysyna goşup, guplagyny selkiledip, aýdym aýdýar. Aýdýany hem oylan aýdymyla-aýt.

Men ony görsemem, görmedik kişi boldum. Ol welin heniz golaýlaşmanka gygyrýar.

— Gyw-gyw, oylan, Bazar! Näme işläp otyrsyň ýekeje özüň bu ýerde?

Ol meň beýlämde gezip ýören düýäni görýär ahyry. Ýene soran bolýar. Men ýüzümi galdyрман, jogap berdim.

— Gidiber, ýoluňa. Men seň bilen gepleşemok.

Git diýeniň bilen gitse, gepleşemok diýeniň bilen gepleşmese, beýle boljakmy. Ol keşir ahyry. Gelip-gelip, edil ýanjagazynda eşegini saklady. Göwresine görä uly görünýän, şonda-da birhili ýaraşyk berýän şar gara gözlerini maňa dikip, duýlar-duýulmaz ýylgyrdy.

— Sen ýene näçe wagtlap meň bilen gepleşjek däl?

— Ýüz ýyllap. Ömrüň ötyänçä. Garry бүкүрje bolýançam!..

Men gepleşesim gelmeýänini aýdanym bilenem oňman, ýeňsäme dönen boldum. Jerenjik hem üýtgedi.

— Gepleşmän geç, gepleşmeseň. Be, bu oglanyň bolan bolaýşsny!

Men oňa tarap. öwrüldim-de, ilki agzyna öýkündim. Soň dodagymy çöwürdim. ýöne oň eşegi menden ökde çykdy. Ilki dodagyny çöwürdi. Soňam, çotga ýaly guýrugyny söweldip, şeýle bir aňňyrdy welin, gulaklarymyň perdesi ýyrtylaýdymyka diýipdirin.

— Owarrada aňňyrt diýýän eşegiňi! — diýip heňkirdim.

Jerenjik gaýta ýylgyrýar.

— Men muňa aňňyr diýýänmi, özi aňňyrýar.

— Ýogsa-da gerşine oragyň bilen bassaň aňňyrrar-da.

Elbetde, gerşine basanyň bilen eşegiň aňňyrmaýanyňa men beletdim. Maşyn ahyry ruluna basaňda düýtleyän. Men ony näme diýjegimi bilmän diýäýdim. Gepde ýeňilmeli däl ahyry. Jerenjigem ýöwsellemedi. Gaýta sürüňdi.

— Sen jikgeren bolma, Bazarjyk. Senden gorkýan adam ýok.

Men gözümi alardyp, ýerimden turdum. Haýatyň üstünde duranlygym üçin indi men oň eşegindenem, özündenem beýik boldum.

— Arman, gyz bolaýýaň, ýogsam, bilýän nätjegimi.

— Hany, eliňi bir degir. Çary kakamyň ogluna aýdaryň. Ol seni bir eli bilen hol galaň üstüne zynar.

Meň öňküdenem beter gaharym geldi.

— Kimmiş ol meni ýeke eli bilen galaň üstüne zyňjak? — diýip, ýumruklarymy düwen boldum.

— Kim bor, Ata guduz. Ol çempiondyr uruşmakda. Ähli köçäň oglanyny ýeňýär.

Men sagyndym. Sebäbi Jerenjigiň Çary kakasynam tanamokdym, oň ogly Ata guduzam. Ýöne näme üçindir onuň lakamy maňa haýbatly görüňdi. Jerenjigiň mahabatlandyrmasam üstesine. Meň oýa çümenimi görüp, Jerenjik ony hasam çişirdi. Iň soňunda-da oň aýdýanyny gör.

— Ol eýýäm dört klas bilen üç mekdebi gutardy.

— Dört klasy kim gutaranok. Menem gutardym. İçin ýansa-da, guýz-ä galdyrmadylar.

— Gutarsaň gutaryber. Sen bir mekdebi hem gutaraňok. Ol üç mekdebi gutardy.

Men indi näme jogap berjegimi bilmedim. Ýeňleniňi bilseň ýagşy. Dymdym. Jerenjik bolsa, eňegine jaň dakylan ýaly, henizem Çary kakasynyň ogluny öwüp gidip otyr. Ony elýetmez edip goýdy.

— Birigün ol bize gezmäge gelýär. Uruş-da gaýratyň bolsa şon bilen.

— Uruşsam, urşalaryn.

Men muny gep alyp galmajak bolup aýtdym. Ýöne öz sesime özümem ynanmadym. Boýnuma alýan, Ata guduzdan heder etmän duramokdym. Sebäbi, ol Jerenjigiň aýdyşy ýaly bolsa, meň görýän oganlarymyň birine-de meňzemeli däl. Kellesi gazan ýaly bolmaly. Ýumrukлары hem zamça ýaly. Men oýlandygymça, Ata guduz gözümiň alnynda beýgeldi. Onuň eýýäm üç mekdebi gutarşy ylaýta-da haýran etdi. Her niçik-de bolsa, men Jerenjigin ýanynda müzzermeli däl. Öz gezegimde menem öwnüp başladym.

— A, sen bilýämiň, bize kim gelýär? Oň ýanynda Ata guduzyň dagy nämejik. «Mer-tebeli myh-man» gelýär.

Jerenjik jykyr-jykyr güldi. Öz aýdyşym ýaly gaýtalady.

— O nähili «Mer-tebeli myh-manmyş?»

Men oňa ejemiň özüme beren jogabyny berdim.

— Gelende görersiň.

Jerenjik myhman barada ýene bir zat sorasa welin durmalydym. Sebäbi bar bilýän maglumatym gutarypdy. Şu ýerde oň eşegi maňlaýymdan diräýdi. Öňküsinde nem beter gaty aňňyrdy. Uzak aňňyrdy. Jerenjik elindäki oragyň ýeňsesi bilen gulagyna urup, oň sesini gapdyrjak bolýar. Men bolsa, Jerenjigiň soragy ýadyndan çykar ýaly, goýmazyny dileýän.

— Degme, aňňyrsyn-da, janawar. Eşek bolan aňňyrmaly bor-da ýogsa-da.

Men islesem-islemesem, şeýdip, Jerenjik bilen gürleşmeli boldum. Ýöne gürleşýänime ökünemokdym-da, gaýtam, birhili begenýän ýalydym. Jerenjigem öňküsi ýaly gözüme ýigrenji görnenok. Ýanymda köprük eglenäýse, kem däl ýaly. Emma Jerenjik diýeniň dogabitdi keşir gyz. Sen bir zady isleseň, ol gürrüňsiz tersine etmeli. Şu wagtam meň gürleşsim gelýänini bilip, arkaýyn duran janawaryň böwrüne aýaklary bilen debsiledi-de, eýýäm eşegini jyrtladyp, hondon barýar. Birdenem yzyna

gaňrylyp, şaňňyja sesi bilen gygyryp goýberdi.

— Ertir galaň üstüne uruşmaga gelmedik gorkak züw-wet-din-di-i-ir!

Oň sesini köne gala on edip gaýtalady: «Züwwetdin-di-i-irr!», «Züw-wet-din-diir!»...

Gör, ol ýer çekeniniň tapýan zadyny: «Züwwetdin-di-i-irr!», «Züw-wet-din-dir!»..

Gör, ol ýer çekeniniň tapýan zadyny. Şeý diýmek kimiň ýadyna düşer,

Men oň yzyndan ýigrenç bilen garadym. Özünüňkidenem beter duzlasym gelip, şerebeli söz agtardym. Ahyry dilime gelen şu boldy.

— Jeren şugul! Için ýan-syn, şugul! Şu-gul!

«Şu-gul!»! «Şu-gul».

6-njy bap: DÜÝŞ

Uky her näçe süýjem bolsa, men gijäni uklaman geçirdim. Asmandaky ýyldyzlar ýeke-ýekeden öçüp gutaranda-da oýadym. Uzak bir ýerde nasos bilen kanaldan suw çykaryan motoryň sesi öçende-de, gözümi petredip ýatyrtdym. Näme üçin beýlekä? Düýnki tebt alyp gyzan gün zerarly howaň petişligindendir? Ýa çybynlardanmyka? Şu zeýilli howada olaryňam göhi gelýär. Düşekçämi süýräp, ilki kak sermek üçin edilen teläre çykdim. Sergin howada uklaryn öýtdüm. Göwnume, çybynam ol ýere baryp bilmejek ýalydy. Barmaýşyny. Ilki bir çybynjyk «jyňň» etdi. Soň köpeliberdi, köpeliberdi. Düşdüm-de, arşy gazygyň üstüne galdyrylyp goýlan eşek araba mündüm. Ol ýer-ä çybynlaň öýjügi bolsa nätjek. Gorsap, alyp barýar. Köne tagara salyp, babamyň düýä eden tüssesinden getirdim. Içini ýakaýyn diýen ýaly, oňam tüssesi tersine gidýär. Tütäbem hezil berenok. Dersi köprük üşürseň-ä patlap öçýär. Samanyny köprük edip, üfläp köretseňem, labyrdap ýanýar. Tüsse bilen çybyn kowup bolmajagyny bildim. Çydajak boldum, başartmady. Haýasyz çybynlar gerşiňe münüp, çokup otyr. Bialaç ýene öňki peşehanama sümüldim. Oňa çybyn girip bilenok. Howa-da indi birneme salkynlapdy. Ýöne ýene uklap bilemok. Meni ýatyrmaýan zat başymdaky aladalarymyka diýýän. Olar köpdi. Gaty köpdi. Ýogsam çal towşany indi owarram edipdim. Aşgabada gitjegimize-de ynanýardym. Bulary pikir etmesem-de boljakdy. Emma myhmany nätjek? «Mertebeli», «üýtgeşik» myhmany ýadyňdan çykaryp bilmersiň ahry. Özem üç-dört günden geljekmişin. Gelende göni bize — öýümize gelermikä ýa-da samolýotly gelip, şähäre düşermikä?! Bu pikirler birden-ä garasar ýaly üstüme çozýar. Birdenem ürken serçe sürüsi ýaly başymdan uçýar. «Mertebeli myhman». Ol kosmonawt bolaýsa? Däli ýaly her zat kelläme gelýär. Hem ynanýan, hem ynanamok. Herki zadyň bolmagy

mümin. «Kosmonawt gawun çatmada», «Kosmonawt Bazar Bazarowlarda myhmançylykda». Nähili gyzykly boljak. Ony görmäge ýeke bir obamyz däl, raýondanam gelerler, şäherdenem gelerler.

Ejem bilen babamdan soňam soradym «Kim ol geljek myhman?» diýip. Olar ýa özlerem bilenok, ýa-da aýtmajak bolýarlar. Bar bilýänleri «mertebeli myhman», «üýtgeşik myhman». Özüme-de: «Akylyja bolgun. Bulaň-a ogly samsyk ekeni diýdiräýmegin» diýip sargaýarlar. Akyly bolup-bolmazlyk eliňdäki zat bolsady käşgä. Onda kimiň samsyk bolasy gelýär. Bolmanda-da, men öýde myhman otyrka aýagym trusili baryp, oň bilen salamlaşman. Muňa akylym ýeterçe ulaldym. Başga nädip akylyja bolmaly, şony welin bilemok. Ol okap-okap ýat tutaýmaly zadam-a däl. Öňem bir oglanjygy kakasy çensiz gowy görýän ekeni. Nirä gitse, yzyndan goýmaz ekeni. Baran ýerlerinde-de oňa her kim bir zat berer ekeni. Biri alma berse, başga biri kemptut berýär. Oglanjyk berlen zady şo bada hatyrdadyp, iýip başlar ekeni. Muny kakasy halaman, bir gün: «Oglum, akylyja bol. Gadyr edip berlen zady alsaň algyn-da, ony şol ýerde iýmegin. Ol bideplik bor. Goltujagyna salyp gaýtgyn-da, öýe gelipjik iýäýgin. Şeýtseň, akylyja borsuň, oglum» diýip pugta sargapdyr. Oglanjyk hem «Bolýar, kaka, men şu günden beýläk akylyja bolaryn, berlen zady iýmän, alyp gaýdaryn» diýip söz beripdir. Günlerde bir gün olar ýene toýa çagyrylypdyr. Baran ýerlerinde bularyň öňüne ýagly palaw goýupdyrlar. Çanagyň başyna üýşenleriň biri heniz «bissimilla» edilmänkä, ýiligi sallanyp duran ullakan omaçany çykaryp, oglanjyga beripdir. Oglanjyk akyly boljak bolup, ony hasyr-husur bili guşakly täzeje gyrmyzy donunyň goltugyna salypdyr...

Menem şol oglanjygyň akylyja boljak bolşuna meňzäýmäýin diýibem gorkýan. Ol oglanjygy ýadymdan çykarýanam weli, Ata guduz ýadyma düşýär. Ünsümi başga zatlara sowjak bolýan, bolanok. «Dogrudanam, ol Jeren şugluň aýdyşy ýalymyka?» diýen sorag beýnimden aýrylanok. Onda eýse gözlerem dym-gyzyldyr oň. Guduz itiňki ýaly. Gulaklary hem ejemiň gazan tutajy ýaly bolup, iki çekgesinden öňe uzap durmukan-aýt? Guduzlamasa, aýaklary, elleri gijäp barýamyka? Meňem sataşyp ýören oglanymy diýsene. Bu zatlaň baryna-da babam günäkär. Tokly äkelmäge gitjek bolsaň, başga gün tapmadyňmy. Özümde-de günä ýok däl. Ýoluň gyrasyna baryp, haýada çykmak nämä gerekdi. Başga ýer ýokmy oýnara. Çykamda şeýle bolaýmalymy? Hökman şol ýerçeken Jerenjik sataşýmalymy? Ine, beläň körügi niredede? Jeren şugulda beläň körügi. «Çary kakamyň ogly bilen urşarmyň?» diýen bolup. Men nireden bileýin oň ile belli guduzdygyny.

Şeýderkä-şeýderkä, öz pikirlerim bilen urşup, ahyry uklapdyryn. Emma uklamda-da başymda şol pikirler. Ertir kelläm hum ýaly bolup turdum. Ol pikirler, özem şeýle bir bulaşypdyr. Beýnimde gurçuk ýaly müňňüldeşip durlar. Gören düşümiň başyny-yzynam tapamok. Käte üzük-ýoluk bolup duran düşnuksiz kino görersiň-de, öýe gelip, mazmunyny seplejek bolup, görgä galarsyň. Kinoça käýinersiň. Neneň käýinmejek. Gyzykly kino görüp oturansyň. Bir oglanjyk gyzy gwardiýaçy komandiri tussagdan boşatmak üçin bagry bilen süýşüp, irkilip oturan garawula tarap barýandyr. Sen bolsa

birden garawul oýanaýmabilsedir diýip, galpyldap oturansyň. Oglanjyk ynha-ynha tüpeňe ýapyşyp, aljak bolup duran mahaly kinoçy ony görkezmez-de, başga bir ýerde arak içip oturan pýan burjuýlary görkezer. Ýa-da ynha bir topar aç möjek tüm garaňkyň içinde çölde ýeke galan oglanjyga tarap dişini syrtardyp barýandyr. Oglanjyk hem eline otly kesindini alyp, uruşmak üçin çemelenip durandyr. Näderkä-näderkä diýip, seň gara janyň galmaz. Kinoçy bolsa olary şo ýagdaýda goýar-da, agaja duwlanyp, öpüşip duran iki sany bihaýany görkezer. Ýeri, şolar kime gerek. Bize arak içýän pýany görkezenden, burjuýyň tupeňini alyp, özüni agaja saran batyr oglanjyga seredeniň gyzykly ahyry. Ýa-da her gezek otly kesindi bilen kellesine ýapanda bir möjegi waňkyrdýan batyr oglany göresimiz gelýär. Pýanlary, öpüşýänleri görkezmesen, kino bolmaýan bolsa gyzykly wakanyň arasynda görkezmän, şondan soň görkezäýmeli... Duýşümden ýadymda galany şeýle: «Towşan gapana-da duşmändir, ony şagalam iýmändir. Gaýtam köpelipdir. Yzynda kyrk dagy çagasy barmyş. Özlerem biziň çatmamyzy eýeläpdirler. İçini gazym-gazym edip, gum üýşüripdirler. Ejem eline sübse alyp, kowjak bolýar, olar çatmaň düýbünden islän ýerinden girip-çykyşyp ýörmüşler. Hatda çatmaň süýr depesinde hekgerip oturanam barmyş. Ýöne, näme üçindir, oň çagalary çaga pişige meňzeýärmiş. Hakykatda beýle bolmajagyny menem bilýän. Duýşde welin bolýar.

Ine, onsoň ýaňky towşan öz çagalaryny yzyna tirkäp gaçýar. Özem şol meň köwen hinime tarap ýazzyny berýär. Menem yzlarynda. Kowalaşýan ýerimizem hyýar joýaň içimiş. Öňümdenem biri ylgap barýar. Her ätlände üç joýadan geçýär. Aýaklary dagam edil ýer ölçeýäniň hadasy ýalymyka öýdýän. «Degme towşana! Men olary ekdi etjek, olar meňki» diýip gygyrýan. Olam aýdýar: «Gowusy, sen gal, ýogsam bir zyňamda galadan aşyrarın» diýýär. Başga kim maňa şeý diýip biler. Elbetde, ol Ata guduz bolmaly. Biz näçe ylgasagam towşanlar ikimize-de zyk etdirmän gaçýar. Soň Ata guduz haýbat atmasyny goýup, maňa gygyrýar: «Öňünden bol. Çagajyklaryny tutaly». Menem gygyrýan: «Ýok, bärlik gaýtar, çatma gabaly». Biz hem gygyryşýas, hem kowalaýas, hem gülüşýäs. Hyýaryň terje biýaralary aýagymyzyň astynda torç bolýar. Babam bize käýänok. Gaýtam gülýär. «Barybir, ol hyýarlary mala bermeli boljak, hyrydar gelenok» diýýär. Ahyry men towşanyň üstüne penjegimi oklap tutýan. Ýeri, şol wagt penjek nireden peýda boldy diýsene? Düýş-dä bu. Ata guduzam taýýar aşyň eýesi, gelip elime ýapyşýar. Ol aljak bolýar, men bermejek bolýan. Bir görsem, oň edil haýwan kädi ýaly ýoňsuz ýumrugy burnuma ýetip gelýärmiş. Towşany ýere taşlap, zordan kellämi sowup ýetişdim diýsem, ikinji ýumrugy inip gelýär. Soň gözümiň öňi ýöne gaýmalaşyp duran ýumruk bolýar. Olan ýekejesi degse, burunsyz galjagymy bilýän, diýseň çakgan goranýan. Ýöne: «Haçana çenli beýdip goranarkam» diýen pikir kelläme gelýär. Başga biri bolsa: «Boksda iň esasy zat goranmakdyr, goranyber» diýýär. Şol wagtam kimdir biriniň berdaşly gollary meniň ýagyrynmdan penjeläp, al-asmana göterýär. Seretsem, Ata guduzam oň beýleki elinde aýajyklaryny kelemenledip dur. «Bize geljek «mertebeli myhman» şudur» diýip pikir edýän. Ýaňky Pilmahmyt ýaly adam bolsa: «Hany ýaraşyň, ýogsa goýbermen» diýýär. Men ýokaryma seredýän, ýyldyzlar ýanymda ýaly.

Aşak seredýän, ýer guýyň düýbi ýaly tegelenip görünýär.

Bir zat-bir zat diýip, aýylganç gygyrýan. Öz sesime-de özüme oýanypdyryn. Görsem, Pilmahmyt ýaly adamam ýok, Ata guduzam. Ejem gelipdir-de, aýagymy yralap dur.

— Ýogsa-da gün dogansoň ýatsaň, gara basar. Tur derrew, bolmasa üstüňe suw guýýan.

Bu wagt meň üstüme suw guýmak gerek däl. Onsuzam endam-janyp ölmüžžykdy. Gorksaň, alaç näme?

Men gala tarap ugrasamam-a ugradym welin, galpyldym az däl. «Ýeri, urşaryn diýmek nämäňe gerek. Öz dilimden bela galdym... Ýa henizem bir pille, yzyma dolanaýsammykam? Ýok, ol bolmaz. Düýä münüp, hataba bukmaýyn. Urulsamam, ýenjilsemem baraýyn. Men erkek adam. Namartlandan bir ýumruk artyk iýen gowudyr. Ýogsam mydama öz-özümde utanyp ýörmeli bolaryn».

Men ilki öz-özümde käýinýän. «Telek edipdirin, oýlanypjyk etmeli ekenim» diýýän. Soň öz-özümde göwünlik berýän. «Sen taýsyz ýyndam ahyry, Bazar. Ol uruşmakda çempion bolsa, sen ylgaşmakda çempion. Öz ýyndamlygyň nirede peýdalanjak? Klasyňyzda ylgaşmakda öňüňe geçýän ýok. Kowaňda gaçyp barýan düýäň zyndan ýetip, guýrugyna ýapyşyp bilýän. Başga saňa näme gerek. Gördüň-ä, güýjüň deň dälmi, göter ökjani. Barjak diýip, barman, «züwwetdin gorkak» adyny alandan, söweş meýdanyny taşlan gaýdan gowurakdyr».

7-nji bab: GAZAPLY «SÖWEŞ»

Men şu pikirler bilen gala golaýlap barýan. Her niçigem bolsa, ätiýajy elden beremok. Emedekläp baryp, galan gädiginden garamagy ýüregime düwdüm. Söweşde herki zadyň bolmagy mümkin. Kim bilýär, birden bukudan çykyp, üstüme towsaýsa. Yzyndanam habardar bolmaly, ýeňsämden gelip, ullakan ýumrugyny bir aýlanda galadan aşyryp oturyberse nätjek. Elbetde, ol meň ýüzüme ýa-da içime urmaz. Bu biziň obamyzyň oganlarynyň arasynda ýazylmadyk kanun ýaly berk düzgün. Ony Ata guduzam bilmeli. Sebäbi urşup, bir-biriň burnuny ganatsaň, gözünüň öňünü gögertseň ýa-da içini sanjylatsaň, ol özüňe-de ýakanok. Beýle bolanda urşanyňy ilden gizlejek gümanyňam ýok. Ejeň öňünde jogap okamaly. Uran oganyňy ejesiniň öňünde-de sen ýüzügara...

Men şeýle karara geldim: elbetde, Ata guduzyň özi dyzap durmasa, uruşmaly däl.

Ýaraşyk teklipt etmeli. Guduz adamdyr, eli gijäp dursa, teklibime-de gulak asmasa, onda näme? Onda ilki hile gurmaly. Hile-de başa barmasa, iň esasy zat — özüni ýitirmeli däl!

Men kellämi galdyryp, galaň gädiginden garadym. Meň pikirimçe, Ata guduz bireýýem gelip, garaşyp duran bolmaly. Jeren şugulam sekundanty ýaly bolup, ýanyndadyr çen etdim. Ýok, galaň içi gum-gukluk. Ilki ýatyp seretdim. Soň dikeldim. Görünýän jemende ýok. Durup diňşirgendim, çybşyldy dagy bolaýsa nädersiň. Altyn depäň içine baryp, onuň ýykyk diwarlaryny barlaşdyrdym. Gowaklaryna birin-birin aýlanyp çykdim. Gygyryp gördüm, sygyryp gördüm. Ses-seda bolmansoň, Ata guduzyň gelmänine göz ýetirdim. Belleşilen wagt bolsa bir mahal bolup geçdi. Kölege dört dabana gelende duşmalydyk. Takyrjak ýerde dik durup, öz kölegämi dabanladym welin, gysgalyp üç ýaryma gelipdir. «Duşmanyň» gelmänine gözüm ýetensoň, arkaýynlaşdym. Bedenimdäki galpyldylam aýrylyşdy. Düwülgi ýumrugym ýazyldy. Ortasynda duraňda ýalpak agaç çanaga çalym edýän täsin galaň içinde iki elimi bykynyma urup gezmelledim. Men bu wagtky bolşumyň, özüne taý tapman, märekäň ortasynda gezmeläp ýören pälwana çalym edýändigini özümem duýýardym. Gitdigiçe heserlendim, batyrlandym. «Wah, guduz zaňňar, sen ujyz sypdyň. Şu wagt bir elime düşäýen bolsadyň!» Men hüňürdäp, ellerimiň aýasyny gaşan boldum. «Alaç näme, gaýdybermeli bor-da» diýip, göýä biri diňläp duran ýaly, gynanan boldum. Hakykatda welin dawanyň söweşsiz gutaranyna begenýärdim. Öz-özümden göwnüm hoşdy. Özümiň «züwwetdin gorkak» dældigimi subut etdim. Indi Jeren şugluň ýanynda-da dilim uzyn bolar. «Hany ol, meni bir barmajygy bilen galadan aýyrjak Ata guduzyň?» diýerin. «Kimiň züwwetdinligini bildiňmi?» diýerin. Men ýene kölegämi ölçedim. Ylaýyk üç daban bolupdyr. Kölege üç dabana gelende süýr günortan bolýardy. Men muny gowy bilýärdim. Şoň üçinem duýämi alyp, öýe gitmelidim. Birdenem göwnüme iňkis gitdi. Sen Jeren şugula näbeletmi. «Biz bardyk, sen barmadyň. Gorkak züwwetdin-ä seň özüň» diýäýse näderin? Nädip gelenimi subut ederin. Ýok, näme-de bolsa, gelenimi subut edip biläýjek zat tapmaly. Ýa-da şaýat gelyänçä, aç-suwsuz garaşyp durmaly. Ejem duýänem sagmaly ahyry. Oýlanyp bir meýdan duramsoň, Altyn depäň gömlüp galan köşgüniň daş sütünine gözüm düşdi. Derrew karara geldim. Ýazgydan gowy şaýat bolmaz. Hut şol sütüniň ýüzünde ýazgy galdyrmaly. Bu meň üçin tapylgysyz pikirdi. Ajap pikirdi. Ujy biýz ýaly, ýiti küýze döwüginini elime alyp, daş sütüniň

öňüne baran dessime ol ýerde şeýle ýazgy döredi:

«Bazar Bazarow — Ata guduz 1-0».

Men eden ýazgymdan hoşaldym. Sport ýaryşlarynda-da haýsy tarap gelmese, soň utuldygy hasap edilýär ahyryn. Goý, gelenler okasynlar, görsünler. Kimiň «züwwetdindigini» bilsinler. Men ilki iki ädim yza çekilip okadym. Soň baş-on ädimden okadym. Ýöne galaň üstünde durup okajak bolsam, ýazgym görünmedi. Ýañadan ýazgymyň harplaryny çuňaltdym. Onda-da görünmänsoň, gyzył kerpiç bilen süýkäp-süýkäp reňkledim. Indi ony galaň üstündenem okap bolýardy. Ony ýene birnäçe gezek okadym-da, yzyna dolanmaga çemelendim. Bir ses gelen ýaly boldy. Allaniçigsi bolup, ziňkildäp gitdim. Sebäbi ol adam sesine meňzänok. Edil jynyň sesi ýaly jyňňyldady. Ol ses daş sütüniň aňyrsyndaky gowaklara girip, has köpelen ýaly eşidildi. Bir görsem, ol jynam däl, hiç kimem. Jeren şugul bolsa nätjek. Galaň gädiginde eşegini keserdip, maňa seredip dur. «Arwah bolgun-a, arwahlar bolmuş». Ýok, bu ýeke däl, ýanynda Ata guduzam bolmaly. «Ine, Bazar han, gujur-gaýratyň bar bolsa gaýgyрма. Sen sütüne adyňy ýazyp, aňsat şöhrat gazanaýjakdyň weli, kyn duşäýmese...»

Men içimi gepledip, näçe töweregime garanjaklasamam, Jeren bilen irkilip duran eşeginden başga jandar görmedim. Onýança-da Jereniň özi jedirdedi.

— Meni Çary kakamyň ogly Ata guduz iberdi. Özem şeý diýdi. «Bar-da, Bazara aýt» diýdi. «Ol meni bagyşlasyn» diýdi. «Düýn oba gelen dessime bir oylan bilen çalaja urşanym üçin meni öýden çykaranoklar diýýä diý» diýdi.

Menem:

— Ýeri, bolýa-la, ýöne «diýdi, diýdi» diýip durma-da, düşnükliäk gepläý. Yzyňdan ýagy gelenok — diýip, oňa golaýladym. — Sen aýt, Ata guduz şu wagt nirede, uruşmaga gelýämi, ýok?

Men Ata guduzyň gelmänini eşidenem bolsam, ýene bir gezek hetjikläp soradym. Jerenjik öňki aýdanyny gaýtalady-da:

— Çyndanam ol aldanok. Ejem dagy ony öýden çykaranok. Ony öz gözüm bilen gördüm — diýip, üstüne goşdy.

— Diýmek, namartlapdyr-da onda, züwwetdin — diýip, men käýinen boldum. — Bagyşlasyn diýeni bir çynmy, dogryňy aýt?

— Nan çapsyn, şeý diýdi. «Bagyşlasyn, diý» diýdi.

— Ýalbaran bolsa, bagyşlamaly bolar-da, alaç näme.

Men böwrumi diňläp, gezmelän boldum. Soňra hyrra yzyna döndüm-de, Jerene barmagymy çommaldyp, sesimi gataltdym.

— Sen oňa häziriň özünde bar-da, meň şertimi hem aýt. Özünem «diýdi, diýdi» diýip durma-da, düşnükliäk aýt. Goý, ähli oglanlaň ýanynda ol özüniň züwwetdin gorkakdygyny boýnuna alsyn!

Jerenjige meň şertim ýaramadyk bolara çemeli. Derrew ýüzüni kürşerdip, närazylygyny aňdyrды.

— Be-he, men-ä beý diýip aýtman. Her zat etseňem, ol seni ýeňer. Ertir getirerin, görersiň.

Soňra ol meň ýazgyma gözünün gyýtagyny aýlap, ýigrençli garady-da, aýtjak zadymam diňlemän, eşegini jyrtlatdy ötägitdi.

Jeren getirerin diýse-de, men ertesem Ata guduz geler öýtmedim. Ol hiç haçanam gelmese gerek diýip, özümçe oýlandym. «Oň urşasy gelýän däl. Urşjak adam «bagyşla» diýmez».

Başga-da güýmenje ýok, ertesi ýene düýämi duşakladym-da, gala tarap ugradym. Ýöne bu gün söweşe barýana däl-de, ýadygärlige syýahata barýana menzeýärdim. Ol ýerde öz elim bilen edilen «taryhy» ýazgyny okap, lezzet almaga howlугýardym. Sykylyk atyp barşyma, içine giren bolup, çykan bolup aýlanýan köralakaň hinine çöp sokdum. Agzy erewde-berew bolup duran atly garynjaň

kürümine basyp, birinem aýagma dyrmaşdyrman, on gezek dagy iki ýana towsup geçdim. Olar näçe köpem bolsa, aýagyňy çalt çekip bilseň, dyrmaşmaga ýetişenok. Ýöne dyrmaşdygy welin, dişläp awudýar. Soň çöpe çykyp, güne gargap oturan sary kelpezäni kesekläp düşürdim. Garaz, keýpim kök. Sebäbi öz ýeňşimiň şaýady bolan ýazgyny görmäge barýan. Ol barada oýlanýan, oýlandygymça-da ähmiýeti artýar. Şenbe ýekşenbe günlerinde Altyn depä maşyn-maşyn bolup, syýahata gelerdiler. Göwnüme, şu wagtam onuň öňi märekeden hümer bolup duran ýaly. Başy ak papakly lagerçiler ýazgyny okap, jedel edýändirler. Pioneer wožatyý gyzyň üstüne sorag ýagdyrýandyrlar. Olam edil taryh mugallymynyň aýdyşy ýaly: «Bu ýazgy iňňän gadymy bolmaly, çenim-çen bolsa, biziň eramyzdan ozal pylanynjy asyra degişli bolmaly» diýýändir.

Bu süýji arzuwlara duwlanyp, gala ýetenimem duýmandyryn. Derrew bar arzuwym puç boldy. Keýpime sogan dograldy. Ata guduz maňa garaşyp, gabat garşymda dursa nätjek. Eşegiň syrtynda-da Jeren şugul sakyrta ýaly bolup, ýagyrnysyna ýelmeşip otyr. Bä, Ata guduzyň bolaýşyny dagy. Eşegini galaň iň beýik ýerine çykarypdyr-da, elini kölegeledip, maňa tarap sereden bolýar. Şu wagt egnine galkan asyp, eline naýza beräýseň, duranja pälwanyň bar-da. Eşegiň üstünde oturyşy dagam bir enaýy.

Men oňa taýak atym ýetmän saklandym. Injiklerim sandyrap dursa-da, äwmedik kişi boldum. Dogry-da. «Duşmanyň» öňünde gorkýanyňy bildirseň ol hasam äsgermez. Iki gözüm welin onuň ýumruklarynda. «Olaň hersi haýwan kadi ýaly ulumyka? Batman ýarym agyrmyka?» diýip, içimden oýlanýan. Beýle däl ekeni. Gözleri hem gyzy däl. Guduz itiňkä-de meňzänok. Men guduz iti görmesemem gözüniň nähilidigini çen edýän ahyry. Ata guduzyň bolsa pökgerip duran gabaklarynyň aşagynda oýnaklap duran gözleri bar. Ýöne gulak meselesinde welin ýalňyşmandyryn. Tüýs gulak jan-da. Ýelken ýaly bolup, sallanyp dur. Ejir gören gulaga meňzeýär. Towlanyp-towlanyp, süýndürilen gulakdygy bes-belli. Özem boýag çalnan ýaly dym-gyzyl. Güne hasam, gyzaryp görünýär. Ata guduzyň ýene bir tapawutly ýeri, sag gaşy bilen saçynyň arasynda tes-tegelek bir zadyň yzy bar. «Olam guduzlygy üçin basylan möhür bolsa gerek» diýip oýlandym. Ol maňa seredýär, menem oňa. Şeýdip gözümüzü uruşdyryp, bir meýdan duramyzsoň, Ata guduz öňürti seslendi.

— Salam!

Dogrymy aýtsam, näme üçindir meň çalaja gülkim tutýardy. Sebäbi Ata guduz kim, salam berme nire? Men ondan beýle edeplilige garaşamok ahyry. Ýok, ol muny özüne kiçilik bilenok, dogrulap salam berýär. Men näme dymmalymy? «Salam» diýene «salam» diýmek meň borjum. Menem özüniňki ýaly gysga aýtdym.

— Salam!

— Ümm! — edip, Ata guduz sagynan ýaly etdi. Meň pikirimçe, bu onuň göwnüýetmezçiligidi. Hut şeýle-de boldy. — Bazar paň diýilýän senmi?

Al gerek bolsa lakam. Girre gaharym geldi. «Paň» diýip, içi boş pöwhelere aýdylýar ahyry. Özüme henize çenli oýundan-çyndan «paň» diýen tapylmandy. Edil dulugyma şarpyk çalnan ýaly, ýüzüm gyzyp gitdi. Gyssanjyma jogap tapman sakawladym.

— A, s..sen kim? Ata guduz diýilýänem s-senmi?

Ol hawa-da diýmedi, ýogam diýmedi. Guduz diýenim üçin öňki bolşundanam özgermedi. Onuň eýýäm bu lakam bilen öwrenişeni mälim. Gaýta gaňňaň üstünde gaýşarylyp oturdy.

— Klasa hudaýaty eltip, gyzlary gorkuzýanam senmi?

Bolduň meň başyma gyzlaň hossary. Menem dilime gelenini saklamadym.

— Kel bolnisa düşüp, uruşmagyň müň tilsimini öwrendim diýip, paňkyldaýanam senmi?

Meň bu soragym nyşana degen bolsa gerek. Ol menden hyrsyz nazaryny sowup, syrtynda oturan Jeren şugula garady. Meň düşünişimçe: «Bu zatlary oňa sen aýtdyňmy? Men kel bolnisa düşenimi bu nireden bilýär? Kim saňa meň syrymy aç diýdi?» diýýäne meňzedi. Onuň: «Men saňa erkeklen gürrüňine goşulma diýmänmidim?» diýip, herrelenini welin eşitdim. Jeren meniň çemime düşdi.

— Biz oňa şoň üçinem mekdepde «şugul» diýýäs — diýdim. «Ol maňa sen barada başga-da köp zatlar «aýtdy» diýesim geldi. Ýene-de gyz bilen deň bolmagy namys bildim. Bu zatlary özüm bilýän kişi bolup suňşurdym.

— Men başga-da sen barada kän zatlar bilýän. Dört klasy, üç mekdebi gutaranyňam bilýän.

Ata guduz gözümiň alnynda pyssaran ýaly göründi.

— Aý, ol zatlar hiç-le. Geçeni agzap oturmak nämä gerek.

Men oň ýüzüniň agaryp-gyzarýanyny gördüm. Diýmek, utanýar. Utanýany utandyrmak namartlyk ahyry.

Ata guduz görejini menden sowman, daş sütüniň ýüzündäki ýazga barmagyny uzatdy.

— O-da, seň işiňmi?

Meň ýazgym düýnküsi ýaly lowurdap durdy. Onuň Ata guduza ot bolup çabrany sesinden belli. Oňa geregi şol. Men jogap berip ýetişmänkäm, ol azmly haýbat atdy.

— Poz derrew!

Gör-le muny, buýruk berýär. Mylaýymja aýtsa, öňümde ötünç sorasa, pikirlensemem pikirlenerdim, pozmalymy, dälmi diýip. Buýruk berse, ömür pozýanmy.

— Şol-a bozulmaz.

— Bozarsyň.

— Pozman...

Ol eşekden böküp düşdi. Alkymyma dykylp, gahardan saňnyldady. Men ýene bir gezek golaýdan onuň ýumruklaryny synladym. Gorkuly zat ýok.

Terezä goýaňda-da, meňkiden agyr gelmese gerek, Ata guduz şonda-da özüni döwdürin öýdýär. Maňa döwleň uruşjak bolanda berýän soragyny berýär.

— Pozmajagyň çynyň bolsa, hany saýla, atyş gerekmi, tutuş?

Onuň bu sözleri türkmen ertekilerinden öwreneni belli. Ýöne oň bilýän ertekilerini biz näme bilmän durusmy? Menem ertekidäki ýaly jogap berdim.

— Atyş ataň başyna, tutuş gerek.

Ata guduz ýeňleriňi çermedi. Menem ýeňimi çermedim. Ata guduz balagynyň gonjuny dyzyna çenli çyzgady. Maňa bolsa çyzgamak gerek däl. Aýagym şortaly . Balagymy basyp, çolaşyp ýykylmajagymy bilýän. Ata guduz eline tüýkürdi. Men ellerimi owkaladym. Ikimizem urşa taýýar bolduk. Ýöne öňürti el garmaga hijimiz het edip bilmedik. Çokuşjak horaz ýaly bolup durus.

Ata guduz eşekden düşen badyna gaňňaň üstüne geçip ornaşan Jeren şugluň biziň bolup durşumyza içi byjyklaýany belli. Ahyry oturyp bilmedi.

— Näme beýdişip dursuňyz, urşuň-da uruşjak bolsaňyz.

Ata guduz menden gözüni aýyrman, Jerene jogap berdi.

— Goý, öňürti özi başlasyn.

— Ýok, urşasyň gelyäni çynyň bolsa öňürti sen başlarsyň.

Biziň bu boluşda uruşman aýrylyşyp ötägitmegimizem ähtimaldy. Meň özüm-ä şoňa kaýyldym. Ata guduzam şýýdiläýse, kem görmezmidikä diýýän. Emma Jeren şugluň beýle arzan tomaşany elden giderjek gümany barmy. Eşekden nädip towsanyňam görmändirin. Ylgap geldi-de, elindäki eşek taýagy bilen Ata guduz

ikimiziň aramyza çyzyk çekdi.

— Kim batyr bolsa, şu çyzykdan geçäýsin!

Jereni öňküdenem beter ýigrendim. Gaty gaharym geldi. Näme ol çyzygy serhetdir öýdýärmikä? Bardym-da, oň çeken çyzygyna tüýkürip goýberdim. Ata guduz muňa düşünmedi. Men oň öz tarapyna tüýkürendirin öýtdi. Gelip, olam meň tarapyma tüýkürdi. Men ind-ä düşünersiň-dä diýip, Jereniň çyzan çyzygyny depip gaýtdym. Ine, şu ýerde howlугypdyryn. Gaharyma aýagymyň burny çalaja çyzykdan geçipdir. Jütjerilip, öz ýanyndan sudýa bolan bolup oturan Jeren eýýäm ony görüpdür.

— Ana, geçdi, ana, çyzykdan geçdi! — diýip, ylgap geldi-de, aýak yzymyň daşyna çüzürdik çekdi. Ata guduzyňam namysa galasy gelmedi. Olam meň tarapyma ökjesi bilen depdi. Soň menem depdim, olam depdi... Şeýdişip, gum depişip ýörşümize kirşen-tozan asmana galdy. Çyzyg-a beýlede dursun, biz bir-birimizem göremzokdyk. Säwlikde ikimiziň garnymyz çakyşdy. Soň döşümüz bilen iteleşip başladyk. Ata guduz ahyry beýdişip ýörmekden irdimi ýa-da Jeren şugul bir zat diýdimi, gabyr-gubur bilimden gujkladý. Menem ýakasyna ýapyşdym. Soň maý tapyp, menem bilinden tujakladym. Şeýle-şeýle boldy-da, «gazaply söweş» tutaşdy. Bar gorky «söweşe» girýänçäň daşynda bolar ekeni. Söweşip başlaňsoň onçakly gorkunjam däl. Biz köp sarmaklaşyp aýlandyk. Ne ýykýas, ne-de ýykylýas. Men emel etmek gezegini oňa berdim. Oň kel bolnisde öwrenen müň emelini ýeke-ýekeden gaýtaladasym gelýärdi. Ýeňilsemem, emel öwrenib-ä galaryn diýen umydym bar. Ýöne näçe garaşsamam, bolmady. Asyl onda emelem ýok bolara çemeli. Şol bir syrtyny gaçyryp, aýlanyp ýör. Özüm bir zat etmesem, biziň söweşimiz gaty uzaga çekjek. «Dur bakaly, guduz, menem emellerimi görkezeyin»: Dogry meň emellerim azdy. Oňkudan gaty azdy. Ýöne ynamlydy. Badak salmak, çilşirme salmak, üçünjisi hem ýanbaşdan agdarmakdy. Ýöne olaryňam hersiniň öz ýeri bardy. Meselem, ýanbaşıňa alyp, egniňden agdarmak üçin ozaly bilen garşydaşyň senden ýeňilräk bolmaly. Ata guduz maňa görä hem semizräk, hem süňklegräk. Çilşirme salmak üçin bolsa öz aýagyň bilen oň aýagyny özüňe çekmeli. Ol bolsa syrtlan ýaly çöküp, aýagyna golaýladanok. Bardy-geldi aýagynyň arasyna aýagyňy salaýaňda-da, çilşirme salmak üçin töwekgelçilik etmeli. Sebäbi aýagyňy çilşireňsoň, bialaç ikiňem dikelmeli bolýar.

Ikiñiňem bir aýagyň ýerden üzülýär. Şonda arkan gaňryp, agramyňy üstüne atmaly. Kimiň bili ejiz bolsa, öňürti şol gürpüldäp gaýdar. Men bu töwekgellige gideýin diýäýemde-de, Ata guduz etjek däl. Golaýyna eltenok. Diňe ýekeje emele bil baglamaly. Olam — badak salmak. Men çemi gelendir-dä hernä diýip, bir elimi gowşadaga-da, saldym sag aýagyndan badagy. Ata guduz bir gapdala eňlendirem welin, çakganlyk bilen göwrämi sowdum. Ol edil samanly ganar ýaly, gürpüldäp düşdi. Meň haýal etjek gümanym barmy, derrew aman-zamanyny bermän, mündüm garnyna.

Ata guduz her gezek meň bilimden tutup aýlanda ýa-da dyzyna ýanap ýokary göterende Jeren heşelle kakyp, töweregimizde pyrlanýardy. Bu wagt men ýykmagym welin janyna ýakmady, gykylyklap başlady.

— Karam edýär, jyzak, karam edýär. Badak salyp ýykmasy ýok.

Ýeri, gyz halyňa badagy nireden bilýän diýsene. «Otur-da gömül-de» diýesim geldi. Görsem, Ata guduz gülýär. Hawa-da. Öz-ä aşagymda ýatyr, özem gülýär. Men gaharyma soradym.

— Näme ýeňleniňe gülýämiň?

— Ikimiz badak salmak barada şertleşmändik ahyry.

— Urşuň ýekeje şerti bar. Olam ýeňmekdir. Gowusy, «jan aga, ýeňildim» diý.

— Ýok, sen öňürti maňa aýt, şu wagt ikimiz uruşýasmy ýa-da göreşýäsmi?

Men ikerjiňlendim. Dogrusyny aýtsam, özümem bilemokdym. Başda uruşmak üçin gelenem bolsak, ony öz-özünden göreşe ýazdyrypdyrys.

— Haýsyny diýseň şol — diýdim-de, üstünden turup, gumumy kakýşdyrdym. Sebäbi, barybir, indi Ata guduzyň maňa kär edip bilmejegini bilýän. Ata guduz sportçy pälwanlar ýaly, elini uzatdy. Elleşip aýrylyşdyk. Jereniň: «Siz uruşmaga geldiňiz, täzedən çyndan urşuň» diýip, alahekge ýaly, gygyrýanyna-da gulak asman, bardym-da, mermer sütüniň ýüzündäki ýazgyny «2-0» edip düzetdim.

Muňa Ata guduz ýeňleninden beter namys etdi. Jeren bilen eşege syrtlaşansoň, täzededen haýbat atdy.

— Ýazsaň ýazyber. Biz ýene duşuşarys.

Jeren dilini çykardy. Men zyňmaga kesek gözläp, sermenip ýörşüme elime ilen täzeje sygyr lapbajy aýlap saldym. Ol çapyp barýan eşegiň türresine degip pytrady.

— Häý, gupagyňy ýer ýuwutsyn. Bogsaň bogup geç gupagyňy. Sen saçyňy örseňem, gelinlige almazlar. Pasport alsaňam almazlar. Sebäbi sen şugul! Ara bozar!..

8-nji bap: JEREN ŞUGUL

Görmegeýje, owadanja gyza bu lakamyň ýaraşmaýanyňy menem bilýän. Ýöne bu ýerde meň ýazygym ýok. Ýazykly bolsam, utanmazdym-da, ondan ötünç sorardym. Oň bilen gürleşmämde näme. Hat ýazjak-da, «bagyşla» diýäýjek. Ýazyk özünde. Şugullamasa, oňup bilenok. Klasda nämeler bolmaýar, hemmesini şugullap ýörmeli däl ahbetin. Ol welin klas tagtasyna biri gülkünç surat çekse-de şugullaýar. Biri gündeliginden üçlügi başlige öwürse-de şugullaýar. Hatda bir gezek bir oňan hek iýdi diýibem mugallyma şugullady.

Jerenjik bilen meň tersligime-hä kän wagt boldy. Baryp ýaz aýlarynda tersleşdik. Söğüşmedigem-de, tersleşäýdik. Geleşemzok, bolany şol. Sebebi hem bir gün men klasa hudaýaty getirdim. Getirjek bolubam getiremok-da, ýöne getiräýdim. Näbileýin beýle bolaýjagyny. Jerenjik bir gyz bilen biziň önümizdäki partada oturýardy. Bizem iki oňan bolup, olaryň yzyndaky partada oturýas. Aldym-da, ýaňky hudaýatyny oň ýagyrnysyna dyrmaşdyrdym. Küýkerip hat ýazyp oturan Jerenjik arkasyndan hudaýaty ýöräp barýanyňy näbilsin. Agramy-zelleti bamy oň. Hudaýaty ätmer-sätmer edip, derrew oň gupagyna mündi. Ýanymdaky oňan oturyp bilmedi. Pyňkyryp goýberdi. Onýança-da, ýanyndaky gyzyň hudaýata gözi

duşdi.

— Hiý, a gyz, Jeren, kelläňden möjek ýöräp barýa-la!

Jerenjik kellesini sypana, hudaýaty ýeňine çolaşyp, ýakasyna geçdi. Ol muny görüp, şeýle bir çirkin gygyrды welin, sesine ähli okuwçy ýerinden turdy. Beýtmek nämä gerek. Eliň bilen tutaga-da, açyk penjireden zyňaýmaly ahbetin. Ol ýylan däl, içýan däl, ýuwaşja möjejik.

Žurnala bir zatlar belläp oturan Şeker mugallym gözünden äýnegini aýyrды.

— Bu nä boluş? Ýeri, näme bar?

Men sapak bozulsa, gowy bolmajagyny bildim. Derrew hudaýatyny gysymlap, portfelime dykdym. Emma eýýäm giçdi. Bir görsem, mugallym gelipdir-de, üstüme abanyp dur.

— Hany, äber näme ýygnan bolsaň!

Oýkan-soýkan etdim.

— Men... men-de hiç zadam ýok.

Hork-hork edip, gara çyny bilen aglap oturan Jeren yzyna gaňryldy.

— Bar, bar, ýalan aýdýar. Ol meň kelläme hudaýyň ýabysyny goýberdi. Tas dişläpdi.

Oglanlar gülüşdiler. Ýanyndaky gyz oň tarapyny çaldy. Meň ýanymdaky oglan meň tarapymy çaldy. Klasýň içi ala-wagyrды boldy.

Klasýň tertibi bozulsa, Şeker mugallymyň ýek ýigrenýänidi. Diýseň zabun tutýardy. Soň üçinem beýleki mugallymlaryň sapagynda gorsanýan bezzat oglanlaram oň sapagynda burny deşilen ýalydy. Ol barmagy bilen partany tyrkyldatdy. Bu eýýäm onuň gazaply duýduryşydy. Ählimiziň sesimize suw

sepilen ýaly boldy. Burnumyzdan dem alýas. Ol ählimize birden seslendi.

— Ozal beýle gylygyňyz ýokdy-la. Ýa ulaldygyňyzça aklyňyz azalýarmy?

Sessiz aglap oturan Jerenjik birden hynçgyrdy. Oňa-da azgyryldy.

— Bes et, gyz, senem. Näme izleýän? Bäbejikdirin öýdýärmiň?

Soň meni ýerimden turuzdy.

— Näme garagolluk etdiň? Çykar näme bar bolsa portfeliňde.

Alaç näme. Men partadan portfelimi çykardym. Mugallym portfeli açyp, başyny ýaýkanyndan soň ýadyma düşýär. Ýolda kolhozyň bagyndan gökje erik ýygyp, portfelime dykypdym ahyry. Aşak bakdym. Ýüzüm lap-lap gyzýar.

— Asyl, bu-da sen işiňmidi. Men bolsam bagbana biziň okuwçylarymyzyň gök erik ýygar ýaly biedebi ýokdur diýýän.

Ol gahar bilen portfeli partaň üstüne silkdi. Heniz suwy süýjemedik, zäk ýaly erikler pytrap gitdi. Ol okuwçylara görkezdi.

— Çagalar, siziň araňyzda şular ýaly gök erigi iýip biljegiňiz barmy? Dişiňizi gamaşdyranokmy?

Hiç kimden ses çykmady. Emma Jereniň, hynçgyryp oturanam bolsa, şugul damagy gozgandy.

— Ol iýenok, arakesmede erik bilen kesekläp oýnaýarlar.

Şeker mugallym erikleri üşürdi-de, olaň arasynda ýatan hudaýatyny alyp, eliniň aýasynda goýdy. Ilkinji sapar görýän ýaly, ýiti-ýiti synlady. Hudaýaty, göräýmäge, jandara-da meňzänokdy. Bir-birine çatylan baş-alty sany çöpe meňzeýär. Onda garyn, gasyk ýok, gan ýok. Gymyldamasa, gökje çöp diýip ötägitmeli. Men mugallymyň gowşanyny bilip, özümi aklamaga synandym.

— Ýoldaş mugallym, birinjiden-ä, muň ady Jereniň aýdyşy ýaly hudaýyň ýabysy däl-de, hudaýaty. Ikinjidenem, bu çakanok. Çakar ýaly onda agzam ýok. Üçünjidenem...

— Näme diýsene, Bazar — diýip, mugallyma meň sözümü kesdi-de, özi dowam etdi. — Birinjiden-ä, sen muny hudaýyň atam bolsa, ýabysam bolsa äkit-de, otuň içine goýberip gel. Ikinjidenem, häli okuw gutarar welin, gyran erikleň üçin bar-da, bagbandan ötünç sora. Üçünjidenem, häzir klasdan çyk-da, direktoryň ýanyna bar. Şol rugsat bermese, men seni klasa goýbermen.

Diýdi gutardy. Şeker mugallym sözünü gaýdyp almaz. Men ähli zadyň günäkäri çöpejanbitdi janawary gysymlap, klasdan çykdim. Eltip, ýorunjaň içine zyňdym-da, gelip, uzyn koridorda durun. Nätmeli? Oýlanýan, pikirlenýän, başym çykanok. Ýene klasyň gapysyny açyp, mugallymdan ötünç soramalymy? «Ýoldaş mugallym, indikile gaýtalaman, goýberäýiň-dä» diýsemmikäm? Men şu pikir bilen tas klasymyza tarap ýönelipdim. Ýene-de Şeker mugallymyň ýüzüniň gamaşyklygy göz önüme gelende saklandym. «Barybir, ol meni sapaga goýbermez. Haýp, ýene-de oň sapagyny bozanyň galar».

Dogrymy aýtsam, men ol wagt klasdan çykarylanyňa gaty gynanamokdym. «Bu maňa sapak bolar. Indikile klasa mör-möjek getirip, gyzlary gorkuzmaz ýaly, gowy bolar» diýýärdim. Bagbanyňam näme diýjegini bilýän: «Siz gök erijekleri gyryp, özüňize zyýan edýäňiz. Bişensoň, şol erikleň bary siziňki ahyry. Bişerinde garaşmaň, saraldygy göni meň ýanyma geliň. Gizlenip, şahasyna-da dyrmaşjak bolup ýörmäň. Men ähliňiziň jübiniizi dolduryp bereýin. Beýdip, gökje erikleri gyryp ýörseňiz, erbet bor — diýer. — Eşitmedim diýme, indi erikli baglaryň aşagyna gapan gurjakdyryn, gapana düşäýseň, keselhana dykarlar. Ýene her ýaşaýa bir gün ýatmaly bolarsyň» diýer. Menem oňa gaýdyp hiç haçan erik ogurlamajygymy aýdaryn, şunuň bilenem gürrüň gutarar.

Emma Şeker mugallym meň üçin bagban däl ahyry. Men oň gaharyny getirdim, ynjytdym. Oň çal saçlary, ýygyrtlaşan ýüzi ýene göz önüme geldi. Onuň ullakan äýneginiň aňrsyndan göni görejiňe gözleýän gözleri ýadyma düşdi. Ol gözler hem ýowuzdy, gazaplydy, hem mylaýymdy, mähremdi. Men ilki sapar birinji

klasa baramda, enem pahyr Şeker mugallymyň okadýanyny bilip, begenipdi-de, şeýle diýipdi: «Şeker gelnejeň okadýan bolsa, günüň gelipdir. Sanlyja günden salam hat ýazyp bilýän Bazar janyň bardyr. Okamagy hem derrew öwrenersiň. Ýöne oň bir aýdanyny iki aýtdyrmagyn. Öýünde ýumşy hem bolsa imrinmegin. Ol siziň hemmähiziň mugallymyňyzdyr. Ejeň-de, kakaň-da, doganlaryň-da onda okap sowat öwrenendir»..

Biziň öýümüzde oň iki suraty bardy. Ikisem okuwçyňa arasynda. Biri kakam dagyň ýedinji klasy gutaran wagty alnan gutardyş surat. Beýlekisi ejem dagyň onýylygy gutarandaky surat. Olaryň ikisinde-de Şeker mugallym gözleri ýanyp duran, owadan gelindi. Indi, ynha, garrapdyr. Saçlary çalarypdyr. Ýüzlerinde ýygyrt bar. Oňa nebsim agyrdy. Oň garramagyna özüm sebäp bolan ýaly utandym. Bir gezek men olaň öýlerine-de baryp görüpdim. Olar bizden gaty uzakda-da däl. Enem unaş bişirdi-de, içine iki sany gyzyly burç atdy. «Oglum, Şeker gelnejeň gatyja ýoňlapdyr. Çakgan git-de, şu aşy elt. Ýylyjagy bilen içsin» diýdi. Men şonda oň uly tamyň ortarasynda ýorgana basyrynyp ýekeje özünin ýatandygyny geň gördüm. Gelemsoň, enemden näme üçin oň ýeke özüniň ýaşaýanyny soradym. Enem uludan demini aldy. Maňa bir zady aýtjagyny-aýtmajagyny bilmeýän şekilde ýüzüme garap oturdy. Ahyram:

— Şeker gelnejeňiň ykbaly şeýleräk boldy, balam — diýip, edil uly adama gürrüň beren ýaly gürrüň berdi. — Ol obamyzda in owadan gelindi. Baýram diýerdi, özi ýaly görmegeý, syrdam ýigidem adamsy bardy. Mugallymdy. Uruş turdy, fronta gitdi. Obamyzda öldi habaram ilki şondan geldi. Nätsin, Şeker gelnejeň görgüli aglady, eňredi, ahiram, boýnuna aldy. Adamsyna derek özi mugallyma bolup, kakaň dagyny okadyp başlady. Uruş gutardy, ölen öldi, ölmedik gaýdyp geldi. Şeker gelnejeňe-de köp töwella etdiler. «Beýdip, gül ömrüňi kül edip oturma, özüne mynasyp birine bar» diýdiler. Etmedi. Ömri ötyänçä adamsynyň ýurduny saklap oturjagyny aýtdy. Muhat aga diýerdi, garry gaýyn atasy bardy, olam ölensoň, ýeke özi galyberdi. Indi kyrk ýyla golaýlap barýar, oň şol ýekelig. «Gelin jan, «ýekelik Hudaýa ýagşy» diýipdirler, birine barasyň gelmeşe, özüňe bir ogullyk al» diýdiler, etmedi. Höwür bolar ýaly, men, gyzygazymy bereýin diýenlerem boldy. Razylaşmady. Gaýta «Men sizdenem, il-günümden minnetdar — diýýär. Meň oglumam kän, gyzymam. Her gün meň ýüzüme garap, gör, näçe jübüt garaja göz otyr. Olaň bary meň perzentlerim ahiry» diýýär. Ol siziň

araňyzda mahaly wagtyň nähili geçenini bilýän gäldir. Ýöne in soňky jaň kakylp, siz-ä öýli-öýüňize dagaýansyňyz. Ejeli-ejeňiziň ýanyna ylgaýansyňyz. Ol görgüli şonda nädýändir öýdýäň? Buz ýaly jaýda ýeke galmak ýaly elhenç, ýürekgysgynç zat ýokdur ahyry.

Şu wagt enemiň şol aýdanlary ýadyma düşdi. Duran ýerimde ýüzüm çapady ýaly gyzardy. Öz-özümden utandym. Ýaýdandym. Direktoryň ýanyna barmaga-da aýagym ädilmedi. Baý-bow, beýle iş edip, nä ýüzüme baraýyn. Şeker mugallym ejemi, kakamy okatsa, Illi aga atamy hem okadypdyr. Babam bilen deň-duş adam. Iller-ä oňa mekdep bar, Illi aga-da bar diýýärler. Ynha, bir seretsem, men oň portretiniň önünde durun. Hawa, koridoryň töründe onuň uly portreti ýüzüne seredip, ýylgyryp otыр. Ediljek özi. Golaýda oň yetmiş baş ýaşy dolupdyr. Şonuň altmyş ýyla golaýyny hem şol mekdepde geçiripdir. Mekdebimizde uly ýygnak boldy. Inňän köp adam geldi. Täze salnan sport zalymyz doldy. Uzak ýerlerdenem geldiler. Gelmediklerem telegramma iberipdir, bir desse dagy bar. Şol portreti hem gelenleriň arasynda, özi ýaşam bolsa, sakgally bir adam özi çekip, kagyza dolap getiripdi. Ýurdumyzda meşhur hudožnigiň hem Illi agaň okuwçysydygyny biz şonda eşidip, kän el çarpdyk. Ol suraty üç-dört günjük mekdepde galdyrmagyny Illi agadan haýys etdiler. Ol razylaşdy. Men ony mydamalyk şol ýerde goýsalar gowy görjekdim. Bu pikirimi öýe baryp kakama-da aýtdym. Ol ilk-ä Illi agaň ýaşynyň dabarasyna baryp bilmänine gynandy. Ýyglan soganlary ugratmasaň, gögerip, çüýräp barýandygyndan zeyrendi. Soňam Illi agaň okuwçysyny sanajak bolsaň, sanyň yetmez. Olar gaty kändir diýdi. Sowet Soýuzynyň Gahrymany Kelew Jumanyýazow dagam soň elinde okan oganlar ahyry diýdi. Ynha, görersiň, bir gün mekdebe-de Illi agaň adyny dakarlar. Ana, şondan soň welin ol suraty hiç kim koridoryň ugrundan aýyrmaz.

Indi Illi agaň ýanyna-da baryp bilmejegime gözüm ýetdi. Men ol käýýär öýdüp gorkamok. Ol käýýemez. Käýýänini henize çenli görenem ýok. Maňa diýjek zadyny bilýän. «Ýeri, jigi, sen özüňe näme üçin Bazar Bazarow diýilýänini bilýämiň?» diýer. Men «Bilmän näme, hawa, bilýän» diýerin. Sebäbi men ony gowy bilýän. Maňa galan at dakypdyrlar. Meň urşa gidip, dolanyp gelmedik atamyň ady hem Bazar ekeni. Şoň üçinem, men-ä kakama kaka diýýän, olam maňa kaka diýýär. Muny Illi aga-da gowy bilýär, hemme kişem. Galan ady göterýän mekdebimizde ýeke menem däl. Kimiň atasy ýigit wagty uruşda ölen

bolsa, şolaň agtyklarynyň biri atasynyň adyny göterýärdi. Soňra Illi aga: «Sen ulalaňda iki adamyň deregini tutmalydygyňam bilýärmiň?» diýer. Men muňa näme jogap bererin? Enem pahyr ölmänkä aýdardy. «Oglum, seni bize Allatagala ýiten ogluma derek gaýdyp berdi. Ediljek şona meňzäbem dursuň. Ömrüň, ykbalyň welin meňzemäwersin, hernä» diýerdi. «Ol bu günler diri bolsa, köp işler bitirerdi. Ganyum uruş oň arzuwlaryny köýdürdi. Indi şoň edip bilmediklerinem sen etmelisiň. Şol umyt bilen biz saňa ataňyň adyny berdik. Şol ady ödemeli bolarsyň» diýerdi.

Men Illi agaň portreti bilen gürleşip, näçe duranymy bilemok. Biriniň mährem eli egnime degen ýaly boldy. Ejem geläýdimikä diýipdirin. Diňe ejemiň eli şeýle ýumşajyk, ýakymlydy ahyry. Görsem, Şeker mugallym ýanymda ýylgyryp dur. Ýüzündäki gahar nam-nyşansyz ýok bolupdyr.

— Ýör, gürleşen bolsaň, sapaga giräý!

9-njy bab: DÜÝÄMIZ BOTLAPDYR

Gawundan ilki sarysy tapylýança kän garaşdyrýar. Garaşa-garaşa ýüregiňi eliňe alýarsyň. Ilkinji sary gawun tapylansoň welin hezil. Ertesi baş-altysy çykýar. Üçünji gün on-on ikisi saralýar. Soň-a gözlemegem gerek däl, ysyrغانyp ýörmege. Haýsy biýaraň aşagyny agtarsaň, sary gawun jyklap ýatandyr. Bir-birinden owadan. «Meni al-da, meni al» özüni güjeňlär.

Eýýäm babam birki gün bäri, men turmankam, saralan gawunlary ýolup, joýaň gyrasyna çykarýar. Menem olary çatmaň ýanyna daşayan. Gawunlar kiçiräk bolsa, hersini bir goltugyma alýan. Ulurak bolsa, ýeke-ýekeden göterýän-de, kölegede nähili islesem, şoň ýaly hatarlaşdyrýan. Gawun daşamak gyzyksyzam däl. Bu günem iki sany gawuny gujaklap, ýerimden turjak bolamda, oň ýanymda bir zadyň gulagy görnüp giden ýaly boldy. Gawunlary taşlap, iki bökemde, beýleki joýaň içine düşdüm. Görsem, han-ha barýar, çal towşan guýrujagyny akjardyp. Yzynda-da bir topar çagajygy.

— Baba, ýet, towşan bar, towşan!

Elindäki gujak boýy sary gawuny emayı bilenjik takyr ýerde goýup, babam geldi.

— Men aýtmadymmy saňa, towşanyň çebşekländir diýip.

Ol towşanyň gaçan tarapyna önüme düşüp ugrady. Yzarlap barsak, olar sürüsi bilen gür ketgene sümüpdür. Özüne, çagalaryna bolar ýaly hini hem şol ýerde gazypdyr. Ýöne nirede bolanda-da, indi men oň hinini köwjek däl-le. Sag-amanja gezip ýörenini gördüm, bes. Mydama bukub-a ýatyp bilmez. Daşyna-da çykmaly bolar.

— Näçe ekeni, çebşeklerini sanadyňmy?

Men sanamaga ýetişmänimi aýtdym.

— Indi olaň gitjek ýeri ýokdur, töwereginde garawulla-da geziber — diýip, babam gaýtdy.

Men körpeje ýorunjadan bir gujak orup, hininiň agzynda goýup gaýtdym. Jama salyp suwam eltdim. «Iý-de ýat, çagajykdan ulalýança hezil et-de».

Men olara näme diýse tapyp berjek, hor etmän eklejek ahyry. Ýöne ol towşan gyňyrja ekeni. Öýkeläp, elten zatlarymdan datmandyram. Ýygy-ýygydan baryp, seredip gaýdýan. Suwum hem öňki durşy, otam. Datmandyram naýynsap. Ahyry açlyga çydamadyk bolara çemeli. Agşamaralar çagajyklarynyň sesi eşidildi. Joýaň içi bilen emedekläp ugradym. «Wyk-da-wyk», bir enaýyja sesleri bar. Hezil edip, birsellem diňläp ýatdym. Soň göresim gelip, içim byjyklarap ugrady. Kellämi joýadan çykardym. Ynha, golaýagymda bir topar kiçijik towşanjyk. Hemmesem çalja. Bir-biriniň üstünden towsuşyp oýnaýarlar. Ylaýta-da gerşi garajasy dogumly, gözden gurt alýar. «Sen-ä tüýs Ata guduzyň maly bolaýmaly ekeniň» diýip, içimi gepletdim-de, ýene emedekläp, yzyma gaýtdym.

Ata guduz bilen bolan waka indi könelişipdi. Ata guduzyň özi weli şindem wagtal-wagtal ýadyma düşýärdi. Pikir edip görsem, ol gaty erbet oglanam däl. Erbet bolsa, ozaly bilen-ä, maňa salam bermezdi. Ýörite özüň-ä gahar-tazap bilen

uruşmaga gellersiň, garşyňda bolsa «duşmanyň» durar. Onsoň oňa salam diýmäge diliň aýlanmaz. Oň «salam» diýmeginiň özem edeplilik ahyry. Dil ujundanam däl. Men şol wagt göz ýetirmesemem, indi düşüňän. Sebäbi oň salamynda birhili ylalaşylyk äheňi bardy. Galyberse-de, ol başlan «söweşimizi» oýna ýazdyryp bildi. Aýrylyşanda elleşip aýrylyşmasyna näme diýjek. Muny hemme oglan başarmaz.

Ýok, ýok, Ata guduz erbet oglan bolmaly däl. Ol degmedige degip ýören biedebeň däl. Jeren şugul bolmadyk bolsa, biziň şol ýerde dostlaşyp gaýdybermegimizem ähtimal ekeni. Ine, meň Aga guduz barada gelen netijäm.

Geçen geçdi, bolan boldy. Biz «mertebeli» myhmany garşylamaga taýýarlanýardyk. Babamyň sürüden saýlap getiren semiz toklusy telim gün bäri gapyda mäläp dur. Meýdan düşelgesindäki çeper höwesjeňleriň tapçany hem işigimizde. Galyň tagtadan ýasalan tapçany kakam dagy üç-adam bolup, ýörite traktora süýredip getiripdi. Ejemiňem, babamyňam soňky günler aladasy köpeldi. Näme edýänlerinem bilemok welin, günuzyn ýetişiksiz gündediler.

Düýe bakmak indi meň boýnumady. Oňa ökdeledim diýse-de boljak. Ilki güilerdäki ýaly, oň ýanyny alyp duramok. Aýagyny duşap goýberýän-de, giçlik baryp, alyp gaýdýaryn.

Bu günem şeýle bolar öýtdüm. Barsam, düýe ýok. Düýämiz ýitipdir. Göwnüňe, düýe ýitmejek ýaly. Emma ýitipdir. Nätmeli? Düýämi ýitirdim diýip söwwüldäp baraýmalymy? Muňa kim ynanar. «Düýe iňňe däl ahyry, ýiter ýaly. Ol çöküp oturandyr, senem gören dälsiň» diýip, ejem iňirdär. Babam bolsa: «Oglany ýumşa iber, yzyndan özüň ylga» diýenleri-dä» diýip, eşegine münüp ugrar.

Ýeri, şol wagt men näderin? Ertir maňa düýe bakmagy kim ynanar. Men muňa az garaşmandym ahyry. Muny özüme bagt bilýärdim. Indem elimden aldyryp oturybersem. Ýok, gözlemeli, tapmaly. Hökman tapmaly. Bakýanym ýekeje düýe. Ony ýitirip barsam, meň üçin aýyp.

Men uzak oýlanmadym. Göni kanala tarap gidiberdim. Sebäbi önlerem käte babamyň: «Düýämiz şorlapdyr, kanalyň aňyrsyndan tutup getirdim» diýýäni

ýadymdady. «Biziň nahara duz atyp işimiz ýaly, düýe janawaram şor-turşyny küýseyär. Ýandakly mekdany taşlap, selme, çogan, şora bitýän meýdana tarap hompuldap gaçar. Olary tapmadyk mahaly bolsa şor tûmmegi ýalaberyär» diýerdi.

Men kanalyň aňyrsynda şoraly meýdan barlygyny eşidipdim. Şoň üçinem göni şol tarapa gidiberdim. Meň pikirimçe, düýämiz diňe şol ýerde bolmaly. Çatmamyz bilen kanalyň arasy golaýam däl. Ol pyýada iki sagatlyk, eşeklä bir sagatlyk ýoldy. Men ylgawymy ýazman, köprüä ýetdim. Köpriň bärsi uç-gyraksyz gowaçalyk. Aňyrsy hem uç-gyraksyz çal çöpli meýdandy. Men şol çal çöplere şora diýýändiklerini bilýärdim. Ol selmä meňzeyärdi. Özem ady ýaly şordy. Düýe soň içinde bolmalydy. Köpriň üstünde durup seretdim, hiç zat görmedim. Köprüden geçip, gara görnüm gitdim. Töweregime seredýän, düýe ýok. Ýene gidip oturmalymy ýa yzyňa gaýtmalymy? Gün ýaşyp, howa-da garaňkyrap barýan ýaly. Ýüregime dowul düşdi, howpurgap ugradym. Nätmeli? Indi niräni gözlemeli? Aňyrsy-bärsi görünmeýän çölün haýsy ýerine aýlanyp çykjak? Alaç ýok. Düýäni tapman, boş dolanmak näçe ýokuş degse-de, yza dolandym. Sähel eglensem, garaňky düşjekdi. Onsoň, düýe gözlemeden-ä geçen, kanalyň köprüsini tapjagymam näbelli.

Ýadawlykdan injiklerim agyryp dursa-da, köprini nazarlap, yzyma ylgap ugradym. Garaňky düşmänkä köprüä ýetip bilsem, aňyrsyny gaýgy edgmok. Sebäbi çägeli alaňyň üstünden çatmamyz tarap gumak ýol gidýär. Şondan çykman gidip otursaň, ilki gala barýar. Galadan soň pagta serilýän haýada barýar. Ondan aňryny bolsa gözümi daňsalaram tapjagymy bilýän.

Wagtynda dolanan ekenim. Heniz köprüä ýetmänkem, çal çöpler çagşyldaşyp ugrady. Garaňky bilen bile gelen sarymtyl tupan töwerek daşy örttdi. Bu uly ýeliň buşlukçysy ekeni. Köprüä ýetdimem welin ýel turup, telpek ýaly peşmekleri togalap getirip, kanala taşlap ugrady. Köprüden aşan dessime güýçli ýel ýolumy kesdi. Tümlük gözümi baglady. Ýöräp gelyäkäm, ýolumy ýitirdim oturyberdim. Çägesow ýol ýelsiz wagty, aý-aýdyn gijede gowy ekeni. Agaryp, önünde uzar gider oturardy. Häzir bolsa ony ýel tekizläpdir. Üstesine-de şeýle bir sowurýandyr welin, gözün açdyraýsa nädersiň. Men elimi ýüzüme tutup, ýörän bolýan welin, gyrgyzdyp, alýan ýolum ýok. Nirä yöreýänimem bilemok. Çakalla yöreýän —

durýan, ýöreýän — durýan. «Birden, çatmamyz tarap diýip, tersine barýan bolaýsam?»

Bolsa-da gala çenli dogry barypdyryn. Üstüne çykamda azajyk göwrümim giňedi. Ugur saýgarjak bolup synandym. Emma ýel bu ýerde hasam güýjän ýaly göründi. Dikeli durjak bolýan welin, şuwlap döşümden itip, galadap agdaraýjak bolýar. Indi nätmeli? Galaň üstünde tükge düşüp, ýel ýataryna garaşmalymy? Beýtsem, ertire çenli agzym çägeden dolup, gömlüp galmanmy? Dişini şakyrdadyp ýören aç möjekler daşymda gyrlyşmazmy? Eýsem nätmeli? Belki, galaň içine girerin. Altyn depäň daş sütüniň ýeňsesindäki gowaklara duwlanaryn? Men gömlüp galan şäheriň harabalarynyň içine girsem, galaň üsti ýaly şowlap durmaýanyny bilýärdim. Ýöne galaň içinde garalyp duran gowaklara tarap seredesim gelmedi. Sebäbi Gulakly gala bilen Altyn depe barada myş-myş kändi.

«Bir çopan Alhyn depäň içine girip, ýatjak bolupdyr welin, gije şaňňyrdap duran şaýly gelin kowalanmyş».

«Bir aýal uruş döwri ýer sürüp ýör eken welin, çym-ak äpet uzyn zat gözüne görnüp, traktoryna dyrmaşyp, bogjak bolupmyş».

«Gulakly gala eýelimiş, gije golaýyna barsaň, ot görüňärmiş...»

Men bu gürrüňlere ynanamokdym. Bolsa-da, ýadyma düşýärdi. Şoň üçinem «taryhy» ýazgyma tarap seredesim gelenok. Gaýtam gündiz şol zatlardan gorkman, ýazgy edenime haýran galýan. Göwnüme, «şuny ýazan oglanjyk elime düşäýse bor» diýip, görden çykan ap-ak uzyn adam bilen Altyn depäň eýesi şaýly gelin önümde durýan ýaly. Gorkymdan agym tutýar, emma aglamaga-da gorkýan. Galaň üstünde doňan ýaly bolup otyryn. Ol bolsa şuwlap inýärdi-de, geçip gidýärdi. Ýene täzedden has güýçlüsi gelýärdi. Bir ýerde ot ýylpyldan ýaly boldy. «Meňem gözüme ot görnüp başlady-ow» diýip, iki elimi ýüzüme tutdum. Elimi aýyrsam, çym-ak adam ruhy bilen şaýly gelin ýanymda duran ýaly. Men hut şeýledir diýip güman edýän. Elimi ýüzümden aýryp bilemok. Indi nädip bulardan gaçyp gutulmaly? Haýsy ýana gaçsamkam? Aňsat bulaň eline düşmejeg-ä bolaryn. Şularam menden ýyndam-a dälär!

Men barmaklarymyň arasyndan yslyp seretdim. Enteg-ä çym-ak ruham ýok, şaýly gelnem. Ýöne ýeliň arasy üzülen wagty häki ot has uly görünýär. Ol ýylp-ýylp edýär-de, ýene sönýär. Ýylp-ýylp edýär-de, ýene sönýär. Men onuň ýanyp-sönüp durmasyny halamasamam, jynyň ody dældigine ynandym. Kim bolanda näme? Bararyn, azaşanymy aýdaryn. Şoňa tarap gitmegi ýüregime düwdüm. Babamyň: «Hergiz ýadyňda bolsun, gije oda gitme, gündiz tussä, ot gije gaty uzakdan görner» diýeni ýadyma düşende bolsa sagyndym. Ýöne galada durup bilmejegime gözüm ýetýärdi. Galaň üstünde tozana gömlüp, ölüp galandan ýa-da şaýly gelin bilen gujaklaşandan, ruha özüni bogdurandan-a gowudyr diýdim-de, galadan düşüp ýöräp ugradym. Iki gözüm ot ýanýan tarapda. Ol ýaldyrap ýanan wagty ýöreýän, sönen wagty menem durýan. Ýol-ýoda yzarlamok. Çöp-çalam saýgaramok. Aýagymyň astynda näme gabat gelse, basgylap gidip otyryn. Oduň barha ulalýandygy welin belli. Tizräk ýetmek gerek, tizräk. Ylga, aýagym, ylga! Ine, bir görsem, ganawyň içinde ýatyryn, gözüm garaňkyrap gitdi. Oturyp, özümi dürsedim.

Bu gezek injigim on ýerinden dagy döwlendir öýtdüm. Ýene şol keselhana. Ýene sakgally medsestra göz önüme geldi. Dermanyň ysy aňkap duran palatada aýagym gipsli ýatandyryn öýdüpdirin. Elleşdirip görýän, gips ýok, ýatan ýerim hem palata däl. Garyma ýykylypdyryn. Çöluň içinde garym gazana gargyndym: bu ýerde uruş bolanok ahyry, ganaw gazar ýaly.

Beýle garymlaryň uruşda ok degmesin dýýip gazylýanyyny kinolarda görýärdim. Özümi dürsänimden soň seretsem, ol towşan gözläp, öz gazan garymym bolsa nätjek. Hawa-da, hut şol. Ot görünýänem öz çatmamyz ekeni. Galan aralygy nähili geçenimi bilemok. Ejemiň gujagyna özümi oklanymy bilýän. Ol maňa suw berdi.

— İç, balam, iç. İç, gözümiň göreji, gorkansyň. Ýüregiň sowar.

Suw içdim, dünýäm giňäp ýaly boldy. Begenjime gözümdeň ýaş syrygýar. Beýle ýanymda henizem ujy labyrdap duran kesewä gözüm düşdi. Soramak gerek däl. Öz özünden görnüp dur. Ejem onuň ujuna esgi orap, nebite batyryp, şol, meň ýoluma garap, bulaýlap duran bolsa nätjek. Onuň käte ýanyp-sönüp görünmesem, ara daş bolansoň, tozan önüni ýapýan bolara çemeli. Oňa-da şeýtmegi babam

tabşyryp gidipdir. «Sen yzyňy uzme-de, otly kesindini bulaýla-da dur. Hem-ä golaýyňa mör-möjek gelmez, hemem ot uzakdan görner. Azaşandyr. Şu jelegaýda bolsa, Bazar janyň özi geler» diýipdir. Özi hem eşegini münüp, meň gözlegime çykypdyr.

Soň ejem ikimiz taýly gezek otly kesindini bulaýlap, babamy çagyrdyk. Aram-aram men elimi agzyna tutup gygyrýan. Emma ýarym gije golaýlanda-da, babam gara bermedi. Men halys usurgap uklapdyryn. Ejem weli ýatmandyr. Daňdan jahan ýagtylanda, onuň sesine oýandym.

— Wah, eşegi zady bilen kanala gapgarylandyr ol. Ýogsam bu wagta gelmezmidir?
— diýip, çatmaň töwereginde pelesañ kakýar. Men töweregime seredýän. Öýde däl-de, başga ýerde ýatyp turan ýaly. Hiç zat öňkä meňzänok. Ýel bir gijede çatmamyzy göçüräýse nätjek. Onuň daşyna desse-desse edilip, basylan çöpleri biri sypyryp giden ýaly, çyp-ýalaňaç. Bosagaň agzy ozal tap-takyryjady. Indi bolsa düýe çöküp oturan ýaly çäge. Ol nireden gelipdir, haýran galaýmaly. Suwly bedreleň içi palçyk, läbik, laý. Gap-çanaklaň ýüzi görnenok. Içerä ýazylan keçeleş üstüne çäge düşelen ýaly. Düýnem murtuny asmana tutup oturan gawun biýaralaryň gollary çöwrülip, joýaň içine agdarylypdyr. Ýeliň zarbyna ýolnan gawunlar güberişiپ ýatyr. Garpyz biýaraly düýrlenip, desse bolupdyr.

Men ýeliň güýjüne haýran galdym. «Altyn depe asly şäher bolupmyş. Ony gum basyp, ýeriň aşagynda galypdyr» diýýänlerine-de indi ynandym. «Gulakly gala ozal häzirkiden ýedi esse beýik ekeni, üstüni ýel pozup peseldipdir» diýilýänine-de ynandym.

Ejemiň welin, zat gözüne ilenok. Şol bir ýeke özi zeýrenip, zowzuldap ýör. «Özümi öldürmek gerek. Näme üçin iberipdirin. Onda iliniki ýaly gözem-ä ýok. Barandyr, göni kanala gaçandyr. Ot bilen suwda ynsap barmy. Düýrläp äkidendir olary».

Ejemiň dowluna gulak gabartmasañam bolanok. Ozadam biriniň düýesi suw içjek bolup, kanala baranda aýagy taýyp içine gidipdir. Telim günden soň, düýe janawar çişip, gatlaň önüne dykyn bolansoň tapypdyrlar.

Ejeme nebsim agyrýar. Nädip kömek etjegimi bilemok. Oba tarap ylgaýyn diýsem, uzak. Öýleden bäri ýetmejegimi bilýän, ejemiň goýbermejeginem bilýän. Kimden haraý islejek çölüň içinde.

Ozal her gün gelip, bir halta gökje hyýar äkidýän Oraty sofýor indi iki gün bäri sary gawun äkitmäge gelyärdi. Bagtyma, birden şoň ýüküni özi düşürýän äpet maşyny görnäýdi. Ejem hossaryny gören ýaly boldy.

— Sadagaň bolaýyn, jan jigi. Maşynyňy dep-de, Garybata eň. Bazaryň kakasy şol ýerde kelem tabşyryandy. Gaýynyň kanala gark bolupdyr diý. Bejit gelsin! Oraty aňk-taňk boldy. «Beýle däl-dir-eýle däl-dir» diýjek boldy. Ejem diňläýse nädersiň. Ony idirdedip, kabina saldy.

— Çaltrak sür, Oraty jan, iş gaýtdy!

Oraty yzyna dolanyp, maşyny tozanladyp gitdi. Ol hakykatdanam kakama habar bermäge gitdimi, babamy gözlemäge gitdimi ýa obadan kömek soramaga gitdimi, men onçasyny bilmedim. Ýöne heniz oň maşynynyň tozanam sowulmanka, «Pobedasyňy» haýdadyp, kakamyň özi geläýdi. Ol maşyndan düşüp, bizi ýanymyza-da gelmän, ýeliň eden oýnuna aňk bolup, başyny ýaýkap dur. Ejem bolsa aglap, şeýle bir oran edýändir weln, hiý, ýöne goýaý!

— Görgüli ekeniň, kakam jan! Şum maňlaý ekeniň, kakam jan! Dünýä gelip, göreniň görgi boldy, edeniň bergi boldy-la, kakam jan. Ýigit wagtyň maýyp galdyň, kakam jan. Ejem öldi, ýetim galdyň, kakam jan. Ýeke ogluň ysnat boldy, kakam jan!

Men ejemiň özge aýdýanlary dogrumy, dälmi, bilemok. Edil şahyr ýaly sazlaşdyryp barýar. Ýöne Durdy daýyma beý diýmegi bolanok. Ol nähili ysnatmyşyn. Žirafa ýaly, boýny uzyn owadan gelni bar. Özem diplomly inžener. Aşgabatdan kwartira edinjek bolýar. Oňatja ogly bar. Ýok, ol ysnat däl.

Ejem arasynda ýuwaşan ýalam edýär-de, kakamdan ses çykmansoň, ýene örç alýar.

— Ogluň ýüzüni ýere basdy. Iller ýaly, jeňde süýnüp galan bolsaň gowy bordy. Ahyryn-am, öz öýünde ölüp, duluňda süýnmege nesip etmedi. Ýap-ýaňy ogul agtyjaga ýüzüň düşüp, ýyrşaraňda şeýle bolaýmalymy indi. Sen oň didaryny görmäge-de ýetişmediň, kakam jan!

Babam ölüp, dulda süýnüp ýatanda-da, ejem şundan artyk agy tapmazmydyka diýýän. Kakam adamyň giňi, arkaýynydy. Emma şo-da ejemiň elden-aýakdan çykyp barýanyny görüp, aljyrajak ýaly etdi.

— Goýaweri, Hallym, agzyňy haýyr aç! Kakaňa hiç zadam bolan däldir, Ynha, bir ýerden çykar, işalla!

— Wah, çykar-la, bilýän-le nireden çykjagyny. Ol gatlaň öňünden çykar. Bar, sömelip durma-da, daýhanlary şol ýana sür!

Ejeme töwelladan zat çykmaýagyna kakamyň gözi ýetdi.

— Sen, oglum, ejeň ýanynda bol, men oň ugruna çykaýyn.

Emma meňem galasym gelenok. Neneň galaýyn. Çöl bu wagt meň üçin elhençdi.

Möňňürip, kakamyň özünden ozal maşyna ýapyşdym. Ol ýeke eli bilen idirdedip, meni ýalanaç çatma dykdy.

— Utanarlar! Çagasyň-ow indi möňňürip. Ol-a... Ejeň-ä bir aýal, a, saňa näme gerek? Şu ýerden gozganma-da, ejeňe höwür bol. Men babaňy tapyp gelerin!

Öz galmagalymyz özümize ýetik bolansoň, Oratyň geleninem duýmandyrys.

— Hallygözel gelneje, ber buşlugymy, Belli agany tapdym.

Biz — kakam, ejem üçimiz üç ýerden Oratyň eliniň uzan tarapyna garadyk. Görsek, hemişekisi ýaly, ak eşegiň üstünde babam düýesini idip gelýär.

Men begenip ejemi gujakladym. Kakam bolsa:

— Dur-dur, oň öňünde-de bir zat bar ýaly-la — diýdi.

— Ýogsam näme, düýäňiz botlapdyr ahyry — diýip, Oraty şofýor ýylgyrdy. —
Öňündäkem köşejik.

Ählimiz ylgap, babamyň öňünden çykdyk, Ol ýaňyja bolan, tüýleri buýra-buýra
garaja köşejigi eşegiň üstünde öňüne keseligine basyp, ýylgyryp gelýär.

Bögüripjik gelyän köşegiň bolsa iki oň aýagy bilen kellesi bir gapdalda, iki art
aýagy bilen guýrujagy hem beýleki gapdalda ýere degjek-degjek bolup sallanyp
ýatyr. Enesi janawaram homp-homp edip, yzyna düşüp gelýär.

Kakam başyny ýaýkady.

— Botlajak bolup, gaçyp giden janawar-da bu.

Men düýäň ömür ýatakda botlamaýanyny, adam-garadan çete, aýak ýetmez ýaly
ýere gaçyp gidip, botlaýanyny diňe şonda eşitdim.

Hörrejigi kakam bilen Oraty zordan eşekden düşürdiler-de, sandyr-sandyr edýän
aýaklarynda duruzdylar. Emdirdiler.

Ejem bu bolan zatlardan soň, özüni ýere goýberdi-de, lam-jim oturyberdi. Oň
begenýäni-de belli däl. Dünýäni unudyp, mahluk ýaly bolup otyr.

Kakam gyssanmaç maşyna müneninden soň seslendi.

— Ertir myhmanymyzam-a, gelýändir, ýetişjek bolarsyň-da!

10-njy bab: «MERTEBELI» MYHMAN KIM EKENI?

Bu ýere haçan gelseň, geläý. Güýmenje tapylmajak gümany ýok. Meň üçin-ä şeýle.
Eli sary baýdajykly, agzy jürlewükli adamyň uzyn otlyny iki ýana gatnadyp,
wagonlaň birini aýryp, beýlekisini tirkäp ýörşüne seredeňde-de bolýar.

Günbatara tarap geçip barýan otlyň üstündäki täp-täzeje maşynlara seretmegem güýmenje. Agzyna tagta germelgi gyzył wagonlaň içinde «25 g» ýa-da «50 t» «nebit» ýa-da «benzin» diýen ýazgylaryny okamagam, ýalňyşman çeleklerini sanamagam güýmenje. Agzyna tagta germelgi gyzył wagonlaň içinde gözlerini mölerdip duran arryk sygyrlara ýa-da garry ýabylara seretmegem gyzykly.

Bu ýerde gyzykly güýmenje köp. Gaty köp.

Gelip düşelimiz bäri, olary ýeke-ýekeden synlap ýörün. Kakamyň welin bu zatlaryň birem gözüne ilenok. Garşy-garşy stansiýanyň gyzył papak nobatçysynyň ýanyna baryp, otlyň wagtynda geljegini ýa gelmejegini soraýar. Çat maňlaýyna «1894» diýip ýazylan jaýyň önündäki uly sagada seredýär. Soň elini kölegeledip, gündogara garaýar-da, menden soraýar.

— Seretsene, oglum, gol galanokmy?

Ol ähli ýollarynyň birigip iki hatara düzülýän çatrygyndaky gök, sary, ýaşyl çyraly beýik demre gol diýýärdi. Ol uzap duran gola meňzemänem duranok. Onuň ýaşyl çyralysy ýanyp, goly ýokary galsa, otly gelýär, garaşyberiş, ýol açyk diýdigidi. Men oň ýaly hatara çyralary kakam bilen gidemde, şäherde-de görüpdim. Ähli köçeleriniň çatrygynda maşynlaryň haýsy durmaly, haýsy gitmeli aýdyp duranam şol çyralardy. Ýöne olar pessejikdi. Adyna-da «swetofor» diýilýärdi. Bu welin, iňňän beýik. Aşagyndan otlular geçip duranda-da, degjek gümany ýok. Men muňa «semafor» diýilýänini stansiýa ilki gelen gezegim öwrenipdim. Ony ozal el bilen galdyrrar ekenler. Indi nobatçy oturan ýerinde bir knopkany basýar welin, hem gol galýar, hem ýollar şakyrtdip süýşýär-de, başga birine birigýär duruberyär. Otly aňyrdan göni gelýändir, şol ýere geler-de, öz-özi sowlup, başga ýola geçäýer.

— Be, otlyň gelmeli wagt-a boldy öz-ä — diýip, kakam ýene gelip, babam ikimiziň ýanymyzda eglendi.

Perronyň gyrasyndaky beton haýadyň üstünde oturan babamyňam indi ynalygy gaçýardy. Stansiýanyň sagadyna ynam etmeýän ýaly, düýeýünden dokalan agar çäkmeniniň goltuk jübüsine elini sokup, uzyn zynjyry iňnebagjyk (temençe) bilen

berkidilen gapakly sagadyny çykardy-da, «jyrk» edip, gapagyny galdyryp seretdi. Daşyna kagyz oralan bir gujak gülüni kölegä süýşürdi. Ol ähli zatdan beter, «mertebeli» myhmana niýetlän gülü solar öýdüp, alada galýardy. Kakam ikimiziň-ä gül bilen garşylamak ýadymyza-da düşjek däl. Babam welin frontda bolup, köp şäheri gezipdir, köp zat öwrenipdir. «Men bir desse gül tapyp, özüm eşeklije bararyn» diýip, ir bilen turup gaýdypdy.

Men egnime ýakasy keşdeli köýnek, kelläme keşdeli tahýa geýip, kakam bilen myhman garşylamaga gelsemem, onuň kimdigini henizem bilemokdym. «Çaltrak otly gelse, «mertebeli myhmany» görsem» diýip içimi gepledýän. Ýeri, sen ony göreňde tanajakmy beri diýsene. Sebäbi ol «üýtgeşik» bolmaly.

Ahyry garaşylan pursat geldi. Stansiýa düşnüksiz galagopluk aralaşdy. Gawun satýan gyzjagazlar gawunlaryny goltuklap, ýerlerinden turdular. Üzümler satýanlaram, şetdaly satýanlaram, her kim öz harydynyň üstüni açdy. Seretsem, gözümizi ýolda goýan semaforýň goly galypdyr, ýaşyl çyrasy lowurdap dur. Ýer sarsdyryp, otly ýetip gelýär.

— Altynjy wagon bolmalydyr, duşuňyzdan geçiräýmän! — diýip, kakam basga galyp, aljyrap ugrady.

Maňlaýy gerbli teplovoz salymyny bermän geldi-de, deňimizden geçdi. Kellän yzyndan ýaşyl wagonlaram ýeke-ýekeden zyrpda-zyrp geçip dur. «Birden durman geçäýse» diýip gyssandym. Altynjy wagonam deňimizden geçdi. «Han-ha, altynjy» diýýänçäm, kakam eýýäm wagony gapdallap ylgady. Babamam gülüni goltuklap, leňkildäp ugrady. Menem yzlarynda. Otly birden saklandy. Äpet tigirleri doňdy. Ählimiz altynjy wagonyň önünde gapysynyň açylaryna garaşyp, göz dikip durus.

Wagondan ilki bilen goşun gullugyndan gelýän syrdam ýigit düşdi. Ol ýaldyrawuk ädikli aýagyny ýere ýetiren dessine ejesi ony gujaktady. Ýüzünden, gözünden, maňlaýyndan ogşaýar. Onsoň kakasy bagryna basdy. Soňra bir süri jigisi ýeke-ýekeden soldaty ogşadylar. «Sag-aman gaýdyp gelipsiň! Gözüň aýdyň!» diýdiler.

Olaryň bolşy bu otly ýörite öz ogullaryny getiren ýalydy. Başga düşjek-münjek bardyr öýdenoklar. Gelse gelipdir-dä goşundan, frontdan gelmändir ahyry.

Olar wagonyň agzyndan bir gapdala çekilen badyna gysgajyk boýly, kellesiniň ýarpy saçy düşen bir rus adamy gyssanmaç bökdi-de, kakama seretdi. Kakamam oňa. Birdenem gujaklaşdylar.

— Kössek!

— Mişa!

Olar bar zady unutdylar.

Men agzymy açyp, aňk bolup durun. «Biziň garşylajagymyz şu adammyka?» diýip, içimi gepledýärim. Henizem kakam bilen gujaklaşyp, ogşaşyp duran adamy ýeňsesinden synlaýaryn.

Ahyry babam ikimiziň hem garaşyp duranymyz kakamnyň ýadyna düşdi öýdýän. Çygjaran gözüni süpürip ol adama bizi görkezdi.

— Salam — diýip, ilki bilen men elimi uzatdym, soň babam. Emma ol adam babamnyň elini goýbermedi. İçgin-içgin onuň gözlerine garaýar. Babamam bir zat diýjek bolýan ýaly, dodagy münküldeýär. Birdenem ol babamnyň elini goýberdi-de, iki eliniň ýumrugyny ýokary galdyryp, yzly-yzyna howada galgatdy. Soň sag elini galdyryp, howada ýene nämedir bir zady çekdi, goýberdi, çekdi. Soň, eşidip otursam, ol asyl «Sen, babaý, meň ýadymda. Sen ussadyň. Şeýdip, ýekedaban urardyň. Ussahanada körügiň bolardy. «Wyssyk-wyssyk» edip, bizem körük çekişerdik» diýdigi ekeni.

— Wah, Mişa, Mişa – şokolad! — diýip, babam bozuljak ýaly etdi-de: — Heý, ol günlerem ýatdan çykarmy? — diýip, myhmany gaýtadan gujaklady. Indi ikerjiňläre ýol galmady. Men munuň şol garaşylýan myhmandygyna ynandym. Ýöne näme üçin oňa «mertebeli» diýýärler? Boýuna seretseň-ä, ol kakamdanam pes. «Mertebe» diýilýän nämekä? Has täsin ýerem, bu adamy kakamam tanaýar ekeni, babamam. Häli görseň, ejemem tanaýandyr. Diňe men tanamok. Men muňa kemsinjek boldum.

Babam elinde saklap duran güllerini bermegem unudypdyr. Soň ýadyna düşüp

uzatdy. Miša daýy olary aldy-da, meň elime tutdurdy.

— Bar, ogul, wagona gir, ikinji äpişgäň öňünde oturan aýala ber.

Men ýaýdanybrak wagona mündüm. Hälden bäri gözüni gyrypman, bize seredip, tamburda ýylgyryşyp duran bir oglanjyk bilen bir gyz münen dessime öňümi gabaladylar.

— Bular bizemi? — diýip, gyzjagaz ýylgyryp sorady. Men aljyrap, näme diýjegimi bilmedim. Gulpagy akja bantikli, egni gara köýnekli ýaňky gyzjagaz jaň ýalyjak sesi bilen aşak gygyrdy.

— Kaka, bu güller bizemi?

— Hawa, hawa, baryň, ejeňe eltiň! Özüňizem düşüň ahyry, geldik.

Men diňe şondan soň, bularyň hem biziň myhmanymyzdygyna göz ýetirdim. Biziň rus dili mugallymamyza meňzäp duran, ýaňy saçyna çal sepen aýal gelip, meni gujaklady-da, maňlaýymdan öpdi.

— Seň adyň näme?

Men adymy aýtdym. Ol aýal soňra ýaňky oglan bilen gyzy görkezdi.

— Bular bolsa Wolodýa bilen Liliýa. Tanyş boluň!

— Kössek Bazarow! — diýip, kakamam gleip, oňa elini uzatdy.

— Matriona Mihaýlowna, meň aýalym! — diýip, Miša daýy hem ony tanatdy.

— Ýöne Motýa diýäýiň — diýip, ol aýal ýylgyrdy.

— Hoş gelipsiňiz, sapa gelipsiňiz, Matriona Mihaýlowna! — diýip, kakam olaň goşlaryny göterip düşürýänçä, olar bilen babam hem ýeke-ýekeden elleşip salamlaşdy.

Toparymyz bilen wodokaçkaň ýanynda duran «Pobedamyza» tarap ýöredik. Kakam iki sany ullakan çemedany göterip, öňe düşdi. Liliýa-da daşyna ýüpek lenta saralan iki sany owadan kagyz gutyny goltuklap, olaryň yzyndan galmady. Wowka ikimiz içi nämedendir dyp-dykyzja doldurylyp, agzyna akja hasa ýapylan uly sebedi, herimiz bir gulpundan tutup göterdik. Wowka ädimini haýallatdy-da:

— Agyr-laý, gel, ýerimizi çalşaly-la! — diýdi.

— Azajygam agyr däl — diýip, men başymy ýaýkadym. Ýerimizi çalyşdyk. Ol indi sag eli bilen tutdy, men çepim bilen. Diýsem diýäýdim, hakykatdanam örme sebet ýeňil däl. Biz perrona çykyp, dynjymyzy aldyk. Wowka sebediň bagynyň eliniň içini kertenini görkezip ýylgyrdy.

— Zyýany ýok. Agyram bolsa, gerekli zatdyr. Biz muny size getirýäs. Bilýämiň içinde nämeler bar. Wafli, konfet, şokolad bar. Liliýaň elindäkilerem kreýser.

— O nähili kreýser? — Men düşünmedim.

— Kreýser-dä, «Awrorany-ha» bilýänsiň?!

«Awrorany» bilmeýän barmy. Oň üçinem sagynmadym.

— Hawa, bilýän.

— Ana, şol — «Awrora» kreýseriniň kiçijik maketi-dä. Täsiindir, görseň. Men ony saňa sowgat berjek.

Men sesimi çykarmasamam begenjim ýüzümdedi. Üýtgeşik şokolad, wafli, meşhur «Awroranyň» maketi... Näme üçin bular okuw günleri gelmedilerkä. Men mekdebe eltip, ähli okuwçylara görkezdim.

Wowka doganyňyň yzyndan gygyrdy.

— Liliýa, nirä ziňkildäp barýaň, hany dur. Getir meň «Awroramy!»

Ol Liliýaň duraryna-da howlugyp, sebediň bagyny goýberdi-de, ylgap baryp, kagyz gutularyň birini oň elinden aldy. Getirip, maňa uzatdy.

Motýa Daýza bilen babam bolsa, biziň toparymyzdan däl ýaly, çetde gürrüňleşip gelyärdiler. Men olaryň näme gürrüň edýänini eşitmesemem bilýärim. Motýa daýza ondan aýagyny nirede aldyranyny soraýandyr. Bababam edil bize jogap berşi ýaly: «Aýagymy faşistler alyp galdy. Şu ýasan agaç aýagym inçeldigi gidip, olardan aýagymy alyp gelerin» diýip jogan berýändir.

Kakam daşyna ýogyn ak turba geýdirilip, gyşda doňmaz ýaly içine saman dökülen kranyň ýanynda saklandy-da, elindäki çemedanlary ýerde goýdy, syrly ýylgyrdy.

— Suw içiň, Mihail Antonowiç?

Men kakamýň suw hödürlänini geň gördüm Sebäbi heniz ulularyň myhmana suw iç diýýänlerini eşidemok. Myhman kimem bolsa, ona hökman çay hödürlärdiler. «Öýe baralyň, çay içeliň» diýerdiler. Bu biziň ata-babadan ýöräp gelyän däbimiz bolmaga çemeli. Söwüş öldürilip, dürli-dümen iýiljegem bolsa, «nabar iýeliň!» diýmezler-de, «çay içeliň!» diýip çagyrlarlar. Galany myhmanyň özüne bagly gyssanmaç bolsa, bir çanak buz ýaly çal içerde, «çeşmesine bereket» diýip, agzyny süpürer gidiberer. Myhmana suw hödürlän weli tapylmaz. Men şon üçinem kakama seretdim. Ol bolsa, gözünü aýyrman, Mişa daýa seredýär.

— Heý, bir zat ýadyňa düşýärmä?

Mihail Antonowiç soragyň maňzyna düşünmedi. Kranyň buz ýaly suwuny goşawujynda saklap, soragly garady.

— Ilkimiz ilkinji gezek şu kranyň başynda tanşypdyk — diýip, kakam töwerege göz aýlady. — Ähli zat üýtgändir. Şu kran welin şol wagtam şu duran ýerindedi.

Mihail Antonowiç şarlap akyp duran suwdan bir gezejik owurtlady-da, inňän uzakda galan bir zatlary ýatlajak bolup synandy. Haýsydyr bir zatlary görjek bolup, dykgat bilen garanjaklady. Stansiýanyň ilki demir ýol gelende salnan

gupba ýaly owadan jaýyna seretdi. Onuň töwereginde-de bişen kerpiçden salnan jaýlar köp. Olaryň daşy suwalany-da bar, demirlisi-de. Ol jaýyň gündogaryndan gelseňem, günbataryndan gelseňem, çat maňlaýyndan seretseňem, uly gara harplar bilen «Garybata» diýen ýazga gözün duşýär.

Mihail Antonowiçem ol ýazga seredip, esli durdy.

— Garybata çölün içindäki kiçijik stansiýamyka diýýärdim-le.

— Ol wagt ikimizem kiçijikdik — diýip, kakam onuň egnine kakdy. — Hasaplap görseň, ýoňsuzja wagtam geçendir. Otuz bäş ýyl.

Mihail Antonowiç baş atyp tassyklady.

— Otludan düşüp, bir ýerde guma bulaşyp oturanymyz-a düýş ýaly ýadymda.

— Şu kranyň başynda bir oglanjygyň elinden nanyny kakyp alyp, iýip başlanyňam ýadyňdamy?

Mihail Antonowiç kakamyň soragyna geň galdy. Ilki ýylgyrdy. Soň utanan şekilde çalaja ýüzi gyzardy.

— Ol-a ýadyma düşenok. Şeýle zadam bolupmydy?

— Ol döwrüň ýüzüne köz degsin. Beterrägi hem bolupdy. Ejeň seni ýençmäge başlapdy. Sen şonda-da eliňdäki nany bagryňa basyp, symyşlap ýatyrdyň. Sebäbi sen açdyň. «Çagada näme ýazyk bar, urma ony» diýip, meň enem pahyr seni ejeňiň elinden aldy. Soň bir tegelek nany bölüşdirip, heriňize gulak ýalyjakdan paýlady. Sebäbi siziň baryňyz açdyňyz. Bir wagon bolup gelipdiňiz.

Kakamyň näme üçin myhmana krandan suw hödürläni indi belli boldy. Biz çemedanlary maşyna ýükleýänçäk, babam eýýäm eşegine atlanyp, ýola düşdi. Motýa daýzam maşynyň önüne, kakamyň ýanyna mündi. Yzyna bolsa ilki Mihail Antonowiç mündi. Onsoň, sowgadymy goltuklap, men mündüm. Emma Wowka bilen Liliýa münmeli bolanda, olaň ikisem arkan gaýyşdy. Men utandym. «Bular

şäherde täzeje maşynlara münýändir. Biziň köne «Pobedamyza» münesleri gelenok» diýip çen etdim. Diňe ejesi ýeňsesine gaňrylyp, gözünü alardansoň, hüňür-hüňür edip, Wowka mündi. Soň ýyljyraklap, Liliýa mündi. Bularyň dawasy äpişge tarapda oturmak ekeni.

— Şu ýigrenjini äkitmeliň diýip aýtdym ahyry — diýip, Wowka maşyn ýola düşensoň seslendi. Emma ejesi Wowkaň tarapyny çalmady.

— Ýeri-ýeri, indiki gezek haýsyňzy getirmeli däldigini görübereris.

Asfalt ýoldan çykman sürseň, «Pobedamyz» onçakly waragam däl. Wakyr-şakyräm kän däl. Onuň yzky tizliginiň işlemeýänini, bir ýaña sowuljak bolaňda, aýnadan eliňi çykaryp görkezmeliidigini, akkumulýatorynyň tankyň taşalanan köne akkumulýatorydygyny bolsa diňe kakam ikimiz bilýäris ahyry.

Maşynymyz emgenmän, kanalyň beýik köprüsine dyrmaşdy. Ählimiz yňdarylyp, akyp ýatan derýa seretdik. Kakam köprüden düşen ýerinde maşyny ýoldan sowdy-da, saklady. Biz köpriniň iki gapdalyndaky demir germewlere ýaplanyp, kanalyň lummurdap akyp ýatyşyna, uzakdan gelýän akja katere, köpriniň golaýynda läbik palçygy allowarra sowrup duran zemsnarýada seretmäge başladyk. Emma Mihail Antonowiç bilen kakam kanalyň raýyşynda äpet susgujy bilen ýer gazyp duran ekskawatora garap haýdady. Onuň ýebre girip ýaldyrap giden susgujyny synladylar, ekskawatorçy adam bilen nämedir bir zat gürleşip, ýylgyryp geldiler.

— Gördüňmi, Motýa, Lenin adyndaky Garagum kanalyňy döretmäge bizem gatnaşypdyk — diýip, Mihail Antonowiç aýalyňa aýtdy. — Öz zawodymyzyň çykan ekskawatorydygyny gören dessime tanadym.

Soň kakam Garagum kanaly hakda gürrüň berdi. Mihail Antonowičem Leningradyň ekskawator zawody hakda. Men onuň şol zawodda inžener bolup işleýändigini bildim.

Kakamyň maşyny oba tarap sowman, göni çatma tarap sürmesini halamadym. Myhmanlara çatmanam görkezmeli, gök ekinem görkezmeli. Ýöne ilki öýe eltmeli

ahyry. Dem-dynçlaryny alarlar, onsoň, çatmaňy düzet-de äkidiber. Maňa geňeşe, diýjegim şudy. Kakam welin bu zeýilli zatda maňa geňeşenok. Babam, ejem üçüsi maslahat edýär, bolany şol. Şol sebäplem, myhmanlary oba äkitmänini oňlamasamam, dil ýaryp biljek däldim. Özümüz-ä «mertebeli» myhmany garşylamaga gidýäris. Eýsem, şoňa warak «Pobedaly» gitmelimi? «Kaka, utandyrarlar. Diläýeli, ýok diýmezler. Obada «Moskwiçlem» kän, «Žigulilem» kän, «Wolgalam» ýok däl» diýip aýdamda-da diňlemedi ahyry. Gaýtam:

— Oglum, hatyrjem bol, «Pobedaly» baranymyz bilen hiç kim utandymaz. Biziň maşynymyzyň ady nämä degmeýär — diýýär.

Babamam oň tarapyňy çalýar.

— Sen entek kakaňy tanaňok, Bazar jan. Ol kişi donuny geýip, toýa giden adam däl ahyry — diýýär. — Elbetde, sen entek ýaş, muňa düşünmersiň. Myhman weli gowy düşüner. Gaty gowy düşüner!

Babam düşünmersiň diýse-de, ol gün maňa eýýäm kän zat düşnükli boldy. Myhmanyň kimdigine göz ýetirdim. Wah, şu wagat enem pahyr diri bolsady. Ol muňa mendenem beter begenerdi. Neneň begenmesin. «Leningrady faşistler gabap, ilaty aç öldürjek bolupdyr. Horlanan ilat gabawdan çykan bada, olary bärlik uruşdan uzaga iberipdirler. Biz olara «bosgunlar» diýerdik. Şolaryň içinde Mişka diýen bir oglan bilen kakaň dostlaşdy. Ol oglanjyk obamyza şeýle bip öwrenişdi welin, soň giderem öýtmedik. Her zeýilli, her kimiň doglan ýeri dartyandyr-da, ötägitdi. Sag-aman gezip ýören bolsa, ýapy ýaly ýigit bolandyr» diýip bize gürrüň bererdi. Ol wagtlar maňa enemiň bu gürrüňleri erteki bolup eşidilerdi. Indi görüp otursam, şol Mişa atly uruş döwrüniň oglany Mihail Antonowiç ekeni. Mertebeli myhman öz obadaşymyz oguşýa!

11-nji bab: EJEME TELPEK GOÝDUM

Ulular käte birine haýran galanda, biz-ä şoňa «telpek goýduk» diýýärler. Oglanlara-da şeý diýmek bolýan bolsa, onda menem ejeme telpek goýdum. Sebäbi düýnki ýeliň eden weýrançylygy meni haýykdyrypdy. Zatlary tertibe

salmak üçin azyndan bip hepde gerek bolar öýdüpdim. Dogry, kakam bilen Oraty agşam gelip, ýykylan çatmamyzy dikeldipdi. Töwregini uzyn-uzyn palaçlar bilen basyryp, ýel alyp gitmez ýaly, üç ýerinden sim bilen guşaklapdylar. Gapyň önündäki geriş bolup duran çägänem pil bilen allowarra pytradypdylar. Babamam ýeliň ýolup taşlan gök ternelerini ýygnap ýetişipdi.

Emma bular işiň ýary hem däl ahyry. Çatmada iş kändi, gaty kändi. Gap-gaçlary ýuwmalymy? Ýuwmaly. Düşek-keçeleri çägän astyndan sogrup, kakyp-silkmelimi? Silkmeli. Işikleri, çatmaň töwereklerini syryp-süpürmelimi? Süpürmeli. Haýsy birini sanajak, iş çeniň-çakyň däl. Meň myhmanlary oba äkidesim gelýäni hem şonuň üçin. Ýel ýykan çatmada, çägän içinde bolandan, obada telim otagly tamymyzda bolsalar gowy ahyry. «Bu taýda olary nirede oturtjak, nirede ýatyrjak» diýip, ýol boýy alada galypdym.

Haýp, howsala düşen ekenim. Gelip, aňk bolup durun. Ähli zat gülala-güllük. Süpürilmelisi süpürilipdir. Syrylmalysy syrylypdyr. Çatmamyzyň töwregi — at gaýtarym meýdan suwlanypdyr. Çeper höwesjeňleriň sekisiniň näme üçin getirileni hem indi belli. Ony sergin ýerde, aşagyna kerpiç goýup, dikeldipdirler. Üstüne gyly gyrylmadyk keçeler ýazypdyrlar. Öwüşgini gitmedik halylar düşäpdirler. Adam ysny almadyk täzeje per ýassyklaryňam telimsi güberişip ýatyr. Gepiň gysgasy, Gün bilen ýyлаýan duşumyza çenli suwdan doldurylypdyr. Ýanynyň sabyny, polotensalary bilen taýýar. Ýeri, onsoň neneň oňa «telpek goýdum» diýmejek.

Biz gelemizde, ejem tamdyryň başynda ekeni. Heniz maşyndan düşmäňkäk, ýylyjak nanyň ysy burnuma urdy. Ol tirsegine ýetip duran ýenlikli elini tamdyra sokdy-da, iň soňky nanyny çykaryp, repidän üstünde goýdy. Öňlügini çözmän, bize tarap ylgady. Gelşine, Motýa daýzany gujaklady. Mihail Antonowiçiň sag eliniň tirseginden iki eli bilen tutup, türkmençe görüşdi. Ol erkek adamlar bilen elleşmezdi-de, şeýdip görşerdi. Soň Wowka bilen Liliýany gujaklap, ikisiniňem maňlaýyndan öpdi.

— Nähili eýjejik çagalar!

— Wolodýa hem Liliýa — diýip, ejesi olaň atlaryny aýtdy. Ejem Liliýany ýañadan

gujaklady.

— Wah, adyňa döneýin. Leýla — bu türkmen ady ahyry.

Ol ylgap gidip, tamdyryň başyndan nanlaryny getirdi. Bir-biriniň üstünde duran tegelek nanlaryň iň ýokarkysyny alyp, Mihail Antonowiçe uzatdy. Ak bugdaýyň ýaňyja tamdyrdan çykan nany Günüň şöhlesine polat suwy berlen ýaly lowurdady. Ol ilki üç gezek maňlaýyna degirdi. Soň bugaryp duran mele nandan otluçöp gaby ýalysyny döwüp aldy-da, agzyna salyp, başam barmagyny galdyrdy.

— Oh, Motýa, bir dadyp gör. Tamdyr nanyň tagamy ömür ýadyňdan çykmaz.

Motýa daýza-da, Wowkadyr Liliýa-da, hersi ýekeje agyzdan dadyp gördüler. Ejem olary salkyn çatma çagyrdy.

Mihail Antonowiç mazalyja ýuwunmasa, çay içibem, nan iýibem hezili bolmajagyny duýduransoň, kakam ony duşumyza tarap äkitdi. Ol duş bolup, duşam däl-de, iki sany agajyň başy çatylyp, üstünde kese goýlan gara çelekti. Ertir irden suwdan doldursaň, ot ýakmak gerek däl. Günüň howruna gaýnara gelýärdi.

Ýöne ol näçe gowam bolsa, özüm-ä ýabyň akar suwuna düşäýsem, kem göremok. Sebäbi howa yssy. Salkynlasyň gelýär. Akar suw diýeniň başga gep. Raýyşdan bök, suwuň ýelesine ýüz, ygyna ýüz, çüm — bary hezil. Iki bolsaň-a, juda-da hezil boljagyny bilýän. «Şallak mende» oýnap, keýpden çykarys. Wowka-da meň taýym ekeni. Ýaba gideli diýdim weli, begenip diriň-diriň towsuberdi.

Biz ýaba suwa düşüp gelemizde, Mihail Antonowičem, Motýa daýza-da, Liliýa-da duşda suwa düşüpdür, daranypdyr, geýimlerini çalşyrypdyr.

Wowka şortaly gezmek üçin ejesinden rugsat aldy. Oňa öýkünip, derrew menem jotda balagymy geýdim. Biz şeýtmegi ýolda dilleşipdik. Sebäbi jalbarym aýagyma dolaşyp duran ýalydy. Şorta öwrenişipdirin. Wowka-da «Kemer guşansam, bilimi kertip barýar» diýýär.

— Indiki gezek menem derýa suwa düşmäge äkidäýiň-dä, Bazar! — diýip, Liliýa ýalbardy.

Men oňa:

— Biz ýaba gitdik. Bu ýerde derýa ýok. Garagumuň içinde ýekeje derýa bar. Biz oňa kanal diýýäs. Oňa düşüp bolanok. Düyänem akdyrýar — diýip düşündirdim.

— Çuňmy? Gaty akýarmy? — diýip, Liliýa gyssady.

— Çuň bolmazmy, ony özümüz gazdyk ahyry — diýip, men magtandym.

— Derýany özüňiz gazdyňyzmy? — diýip, Wowka ynanmajak boldy.

— Elbetde, men däl. Ýöne ulular gazypdyr. Kakam aýdýar. Bize suw gerek bolupdyr. Ýörüň, gowusy, men size çebşejiklerimizi görkezeýin.

— Ol näme diýdigiň? — diýip, Liliýa sorady.

— Neme-dä. Towşanyň çagasy-laý. Oňa bizde çebşejik diýilýär.

Wowka ylgajak ýaly etdi-de, birden doňdy. Men onuň Liliýany äkitmejek bolýanyny derrew aňdym. Liliýa bolsa suwa gitmänine ökünip dur. Galjak gümany barmy. Ikimizdenem höwesek.

— Gitmese, gitmesin. Ýer, ikijigimiz gidäýeli — diýip, elimden çekýär.

Beýle gyzykly zatdan kimiň galasy geler. Wowka-da yzmyza düşdi. Emma, haýp, towşan ýene hötjetligine tutdy. Hininiň golaýynda çöpe bukulyp, näçe otursagam daş çykmady, çagalarynem çykarmady. Bu gezek towşan Liliýaň sesinden gorkup ýatanam bolsa ähtimal. «Ýuwaş bol, pyşyrdama, towşanyň gulagy eşegiňkidenem uly bolýar, uzakdan eşidýär» diýýän. «Sen sem boljakmy ýa ýok?» diýip, Wowka-da tirsegi bilen hürsekleýär. Liliýa, barybir, geplemän ýekeje minutam durup bilenok. Eňegine jaň dakylan ýaly.

Ahyry, özümüz irip, gawunçylyga girdik.

— Diliň gijäp duran bolsa, geple indi — diýip, Wowka jigisine igendi. Emma Liliýa üçin geple diýmek gerek däl. Gawun joýa girip, aýlanyp başlan dessimize şaňňyja sesi bilen üstümi soragdan gömdi. Ulurak gawun görse-de, üýtgeşigräk gawun görse-de, gygyrýar.

— Waý, bular-y! Bu näme, Bazar?

— O-da gawun. Ana, olaram gawun. Şu joýa durşy bilen gawun — diýýän.

Liliýa bolsa gyzylödeginini çekýär.

— Bä, bulaň kändigini. Iýilýämi barjasy?

— Gawun bolsa iýilmeli bor-da. Heý, iýilmeyän gawun gördüňmi?

— Kömeleg-ä gördüm. Şeýle dämi Wowka?

— Aý, oň aýdýany tokaýda bolýa-laý — diýip, Wowka gawunlara aňkaryp durşuna tassyklady.

Men aýtdym.

— Bizde kömelek çölde bolýar. Bizde-de ýylan kömelek iýlenok — diýdim. — Emma gawunlaryň ählisi iýilýär. Garpyzam iýilýär.

— Garpyzyň iýilýänini kim bilmeýär — diýip, Wowka ýylgyrdy.

— Bilýän bolsaň, aýt-da, şu iki gawunyň tapawudy näme? — diýip, men garrygyz bilen waharmany görkezdim.

Olar biri-biriniň ýüzüne seretdi. Soň Liliýa maňa ýalbardy.

— Aýdaý-da, Bazar! — Ol çatma tarap ylgajak boldy. — Entek aýtma, garaş, men

gündeligimi alyp geleyin.

Wowka goýbermedi.

— Zyýany ýok. Ýazmasaňam bolar.

Men sary waharmany görkezip, ony bişen wagty iýmeseň, derrew zaýalanýandygyny aýtdym. Soň bir gujak uly gara garrygyzy görkezip, onuň giç bişýänini, oňatja saklasaň, täze ýyl şu günlere çenlem çüýremeýänini aýtdym. Soňra:

— Bizde gawunyň sorty kân, olar ýüzdenem köp — diýip sanap başladym.

Emma uzak sanap bilmedim. Babam sanap oturardy. Meňki welin ona-da ýetmän gutardy. Onda-da bilmeýändigimi aňdyrmadym. «Aý, olar kân-le, agşama çenli sanasaňam gutarmaz» diýip, sapalak atdym.

— Garpyzyňam ýüz dagy sorty barmy?

Ýeri, muňa nähili jogap berjek. Bilemok diýmek gelşiksiz ahryy.

— Garpyzyňmy, garpyzyňmy... — diýip sagyndym.

Sebäbi men onuň diňe iki sortuny bilýärdim. Olaň bir-ä esenek garpyz, ikinjisem ýöne garpyz. Galanlarynyň tapawudy daşynyň reňkine bagly. Ala bolsa, ala garpyz diýilýär. Ak çigit, gara çigit, hatda gyzył çigidem bolýar. Ýöne daşyndan çigidini görüp bolanok ahryy. Derrew kädili joýa geçdim.

— Ynha, bular welin ne gawuna meňzeýär, ne-de garpyza. Muny gaýnadyp iýseňem bolýar, oda gömüp iýseňem bolýar — diýip, uzyn boýunly palawkädini sypadym. — Babam-a: «Öňki wagtlar muny palawa atar ekenler, ady hem şondan galypdyr» diýýär. Ýöne men-ä, özüm-ä palawa atylanyny görmändim. Oňa derek käşir atýarlar. Gyryp-gyryp, kädili gutap etseňem süýji bolýanyny iýip görüpdim. Öten ýyl babam üç ýüz kädini samana gömüp goýupdy. Biz бүтін гыш картошка derek kádi iýdik.

Men palawkädi baradaka gürrüñimi soñladym. Daşyna hek pürkülen ýaly başga bir kädini Wowka görkezdim.

— Hany, dyrnagyňy çümdür, çümýämikä?

— Näme üçin? — diýip, ol maňa soragly garady.

— Çümdür, çümdür, gorkma!

Wowka çümdürjek boldy. Dyrnagy taýyp gitdi. Ol Liliýany çagyrdy.

— Liliýa, seň dyrnagyň uzyndyr, çümdür.

Dogrudanam, Liliýaň külem barmagynyň dyrnagy gaty ösgüندی. Men ony otlyň üstünde elten gülümize elini uzadanda görüpdim. «Gaýçy tapan dälirler. Gelip düşen batlaryna-ha düýbi bilen gyrksalar gerek» diýip, içimi gepledipdim. Ony özgesi görmese-de, ejem görmelidi. Men dyrnagymy alman okuwa gitjek bolsam, derrew görerdi. Liliýaň dyrnagy welin biriniňem gözüne ilmändir. Ol hamala, ýaragly dälidirin öýdenok. Gelip dyrnagyny urdy. Kädä dyrnagy ötmän, gaňrylanda «Wäg-eý» diýip, elini silkti.

— Gaty ekeni. Bu näme, Bazar?

— Gördüňiz gerek. Daş ýalydyr. Şoň üçinem muňa daş kädä diýilýär. Bu-da iýilýär. Ejem bag goýnuň süňküni asyp, çorba edende, içine atýar welin, iýip doýup bolanok. Ýeke özüni suwa gaýnadyp iýseňem süýji. Sowansoň ylaýta-da süýji bolýar. Men-ä ýüzüne toşap çalyp ýimegi halaýan.

— Toşap diýýäniň näme? — diýip, Wowka sorady. Men oňa toşabyň garpyzdan edilýän mürepbe ýaly zatdygyny nädip düşündirjegimi bilmän durkam, Liliýa gyzylödegini çekip gygyrdy welin, Wowkaň soragy şol bada ýadyndan çykdy.

— Bäräk geliň, bäräk! — diýip, ol nämedir bir zadyň töwereginde aýlanýardy.

Nämekä diýip barsam, äpet haýwankädi tes-tegelek bolup, agaryp ýatyr.

— Bu gawuny bir görseňiz-läň! Uludygyny! Wowka, senem göterip bilmersiň. Bazar, senem!

Men güldüm,

— Bu gawun дәl, Liliýa, bu-da kädi. Üýtgeşik kädi.

Wowka-da Liliýa-da geňirgendi. Eli bilen ony çalaja sypady. Men kädiň üstüne bir aýagymy goýdum.

— Heý, ýarylaýsa nätjek? — diýip, Wowka saňňyldady.

Liliýa ejesini çagyryp geljek boldy, biz goýbermedik. Ilki üçimizem kädiň daşynda aýlandyk. Soň çommalyp oturyp, Liliýa garyşlajak boldy. Wowka gujaklajak boldy. Hijişem başarmady. Üçümüzem üstüne münüp, aýagymyzy sallap oturdyk. Emma ýanymyza ýene bir adam sygjakdy.

— Görýärmiň, Wowka, sen ýarylar diýýäň, ýarylmaz. Sebäbi içi etden dolujadyr, boş ýeri ýok. Onsoň nädip ýarylsyn.

— Muňa näme diýilýär? — diýip, Liliýa sorady-da: — Wa-ýeý, iýip görseňdiň — diýip dilini ýalmandyrdy.

— Iýersiň-iýersiň. Gidýänçäň, on gezegem iýersiň — diýip, men ony köşeşdirdim.

— Bu kädiň özünden beter çigidi gerekli. Ondan derman edýärmişler — diýdim.

— Derman? — diýip, Liliýa edil şol kädini durşy bilen ýuwutmaly bolaýjak ýaly geňirgendi.

— Eýsem, nädip göterjek? — diýip, Wowka gözünü tegeledi.

— Arkaýynja bol, togalap äkidäýmeli — diýdim. — Bolmasa-da, palta getirip, çapyp, bölekläp äkitmeli.

Men haýwankädiň duran ýerinde paltalanyny görmesemem, samana garyp, mala bermek üçin palta bilen gapyda kerçelenenini köp görüpdim. Şoň üçinem arkaýyn aýtdym.

— Hawa, onsoň nädip derman etmeli? — diýip, Wowka gyzyklandy.

— Ap-aňsat. Agşam ýataňda çigidinden baş sanyjagyny çigligine çigitläp ýatybermeli. Içinde ýekeje gurçugam goýanok, basyrganaňogam.

— Eşidýärmiň, Wowka, saňa gerek ekeni. Öten ýyl ejem doktora äkidip barladanda, seňkiden gurçuk çykdy. Ýadyňdamy? Sen hökman kädiň çigidini iýmeli borsuň.

— Iýesiň, gelse, özüň iýiber. Meň-ä gurçugym ýok — diýip, Wowka kemsindi. — Şol gezegem ikimiziň otluçöp gabymyzy laboratorýada çalşyrdylarmyka diýýän. Biderek ýere maňa üç gezek ajy derman içirdiler.

— Kädiň çigidi oň ýaly ajy däldir, Wowka — diýip, Liliýa töwella etdi. Men ylalaşdyrdym.

— Ikiňizem iýäýerler. Isleseňiz menem iýeýin. Ajy däldigine şertem ederin — diýdim.

Biz haýwankädiň ýanyndan aýrylyp, ýöräp ugradyk. Men oň ýanymyzda babamyň bir düýp naskädisiniň bardygyny bilýän, ýöne ony bulara görkezmelimi ýa-da görkezmeli dälmi, nätjegimi welin bilemok. Ol owadanja kädini gördügi Wowka soramasa-da, Liliýa sorar. «Bu näme üçin gerek, Bazar?» diýer. Men näme diýeýin? «Babamyň naskädisi ýok. Nas salmak üçin gerek, ol nas atýar» diýeýinmi? Dogry, ol naskeş bolup, gaty naskeşem däl. Öňler çaydan başga neşesi bolmaz ekeni. Urşa gidende, çilim öwrenip gelipdir. Soň öýkeni hapalanyp, ahyry üsgürüp ugrapdyr. «Neneň hapalanmasyn, otuz ýyldyr çilim çekýän. Her günde ýekeje çilim çekemde-de, hasaplap gör, otuz ýylda näçe gün bar. Ähli soran tüssämi içimde saklap, agzymdan çykarsam, uly zawodyň tüsse çykarýan turbasyna meňzärdi» diýip, özi aýdýar.

Babam naskeşem bolsa, kädisi ýokdy. Ilki-ilkiler diläp atar ekeni. Soň özümem bilýän, kagyza dolap ýanyňa göterdi. Onsoň, salafan haltajyga saldy. Indem kiçijik derman çüýşede göterýärdi. «Çüýşe nasyň tagamyny alýar. Men öz elim bilen naskädi ekip, Berdi Horazyňky ýaly neşeli kädi edinmesem bolmaz» diýip, geçen ýyl bir ýerden naskädiň tohumyny tapyp geldi. Onda-da öten ýyl eken gämigini buzaw iýdi. Bu ýyl çigidine derman garyp, ýañadan ekdi. Gämigiň töwerejigine taýajyklar dikip, pyşdyldan gorap ulaltdy. Kädi yhlas edişi ýalam düwdi. Ýekeje düýp welin, kädisi ýüz dag-a bardy. Enteklerem düwüp, köpelip barýardy. Özleri hem oragyň sapyndan sähel ulurajykdy. Sapak tarapy süýri, burny togalajyk kädilerdi. Babam olaryň on-on baş sanysynyň heniz bişmäňkä, sapagyny towlap goýupdy. Şeýtseň, ulalman, şol durşuna bişýärmişin. Babam «Ilki guradaryn. Çigitleri şygyr-şygyr edip, içine döküler welin, sapagynyň ýerini tegeläpjik deşerin-de, çigitlerini kakyp çykararyn. Soň bir zat bilen içini gazar-gazar-da, arassalaryn. Agzyna gaýyşdan, şabrap duran seçekli dyky ederin. Töwereginem çyzyşdyryp nagyşlaryn, ýaglaryn. Gelsin onsoň Berdi Horaz näskädisini deňeşdirse» diýip bälçirärdi.

Oň Berdi Horaz diýýäninem tanaýan. Ol çal murty jaýtaryp duran hyrsyz adamdy. Garram bolsa, sakgalyny syryp, başyna jahyllaňky ýaly, ullakan gara silkme telpek geýerdi. Toýda, üýşmeleňde, haçan görseň, neşeli naskädisi elinde bolardy. Näme üçindigini bilemok, ýöne «Berdi Horaz pahyr naskädisine guwanaýmasa, başga nämä guwansyn» diýerdiler.

Men myhmanlarymyza bu zatlary aýdyp bilmen ahyry. Öz babamyň aýbyny açar ýaly, men samsyk däl. «Bazaryň babasy bar welin, naskeş ekeni» diýip, Leningrada ýaýratsalar peýdamy? Men bu pikirleri çalt-çalt kellämde öwürüp, yzyna dolanmakçy boldum. Emma eýýäm gözagyrysy ýaly bolup, Liliýa onuň üstünden barypdyr-da, birini sapagy bilen süýräp gelýär.

— Bazar, ine, ýene birhili gawun tapdym.

— Taşla, ol gawun däl — diýip gygyrdym. — Ol oýunjak kädi.

Men olaryň on-on iki sanysynyň boýnuny deşägede, ýüp düzüp, çagaň eline

beripdirler welin, hezil edip, şakyrdadyp oýnap oturanyny ýekeje gezek bir ýerde görüpdim. Şol wagt şoň ýadyma düşenine özümem begendim.

Bizi nahara çagyrdylar. Wowka bilen Liliýaň nahar ýadyna düşenok. Bular üçin göm-gök kösükli noýba-da geň, sary gulpakly mekgejöwenem. Daşynda serçeler jürküleşýän sübseliklerem enaýy, gabygyny aýryp çeynelýän palaçlaram. Bular hatda henize çenli türşegiň nämediginem görmändirler. Bizde-de oň ýekeje düýbi bardy. Onuňam tohumy nireden düşüpdür, babamam bilenok, hiç kimem. Gaýta: «Biz-ä şony ekemzok. Gawun azyp, türşek bolan bolaýmasa» diýýärler. Ullakan süýji gawunyň birden azyp, zakgun ýaly ajy türşek bolanyna meň-ä ynanasym gelenok. Dogry-da, Gawun azyp, gawun bolýar, ony bilýän. Ol seň öňki eken tohumyňa meňzemän, başga birhili gawun bolýar. Ýöne näme-de bolsa, ol türşek däl, gawun. Tüwlegi hem türşegiňki ýaly köp däl. Türşegi ilki göremde özümem aňk bolupdym. Ejem içime peýda edýär diýip, ertir-agşam gyllyja terne iýensoň, türşegi hem ternedir öýdüp, bir etek ýygyp geldim. «Wah, oglum, munyň terne däl, muňa türşek diýerler. Bar, owarra et-de, dök daşaryk» diýende, birhili boldum. Bar begenjim puja çykdy. Eşegiň önüne döksem, eşegem iýmedi, ysyrandy-da, ýüzüni sowady. Gaty gaharym geldi. «Şol türşegi goparyp zyňaly-la, baba, nämä gerek ajy ýigrenji» diýsemem, babam ýoldurmady. «Goý otursyn. Bizden ot-suw islänok ahyry. Oňam gerek ýeri bardyr, dünýä inendir» diýýär.

— Eşek iýmeýän zat nämä gerek bolsun?

Babam men gara çynymdygyny bilip, çyny bilen düşündirdi.

— Nämä gerekdigini aýdaýyn. Birinjiden-ä, oň öz ady bar, «türşek» diýipdirler. Özem iň gowy ýerde ýatlanýar. Birine köp çaga arzuw edilse, «Türşek kimiň köpelsin» diýilýär. Ikinjidenem, ony biz ýörite ekemzok. Ekeli diýsegem, tohumyny tapjak däl. Ýekeje düýp, özi gögeripdir. Ony hem köki bilen goparyp taşlasak, ýeri gäderip durmazmy? Çagyl daşy ýaly enaýyja türşejikler gözün alnynda myssaryşyp, çüýräp ýatsa, gynanjak dälmi? Hany aýt, gynanmazmyň?

Men babamyň soragyna jogap tapmadym. Babam has janykdy.

— Özüm-ä türşek bolsun, buýanky bolsun, bir ekiniň tohumy ýitse, şony halamok.

Türşegiň gerek ýerem bar. Eneň pahyryň barmagyna ýörülgen çykanda, azaryna çydaman, iki gije gorsandy. Ahyry türşek tapyp, oda gömdüler-de, ýaraly barmagyny gyzgyn türşege sokdular welin, salymy bermän, ýardy oturyberdi. Göreni-eşideni şol boldy. Kim bilýär, geljekde türşekden derman ýasarlar. Ýylanam zäherli. Bu çaka çenli gören ýerlerinde öldürýärdiler. Ýylanyň zäherinden derman bolýanyny näbilsinler. Indi welin, ýylanlary ýörite saklaýarlar, köpeldýärler.

Men dymdym. Sebäbi babama belet. Ol dünýäde hiç zada zyýan ýetiresi gelýän adam däl. Onuň gawunyň gyrasyna guran gapanyňa iki gezek dagy şagal düşenmiş. Ol şagallary öldürip, derisini tabşyryp, baýrak almadan-a geçen, gaýta iş edinip, aýagyny dermanlap, pugta sarapdyr-da, ikisinem kowup goýberipdir. «Gözüni gorkuzdym, indikile gawuna girmez, maňa şol besdir» diýýär. «Belli aga, seň şu ýukaýürekliğiň bilen frontda faşistler bilen nädip söweşeniňe biz-ä haýran. Seň duşman öldüreniňe-de ynanamzok» diýýänem ýok däl. Şonda ol oturar-oturardy-da, özüniň otuz ýyl öňki eden işine şu wagt ökünýän ýaly başyny ýaýkardy. «Möjek, şagal diýeniň ady wagşy hem bolsa, özi wagşy däl. Bulaň ýaradylyşy şeýle. Aç garynlaryny doýurmak üçin gyryp-çyryp etselerem, seň bilen işi ýok. Biziň söweşenlerimiz — faşistler. Ana, wagşy — şolar. Aç bolup däl-de, meslikden wagşy bolanlar. Azyp, adamçylyk tersini ýitirenler. Olary atsaňam az, assaňam» diýip, birhili saňňyldabererdi.

Men Wowka bilen Liliýa türşegiň gawundan azýandygyny aýtdym. Ýöne özümiň ynanmaýşym ýaly, olaram ynanandyr-a öýdemok.

Ejem ikinji gezek çagyrdy. Biz ylgaşyp gelýärkäk, joýaň gyrasynda sallanyp duran owadan sary dessemmaýa gözüm düşdi. «Wah, häliden ýadyma düşmeýşini diýsene. Türşegiň ýanynda näme işiň bar?» diýip, öz-özüme käýindim-de, daşy torly sary dessemmaýany sapaklyja ýolup, Liliýa berdim. Ol şeýle bir begenmek begendi. Edil toty guş tutan ýaly, towsaklap ýör. Wowka: «Ýekeje gezek elime alyp, ysgap göreýin» diýse-de berenok. «Ýok, Wowka, men saňa belet, sen gödek ahry, gaçyryp ýararsyň — diýýär. — Men muny çemedanymda ýygnap, Leningrada äkitjek».

Men ýene bir gezek ejeme telpek goýdum. Oň bişiren tagamlaryny diýsene. Ýok, meňki ýaly ejeň bolsa, näçe myhman gelse gelibersin. Ýüzüň gyzjak gümany ýok.

12-nji bab: «HÖRELE, DÜÝÄM, HÖRELE!»

Babam dolanyp gelende, gün eňegini ýere beripdi. Ol ýolda oba sowlupdyr. Soňam öýe gelmän, düýesiniň yzyndan gidip, ony alyp gaýdypdyr. In öňde ak eşegiň üstünde özi, onsoň düýesi, oň yzynda-da garaja hörrejik, olar üç tirkeşik bolup geldiler. Biz Wowka Liliýa üçimiz ylgap, öňünden çykdyk. Babam düýäni ýataga getirmänkä gygyrdy.

— Hallym, çkaweri emişmänkä!

Ejem bedresine suw çaykap, ýataga tarap ylgady. Emma hörrejik ejemden ozal, enesi gelip duran dessine, onuň aşagyna sümüldi. Birbada agzyna süýt barmansoň, enesiniň emjekleriniň arasynda ondan-oňa geçip sermendi. Birdenem enesi satanlarynyň arasyny açyp abşardy. Salparyp ýatan emjekler dyňzady-da, köşejigiň gamçy ýaly guýrujagy gös-göni bolup söweliberdi. Bu düýäň iýdirdigidi. Düýe emjegine süýt inderende iýdirdi diýýärdiler. Geçem, goýnam, sygram — hiçisi ony edip bilenok. Diňe düýe başarýar. Gysgansa, süýdünü emjegine goýbermän, saklap bilýär, eçilse-de goýberýär. Ejem gelşine:

— Hörele, hörele, hörele! Hörele, düýäm, hörele! — diýip, bedresini boýnundan asdy. Düýäň sag tarapyndan bardy-da, çep egnini onuň art aýaklarynyň öňüne diredi.

Gyllyja dodagyny köpürjik edip, şok-şok sorup duran hörrejigiň agzyny itdi.

— Dur-a, janawar, dur. Emen bolsaň, bize-de gezek ber — diýip, sarnaşdyryp, her emjegi bir gysymyna aldy.

Men köşejigi boýnundan gujaklap sakladym. Ol janawar naýynjar bögürüp dyzady.

— Goýberäýeýin-le, eje, emesi gelýär, doýmandyr.

Meñ haýysym ejemiň gulagyna ilmedi. Ol iki eli bilen emjekleri gysýardy. Ak süýt çüwdürilip, bedräň düýbüne uranda, şuwruk-şuwruk ses edýärdi. Men köşejigiň boýnundan gujaklap durun. Wowka bilen Liliýa ikisi lam-jim bolup, bir gezek düýä, bir gezek ejeme seredýär. Süýt bardykça, bedrede köpelip ugrady. Köpeldigiçe-de sesi üýtgedi. Indi ol şuwruk-şuwruk etmän, bedrä girende jorrt-jorrt edýärdi. Mihail Antonowiç bilen Motýa daýza-da geldi. Olaram ses-sedasyz seredişip durlar. Diňe süýdün sesi bilen bir enaýyja bögürüp zeýrenýan köşejigiň sesi eşidilýärdi.

Ejem syrçaly bedräniň gulpunyň çüýüne ýetip duran ak süýt alanson, düýäň aşagyndan aýryldy. Bedräň bagyny boýnundan sypdyrdy.

— Besdir, goýberäý, oglum, köşegi.

Men eýýäm süýtten tamasyny üzen köşejigiň kellesini enesiniň aşagyna itdim. Emma Mihail Antonowiç köşegiň öňüni gabalady.

— Dur, entek, Bazar han, dur. Motýa daýzaňam sagyp görsün!

Ejem Motýa daýzaň eline suw akydyp, boş bedräni oň boýnuna geýdirdi. Emma Wowkaň ejesi düýeden gorkup, baryp bilmedi.

— Bar, bar, gorkma — diýip, kakasy oň arkasyndan itdi. — Birden düýe alaýsak, sagyp bilmän durma onsoň. Äl, muň janynyň toşapdygyny.

Mihail Antonowiçiň oýny hem bolsa, Liliýa ynandy.

— Çynyňmy, kaka, düýe alarysmy? Şuň ýaly garaja çagalysyny alaly.

Motýa daýza ahyry ýüregine daş baglady. Gorka-gorka emjege elini degirdi. Düýe janawar duýgur bolýar. Aşagyna del adam girenini eýýäm aňdy. Tagaşyksyz boýnuny öwrüp, gäwüşini goýdy, diňşirgendi. Garasöýmezlik bilen iki baka aňajaklady. Howply zat ýoguny bilensoň, ýene arkaýynlaşdy. Motýa daýza welin näçe çekelese-de, emjekden bedresine süýt dammady. «Seň ejeňi ýat görýär, soň üçinem süýt berenok» diýip, men Wowkaň gulagyna pyşyrdadym:

Ejem:

— Matriona Mihaýlowna, siz emjekden çekmäh-de, gysymyňyza alyp, çalaja gysaýyň — diýip düşündirdi.

Ejemiň aýdany hem şoldy. Zarp bilen çüwdürilip çykan süýt Motýa daýzaň bedresine girmedi-de, gelip Mihail Antonowiçiň ýüzüne pürküldi. Az-owlak maňa-da syçrady. Ýüzünden, saçyndan süýt sarkyp duran Mihail Antonowiç hem ýaglygy bilen ýüzüni, takyr kellesini süpürýär, hem gülýär.

— Ah, Motýa, Motýa! Görýän welin, biz düýe almagy goýbolsun edäýmeli boljak öýdýän. «At çapanyňdan-a geçdik, eýeriň gasyna bek ýapys» diýeniňki ýaly, gapdyrman, depdirmän, sag-aman aýrylsaňam kaýyl. Boldy, berekella!

— Men başarman diýip aýtdym-a — diýip, bedresini boşlugyna boýnundan aýran Motýa daýzaň özem gülüp başlady. Ählimiz gülüşdik. Diňe Liliýa gülmedi.

— Bu ýerde güler ýaly zat ýok. Öwrenmändir, şoň üçinem ejem sagyp bilenok — diýip tosanjyrady.

Ejem Mihail Antonowiçiň boýunlarynyň ýüzünde henizem damjalap duran süýdi polotensa bilen süpürişdirip, sekä tarap alyp gitdi.

— «Ak süýt alnyňa ýagşy» diýip, bizde nakyl bar. Gelen günüňiz ýüzüňize aklyk damdy. Bu gowulygyň nyşanydyr, işalla!

Ulular gidensoňam, biz düýäň ýanyndan aýrylmadyk. Wowka bilen Liliýaň ol ýerden gidesi gelmedi. Guýrujagyny jaýtardyp, henizem sokjap, emip duran köşejiğe golaý baryp, Liliýa oň ýüňünden çalaja sypady.

— Seret, Wowka, aýajyklaryna seret, meň boýumdanam uzyn. Gulajyklary bolsa kiçijek.

— Ertir hasam aýaklary uly bolar. Entek muň bary-ýogy iki günjök ýaşy bar —

diýip, men emip duran köşejigi tarypladym.

— Waý-eý, tüýüniň enaýyjadygyny. Ýup-ýumşajyk. Elläp gör-dä, Wowka!

— Men nä bilmän durunmy, oň tüýünden possun edýärler — diýip, Wowka golaýyna gelip bilmän, duran ýerinde bilimdarlyk satdy. Men ýylgyryp seretdim-de, possunyň köşejigiň derisinden däl-de, garaköli goýnuň guzujygynyň derisinden edilýänini aýtjak boldum. Onýança Liliýa öňürtdi.

— Men düýäň çagajygyny ömrümde görmändim, eýjejikdigini.

— Men-ä müňem görendirin — diýip, Wowka ýene gomaldy. — Zooparkda-da gördüm. Kinolarda-da her gün görýän.

— Ýalan gepleýäň, ýalan. Senem gören bolsaň, ýedi gezek görensiň. Müň-ä dälidir!

Wowka «görendirin» diýdi. Liliýa «gören dälsiň» diýdi. Bular jedelleşdiler. Her haýsy ýeňip bilmänsoň, ahyry Liliýa sorady.

— Hany, aýt-da onda, gören bolsaň, bu kim?

Men aňk-taňk bolup, Liliýa garadym. «Kim» diýse, biri geläýdimikä öýdüpdirin. Ol düýäň çagasyny soraýan ekeni. Wowka ony nireden bilsin. Şoň üçinem men aýtdym.

— Oňa «köşejik» diýseňem bolýar, «hörrejik» diýseňem. Ýöne oňa «kim» diýip soralanok-da, «näme» diýip soralyar.

— Ýok, «kim» diýmeli — diýip, Wowka garaşman duran ýerimden meni ýalançy etdi oturyberdi. Öz-ä ýaňy Liliýa bilen jedel edýärdi, indem oň tarapyny çalyp, meň bilen eňekleşýär. Menem eňek beremok.

— Ýok, «kim» diýmeli del, «näme» diýmeli. Sebäbi köşejik adam däl.

— Ýok, barybir, «kim» diýmeli. Sebäbi köşejik janly.

Biz jedeli çözmän goýsagam goýardyk. Ýöne Wowka, men pikirimçe, gödek gepläp, baryny bulaşdyraýdy öýdýän.

— Grammatikany oňatja okarlar. Ähli janly zatlara «kim» diýen sorag berilýär.

Men Wowkada gopbamlyk baryny duýýardym. Biderejik zatlar üçin doganynyň ýüzüni alýanyny, göwnüne degýäninem halamokdym. Bolsa-da, ýüzüme çykaramokdym. Sebäbi birinjiden-ä, ol biziň myhmanymyz. Näme diýse, haky bar. Ikinjidenem, her kimiň öz bolşy bar-da. Kä adam gomalmagy halaýar, kä adam jedelleşmegi, kä adam dymmagy. «Grammatikany oňatja okarlar» diýmesi welin janyma ýakmady. Matematikany bileňok diýse, ol başga gep. Emma grammatikadan meň başligim klasymyzda hemmesiniňkiden köpdi. Bilmesen, mugallym goýmaz ahyry. Ylgap gidip, kitabymy getireýin, subut edeýin diýsem, kitabymam obada. İçime sygdyryp bilmän hüňürdedim.

— Nätseňem şoňa «kim» diýmeli däl-de, «näme» diýmeli.

Liliýa bu gezek hijimizi hem goldamady. Emip bolan hörrejigiň agyzjyklaryny ýaglyjagy bilen süpürdi. Az salymdan Wowka-da köşeşen ýaly etdi. Men weli täzedden hüjüme geçenimi özümem duýmadym.

— Eýsem, seň pikirinçe, köşejigiň enesem «kim». Towşanjygam «kim», şeýlemi? Ol pyşbaga-da «kim», şeýle gerek?

Men jedele kelläm gyzyp, düýe ýatagyň aňyrsyndan öz ugruna haýdap barýan ullakan pyşdylyň önüni gabaladym-da, sanawaç aýtdym.

Pyşdyl, pyşdyl, pyşbaga,
Pyşdyldap gider daga,
Iň kiçisi Baýram aga,
Olam gider oýnamaga.

Liliýa derrew köşejigi goýberip, ýanyma geldi.

— Ýene gaýtalaý-da, Bazar, ýaňky aýdanyňy!

— Näme, onam gündeligiňe ýazjakmy? — diýdim-de, pyşdyla sorag berdim. — Eý, pyşdyl, sen kim? Hany aýt, nirä barýaň?

Pyşdyl gozganmady. Wowka gaharlanjak boldy.

— Sen ýaňsylyan bolsaň boluber. Her zat etseňem, pyşdylam «kim», seň babaň, eşegem «kim».

Men onuň şugundyr ýaly gyzaran gözüne garadym. Geň zat, geleli bäri özi ýüz gezek dagy Liliýaň göwnüne degendir. Liliýa bir gezegem öýkelänok. Her gezek jabjynyp, jigisiniň ýüzüni alanda, oňa derek men utanyan: «Bular-a tersleşer-ow» diýip gorkýan. Emma yz ýanyndan ýene ikisiniňem öňküligi. Men ýekeje gezek: «Seňki dogry däl» diýip jedelleşdim, eýýäm öýkeleýär. Ýeri, indi men nätmeli? Myhmany öýkeletmek erbet ahyry. Oňky nädogram bolsa, «dogry» diýmeli. Ol bimamla-da bolsa, sen «mamla» diýmeli.

Men goýberen hatamy nädip düzetjegimi bilmän, basga galyp durkam, babam Wowka ikimiziň adymyzy tutup, ýanyna çagyrdy.

Biz gitsek, Liliýaň galjak gümany barmy, üç bolup bardyk. Babam eşeginiň aşagy derläp giden gaňňasyny aýyrdy. Öňüne bir goltuk çaýyr dökdi. Ol näme-de bolsa, bir geň zat görkezer ýa-da gyzykly bir zat aýdar öýdüp garaşýarys. Emma babam howlугanok. Kisesinden nas çüýşejiğini çykardy-da, agzyny açyp, arkan gaýyşdy. Wowka bilen Liliýa üçin bu-da geňdi. Hut şony görkezmek üçin çagyrandyr öýtdüler. Bir-biriniň ýüzüne seredip ýylgyryşdylar. Men weli utandym. Babama çalaja gaharymam geldi. Nas atanyň-a atanyň, ony bulara görkezmäň näme diýsene?

— Wowka mamla, Bazar jan, eşek bolsun, pişik bolsun, olara «kim» diýmeli — diýip, ol birdenem biziň eýýäm ýatdan çykan jedelimizi gozgady. Ol eşidip duran bolara çemeli. Wowka geregi şol. Begenjinden guşy uçdy. Elini çarpdy.

— Eşitdiň gerek? Ýene jedelem edýär-ä. Bilmeýän zadyny jedel etmezler!

— O näme üçin Wowka mamlamyş, senem ýüzgörüjilik edýäň — diýip, meň girre gaharym geldi. — Eşek aňňyrsa: «Näme aňňyrýar» diýmän, «kim aňňyrýar» diýmelimi? It üýrse-de: «Kim üýrýär» diýmelimi?

Meň tüýs gaharymyň gelenini bilip, babam ýylgyrды-da, Wowka ýüzlendi.

— Näme diýsene, Wowka han, Bazaram mamla. Kösege-de, eşege-de «kim» diýmeli däl-de, «näme» diýmeli.

Begenip, towsup duran Wowka-da, menem babama haýran galdyk.

— Ol nähili ikimizem mamla bolýamyşymyz? — diýip, ikimiz birden soradyk.

Babam bizi henek edýär, oýnajak bolýar diýip düşündim. Ýöne soň diňläp otursak, babamyň gara çyny ekeni.

— Näme diýseňiz-le, oglanlar. Men siziň ikiňizi hem synap görmek isledim. Ikinizem ýan bermediňiz. Sebäbi ikisizem öz ene diliňizi oňatja öwrenipsiňiz. Ikiňiziň aýdýanyňyzam dogry. Rus dilinde janly zatlaryň baryna «kim» diýen sorag berilýär. Türkmen dilinde bolsa diňe adama «kim» diýilýär. Galan zatlar janly bolsun, jansyz bolsun, baryna «näme» diýen sorag berilýär. Iki diliň grammatikasynyň tapawudy hem şonda. Şoň üçin ikiňizem «başlik!»

Ol ýylgyryp, Liliýa tarap ümläp goýberdi.

Agşam bularyň bagtyna ýekeje çybynam bolmady. Men towşan hakda, düýe hakda gürrüň berdim. Düýe ýedi günläp suw içmän oňup bilýär. Her içende bir çelek suw içýär diýsem, ikisem agyzlaryny açyp, haýran galdylar.

Liliýa gidip, ejesiniň ýanynda agaç sekiň üstüni düşekläp ýatdy. Wowka ikimiz babamyň ýanyna, bedäň üstüne çykyp ýatdyk. Diýseň hezil ekeni. Asmana garap, ýyldyz sanap ýatmaly.

Kakam dagyň haçan ýatanyny bilemok: Ýatman daň atyran bolsalaram ähtimal. Şol gürleşip otyrdylar, gürleşip otyrdylar.

13-nji bap: TOÝA DEREK ÝAS

Ulular çakçyl bolýar. Meň babam-a ylaýta-da. Bilmersiň nämesinden, şu gün ýagyş ýagsa gerek diýse, ýagyş ýagýar. Ýel gelse gerek diýse, yz ýanyndan ýel turýar.

Heniz görmedik oglany bolaýsyn, ýüzüne pugta sereder-sereder-de: «Çakym çak bolsa, sen jigi, özüň-ä pylanlardan bolmaly» diýer. Yzarlap otursaň, dogrudanam, şeýledir. Ýa ogly bolup çykar, ýa agtygy.

Hut şu günem şeýle boldy. Gyzylja motosikletini tozanladyp biriniň bize tarap gelýänini gördi-de:

— Eýgilik bolaýbilseýdir. Şu ýigidiň säher bilen gelşini halamok — diýdi.

Aýdyşy ýalam boldy. Ýigit başyndaky demir telpegini çykaryp, salam berdi-de, gyssanmaç gepledi.

— Kakam iberdi, Belli ussa aýt, öýde bolsa, Kössege-de aýt diýdi. Öten agşam gije ýarym bolanda Mürti aga işini bitirdi.

Bu gelen biziň direktorymyz Illi agaň ogly Myratdy. Ol habaryny berdi-de, kakam dagyň jogabyna-da garaşman, ýene yzyna gitdi.

Kakam ojak gazyp duran pilini ýere sançdy-da, kümä sümdi. Babam uly klýonkaň üstünde pudarlap oturan etiniň üstüni ýapdy-da, pyçagyny gynyna saldy.

Salym geçmänkä-de, kakam egnine donuny, başyna telpegini geýip çykdy. Babamam pagtaly güpbüsini çykaryp, egnine ýelbegeý çäkmen geýdi. Biz Mihail

Antonowiç, Wowka üçimiz aňk bolup durus. Kakam ilki maşyna tarap ýöneldi. Birdenem, öýde myhman bardygy ýadyna düşüp, Wowkaň kakasynyň ýanyna geldi.

— Öten agşam, bir ýaşulymyz ýurduny başgalapdyr. Aýyplaşmaweriň, jaýlan dessimize gaýdarys, eglenmeris.

Gör, bulary ýaga salýan näme ekeni. Indi bary aýan boldy. Ulular biri ölse, oňa öldi diýesleri gelmän, «işini bitirdi» diýýändiglerini men şu wagt bilip galdym.

Mihail Antonowiç kakamyň sypaýyçylygyny ýerliksiz hasap etdi.

— Sen meni henizem şol öňki Mişadyr öýdýäň-ow, Köse — diýip çalaja ýylgyrdy.
— Indi bu zatlara akylym ýetýär ahyry. Gidiberiň, gidiberiň. Tüweleme, bizem bu ýerde ýeke däl.

Ol Wowka ikimize gözüni aýlap goýberdi-de, ýene kakama ýüzlendi.

— Ýogalan bende garrymydy ýa ýaşmydy?

— Ýaş-a bir çene barypdam welin — diýip, kakam sagyndy. — Her niçigem bolsa, ölmese gowudy-da.

— Wah, näsini aýdýaň. Ölüm diýeniň erbetdir. Garra, ýaşa aýdyr. Emma alaç näme.

Kakam böwrüni diňlän ýaly etdi.

— Mürti gul diýerdiler, tapylgysyz adamdy bende... Asla, sen ony bilýänem bolsaň ähtimal, Mişa. Obamyza ilki geleňizde, ýadyňa düşýärmä, size ýaşamak üçin berlen tamkepbäni suwan adam-da!

Mihail Antonowiç şunça gaşlaryny ýygysa-da aýdylýan adamy ýatlap bilmedi. «Ondan bäri köp ýyl geçipdir ahyry, nädip ýatlasyn» diýesim geldi. Ýöne sokjaryp, ululaň gürrüňine goşulmagy halamadym. Kakam ony ozalam bir gezek, ýaňy

otludan düşen batlaryna Garybatada kyn ýagdaýda goýupdy. Akyp duran suw krany görkezip: «Hany ýadyňa sal, şu kranyň başynda näme bolupdy?» diýýär. Bir mahal, baryp-ha, Mihail Antonowiç oglanjykka kranyň başynda näme bolanyny ol näbilsin. Biz-ä käte düýnki zady hem ýadymyzdan çykarýarys.

Bolsa-da, Wowkaň kakasynyň ýatkeşligi gowy ekeni. Barmagyny maňlaýyna diräp, durdy-durdy-da, gyssandy.

— Ol, ikimiziň fronta diýip gaçamyzda, stansiýada öňümüzden çykan-a däl, eşekli? Eneň bilen meň ejemiň öňüne düşüp...

— Ana, ana, edil özi. — Kakamyň ýüzi açylyp gitdi. — Unutmansyň-ow, bolsa-da.

— Beýle adamlar unudylyan dälmi diýýän. — Mihail Antonowiç Myradyň getiren habarynyň has aýylygyna indi oňat göz ýetirip, başyny ýaýkady. — Men bäräk gaýtmak üçin şaýymy tutup ýörkämem şol ýaşuly ýadymdady. Baran dessime Kössekden soraryn. «Diri bolsa, meni şon ýanyna äkit» diýip, haýs ederin diýýärdim. Görme nesibäm yok eken-ow pahyry. Menem siz bilen gidäýsem niçik bolarka?

Kakam bada-bat jogap berdi.

— Gaty gowy bolar. Hem-ä merhuma hormat goýdugyň bolar, oňa bir pil gumuň ýeter. Hemem oba adamlarynyň arasyndan ýek-tüküni tanarsyň.

Mihail Antonowiç gidermen boldy. Babam oňa şlýapasyny geýmegi ýatlatdy.

— Bizde öwliýä başaçyk gidilýän däl. Başga adam bolsa aýybam görmezler. Emma sen oba oglany ahyry!

Mihail Antonowiç derrew şlýapasyňy geýip, maşyna mündi. Wowka ikimiz bolsa, henizem lam-jim doňup durus.

Men Mürti agany köp görüpdim. Gözi äýnekle, çal sakgaly gaýçy bilen des-deňje gyrkylan egin-eşigi päkize kiçijik gojady. Ol, men kiçijikkäm, enem pahyryň

ýanyňa köp gelderdi. Özem bir täsindi. Öýde kim bolsa bolaýsyn, tapawudy ýok, «Salawmaleýkim!» diýip bosagadan ätlärdi. Bir ýola meň ýekeje özümkämem geldi-de, «Salawmaleýkim!» diýdi. Men utandym. Aljyradym. Men çal sakgally goja «waleýkim» diýip bilmen ahyry. Özüm salam bermäge-de ýetişmedim. «Mürti agaň gözi kütelipdir, erbet görýär ýa-da akyly çaşypdyr. Ol maňa salam berýär» — diýip, eneme aýtdym. — Öňürti ýaşı kiçiler salam bermeli dälmi näme?

Şonda enem şeý diýdi: «Dogry, oglum, ýolda-yzda, toýda-tomaşada, märekede ýaşı kiçi salam bermeli. Ýöne kim biriniň öýüne barsa, şol ilki salam bermeli. Şeýtmek bilen ol baran öýüne salam berýär. Öýüň duzuna hormat goýýar. Şo wagt sen öýde bolmasaňam, Mürti salam berip girerdi.»

Mürti aga her sapar bize gelende gap böwürde çommalarydy. Enem gara çyny bilen töre geçmäge ündärdi. Ol etmezdi. Ilki bilen-ä elindäki ýylgyndan edinen ýylmanak hasasyny duldaky arpaly çuwallara söýärdi, soň aýagyndaky gyzylja sapak bilen bellik edilen galoşyny çykaryp, jüpläpjik ýanynda goýardy. Aýagy mesili, eteklik keçän üstüne çommalarydy-da; «Maňa şujagaz ýer besdir» diýerdi. Enem soňam köp aýdar, tirseklemek üçin ýassyk oklar. Mürti agaň weli öz diýenidir. Ne töre geçer, ne-de ýassygy tirseklär. Güýjüň ýetse, goltujagyňa alyp, törde oturmaýasyň geler.

Olar enem bilen käte uzak-uzak gürrüň ederdiler. Gürrüňlerem bäri-bäriň gürrüňi däl. Soň ikisi ýaş hasaplaşardylar. Enemden Mürti aga salam bererlik kiçi çykardy. Enem: «Hudaýa şükür, agtyk-çowluk gördüm, indi armanym ýok» diýerdi. Mürti aga-da: «Tüweleme, ýaşalybildi-le! Men-ä köp ýaşanymy agtyjaklam daşyma üýşende bilýän. Erkek göbeklisem, Hudaý köp görmesin, iki sany futbol komandasyna ýetjek. Gulpaklysyny sanaýsaň-a özbaşyna mekdep açaymaly» diýerdi-de, kiçijik eginlerini silkip, jok-jok gülerdi. Ýöne olar näçe armanym ýok diýseler-de, entejik ýaşaýsalar, ikisiniňem kem görmejekdigi bellidi.

Indi, ynha baş ýyl bolup barýar, enemy göremok. Şu günden şeýläk şol päkize gojany hem görmejegimi bilýän. Onuň «jok-jok» edip, gaýnap çykýan gülküsinem eşitmen. Sebäbi ölenler soň görnenok ahyry. Ýöne şonda-da, men näme üçindir, bu mahal Mürti agaň ölümüne däl-de, kakam dagyň gidýänine gynanýan ýalydym. Sebäbi, bu gün bizde toý bolmalydy ahyry. Ejem-ä: «Toý däl, mertebeli

myhmanyň hormatyna kakaň dost-ýarlaryny çagyryýar, oturylyşyk edýär» diýýär. Ýöne oturylyşygam bolsa, barybir, toý ahyry. Öýümize köp myhman gelse, iýilse-içilse, gülşülse, toý bolman, dagy näme bolsun eýse?

Bu gün alagaraňkydan turup, babamyň mälek toklyny soýmasam soň üçindi. Kakamyň uly gazan atarmak üçin ojak gazmasam soň üçindi. Agşamky gürrüňlerinden aňlaýşyma görä, ýedi-sekiz adam dagy gelmelidir. Çöle, çatmamyza şonça adam gelse, ondan beterem bir toý bolarmy? Ondan beterem, bir hezillik bolarmy? Arman, ýöne Myrat geldi-de, ählisini bozdy ötägitdi. Indi bizde oturylyşygam bolmaz, toýam. Bize myhmanam gelmez.

Men gynanjymy içime sygdyryp bilmedim.

— Gitmäň-dä, kaka?! Illi aga size gelsin diýmändir ahyry — diýip özelendim.

Kakam diňşirgenen ýaly etse-de, jogap gaýtarmady. Maşynyň yzky oturgyjyna ýeke özi ýerleşen babam gapyny ýapjak bolup durka gözüme garady-da:

— Bu zeyilli zada gelsin diýilýän dälidir, oglum — diýdi. — Eşitdir diýilse, bolany şol. Galany özüň bilen. Barasyň gelse, bar. Barmasyň gelse, barma. Toýdur ol çakylyk bile barylýan.

Men haýysymyň yerliksiz bolanyny duýdum. «Sen on-on bir ýaşap, şular ýaly zatlaram bileňokmy?» diýläýjek ýaly, ýüzüm lap-lap gyzdy.

Waragy çykan kapot kakam üçünji sapar bat bilen uranyndan soň, ahyry ýapyldy. Ol ruluň başyna geçip, sallanyşyp duran simleri bir-birine baglap, maşyny otlajak boldy-da, bir zat ýadyna düşen ýaly, maňa garady. Men özüme igener öýtdüm.

— Asla, senem gidäýseň, niçik bolarka, oglum?

Men birbada düşünmedim. Babamam kakamyň teklibini goldady.

— Hawa-la, hawa-la, obaň ýagşy-ýamanyna gatyşybermek gerek. Herki zady öwrenibermek gerek.

Babam oňlady, gutardy. Men özümiň äkidiljegime ynandym. Sebäbi meň babam goňşymyz Ataşyň atasy ýaly däl. Ol-a durşy bilen iňirdi. Ataşa hor diýýärler, atasy şol bolsa, hor bor-da ýogsa-da. Ataş on bir ýaşynda weli, ol «syçan, sygyr» diýip, hasap öwren bolup, Ataşy on iki ýaşadýar. «Biz on iki ýaşymyzda baş wagt namaz okardyk. Agzymyzy beklärdik, oraza tutardyk. Sen, bihepbe, nahar iýeňde-de eliňi eňegiňe ýetireňok» diýip, oň gulak etini guradýar. Barybir, iňirdäni bilenem Ataş oň diýenini edenok. Men olara näçe barsamam, atasy ikisiniň ümmüldeşip oturanyny göremok. Dulda suratam asdyranok. Haçan görseň, eli kündükli, täret kylýar, namaz okaýar. Meň enem welin telewizoryň başyndan turmazdy. Hokkeýem bolsa, görüp oturandyr, konsertem bolsa, bizden beterdir. Diňe multigi halamazdy. «Mylytyňňyz bar bol-a, turuň, ýatyň, düýşüňize girer. Çöp-çör, sogan-käşir, ähli zat gurläp ýörmeli bor oguşýa, toba» diýerdi. Emma biz gülüşsek, özem gülerdi.

Men kakamyň teklibi barada oýlandym. Men öwlyüä gitsem, Wowka-da gitmelidi. Sebäbi olam erkek adam, olam meň bilen ýaşyt. Şoň üçinem ony äkitjeklerini-äkitmejeklerini sorap hem durmadym. Bar sesim bilen oňa gygyrdym.

— Wowka, ylga çaltrak, bizem öwlyüä gidýäris!

Men has gatyрак gygyraýdym öýdýän. Kakam maňa seredip, başyny ýaýkady. Has telek eden ýerimem, sesim begençli eşidilen bolara çemeli. Ejesiniň ýanynda bir zada güýmenen bolup duran Liliýa-da bize tarap ylgady. Öz endigine jür babam bizi hem kelleýalaňaç äkitmejegini aýtdy. Men çatma girip, tahýamy geýdim. «Ýöne Wowka näme geýdirmeli? Mende başga tahýa-da ýok, papagam. Kellesine geýere zat tapman, galmaly bolaýsa?» diýip uly alada galdym. «Türkmenistan bijaý yssydyr. Wowkaň depesinden gün geçer» diýip oň ejesiniň Leningradyň «Çagalar dünýäsi» magazininden gaşy ýaşyl kleýonkadan edilen sypal papak alyp gaýdanyny men nireden bileýin. Wowka derrew tapyp, papagyny geýdi. Ylgaşyp çykdyk. Görsek, Liliýa eýýäm maşynyň ýanynda oýkanjyrap dur.

— Menem öwlyüä gitjek.

Wowka oň ýüzüni aldy.

— Sokjarma, ugra!

Men ýalbardym.

— Liliýa, sen galaý. Bizde gyzlar öwlüýä gidenoklar!

Liliýa gulak asmady. Bir hezillik bar ýaly, gaýta dyzady.

— Aldama, aldama, Wowka ikiňiz aldaýaňyz.

Men nädip ynandyrjagymy bilmedim. Başga wagt bolsady, onda gyzlaň näme üçin gitmeýändiklerini aýdardym. «Aýallar ejiz bolýar. Gyzlaram şeýle. Merhum jaýlananda durup bilenoklar. Möňňürip aglaýarlar» diýip ynandyrardym. Bu wagt welin neneň subut edeýin.

Wowka bat bilen maşynyň gapysyny çekdi welin, tasdan doganynyň jaýtyja burnuny gapjadypdy. Wowka ikimiziň häzirki bolşumyz, kim gitmeli, kim galmaly, özümüz çözüň ýalydyk. Kakam dagy dymýardy.

Ýol boýy hem olar dymşyp gitdiler. Bir topar bolup, hemmäh dymyp barsaň, erbet bolýar ekeni. Ýüregiň gysýar.

Edil meň ýüregimi bilen ýaly, babam dymşygy bozdy. «Toba» edip, uludan demini aldy.

— Segsensiň, togsansyň, ahyry ýoksuň! Her näçe ýaşa. Bir gün gitmeli-dä — diýdi.

Dymşyk beýlekileri hem irizen bolara çemeli. Babamyň dil ýararyna mähetdel Mihail Antonowiç oňa sorag berdi.

— Ogly, gyzy, yztutary bardyr-da hernä?

— Tüweleme, iner ýaly ogullary bar, hersi bir deräh şiri — diýip, babamdan ozal kakam jogap berdi. Bir zat ýadyna düşüp, soň babam gobsundy.

— Be, allajanlarym, meň frontdan gelenim siziň ýadyňyza düşýärmikä, Kössek? Häý, oglandyňyz-ow özüňiz-ä?

— «Belli aga, hany, bir aýagyňy nätdiň?» diýip, gözümizi aýryp bilmän oturanymyz-a ýadymda. Daňňy ikimize gant paýlapdyň. Uruşdan gürrüň bererdiň. Baýly sopyň bizi kowjak bolýanam ýadymda — diýip, kakam ýeňsesine gaňryldy. — Ýöne, Mişa, siz-ä ol wagt gelmändiňiz, şeýle dämi?

Mihail Antonowiç başyny ýaýkady.

— Onda Ajapsoltan gelnejeňiň öküzçesini soýup, toý berenem ýadyňdadyr, Kössek?

— Ýogsam näme — diýip, kakam has gyzykdy. — Durdygylyç aga pahyryň aç garna iýip bilen dogramasyny iýip, siňdirip bilmän, çişip ýatan gezegidir-dä.

— Heý, toba, geçdigi bolsun ol günleriň. Men şol aýylganç döwrüň şaýady Mürti ikimizdiris öýdüp ýörun. Sizem bir çetini dadansyňyz-ow!

Babam gürrüňiniň ujuny ýitiren şekilde sagyndy. Birdenem gyssanmaç gepledi.

— Men aýtjak bolýanym, şo toýda oba-oba aýlanyp, bir tamdyr nan bişirer ýaly un tapylmandy. Ahyry Mürti görgüli ýarty çuwal bugdaýy arkasyna alyp geldi-de: «Gelinler, degirmende üwäň-de, derrew nan bişiriň» diýdi.

Mihail Antonowiç başyny ýaýkap, geň galdy. Babam:

— Hawa, hawa, muny başarmaga kişi gerek — diýdi.

— Dogrudyr, ol adamdan diňe ýagşylyk çykar — diýip, Mihail Antonowiç janykdy. — Şol gezek Kössek ikimiz Krasnowodskide «gazamada» düşemizde, iki ýetimiň enesini yzyna tirkäp, gözlegine çykyşyny görmeýärmiň. Ol wagtlar adamyň adam bilen işi ýok. Baş – başa-da, jan – janady ahyry.

— Sen ony aýdýaň. Ikimize ýabyň başyny alyp, ýer sürmegi öwreden şol dämi näme? — diýip, kakam ruly gönüledi. — «Adyňyza zähmet ýazylar, size kömek bolar hem kolhoza kämek bolar» diýip, herimiziň elimize bir jubüt atyň jylawyny bermedimi? Şonda bir ýola aýagymy ýaby basdy welin, uzyn gije oturyp, köne çokaýyny ýamap, oltaryp geýdirdi. Öňki öküz sürýän oglanlar goşunçylyga gidende, kolhozda öküz sürere adam tapylman, bizi ýabydan aýryp, öküzge geçirenleri ýadyňdamy, Mişa? Bilýärmiň, şonda başlyk ilki bize öküzleri ynanmajak boldy. «Bular oglandyr, başarmazlar» diýdi. Mürti aga bolsa «Arkaýyn bol, başlyk, bular oglanam bolsa, uruş döwrüniň oglanydyr, bularyň başarmajak zady bolmaz» diýdi.

Men ýoluň galan bölegini neneňsi geçenimizem bilmedim. Ýol diýeniň dymşyp gitseň, uzak ekeni. Gürrüňleşilse, gysgalyberýär, gysgalyberýär.

Kakamyň «Pobedasy» obaň çetinden indi. Wowka aýna tarap golaý-golaý süýşdi. Mihail Antonowiç gözlerini erejekledip, bir ol tarapyna seredýär, bir beýleki tarapyna. Ähli zady görjek bolýar. Dogrusy, oba meniňem gözümde uçupdy. Gidenime bir hepdeden köpräk bolupdy, göwnüme ýyl geçen ýaly. Mihail Antonowiç kakama garady.

— Raýon merkezine geläydikmi, Kössek?

Kakam çalaja ýylgyryp, oňa göz gytagyňy aýlady.

— Şüý-ä seň obaň bolmaly, gardaş!

Mihail Antonowiç şeýle bir çakgan gobsundy welin, men-ä ol kakamyň elindäki rula ýapyşyp, sakla maşyny diýer öýtdüm. Ýöne sesini çykarmady. Gür bagly posýologyň göni köçesinin iki boýundaky sary kerpiçden salnan üsti şiferli jaýlardan weli gözüni aýryp bilenok.

— Hawa, hawa, bu şol, öz ýaşap giden obaň bolmaly — diýip, babam kakamyň aýdanyny ýene bir gezek hetjikledi.

— Sen şol suwly ýabyň boýuna düzülip oturan öňküje obaňy görjeksiň?

Kakamyň aýdany Mihail Antonowiçiň gulagyna ilmedi. Aňajaklap oturşy gözüne ynanmaýan ýalydy. Başga wagt bolsa, ol gürrüňsiz maşyny sakladardy, düşerdi. Garybata stansiýasyndaky ýaly, töweregi synlardy. Häzir wagty däl. Wowka ikimiz ugralymyz bäri bir agzam geplemedik. Diňe oba ortasyndaky iki gatly uly jaýyň deňine gelemizde, men oň böwrüne çalaja symsyklap, gulagyna pyşyrdadym.

— Biziň mekdebimiz!

Dogrusyny aýtsam, şu ýerde birazajyk Wowkadan göwnüm galdy. «Oýtjan-a!» diýip, iki dyzyna galar öýtdüm. «Sen şeýle owadan mekdepde okaýarmyň? Ikinji gatyndamy ýa birinjide?» diýip, agzyny suwardyp, sorar öýtdüm. Ýok, Wowka welin ýekeje gezek seretdi-de, sesini çykarmady. Men ýene symsykladym.

— Seret, gündogar tarapynda kyrk penjiresi bardyr.

Wowka başyny atdy. Emma ýene gözi ýitelmedi.

— Ana, ol beýik jaý hem sport zalymyz. Ýanyndaky hem naharhanamyz.

Men ýene bir topar zady sanadym, Wowka üýtgänok. Oň ýaly iki gatly jaý kolhozymyzda iki sanyjak ahyry. Olaň biri biziň mekdebimiz, birem obamyzyň medeniýet köşgi.

«Pobeda» gaty ýöremeýän ýalam bolsa, eýýäm medeniýet köşgüniň deňine gelipdi. Gyzyly boýag bilen ýazylan kino afişasy gözüme kaklyşyp gitdi. Men ony okap ýetişmedim. «Ele düşmezek ar alyjylarmyka» diýdim. Birden keýpim uçan ýaly boldy. Gürrüňsiz şudur. Sebäbi köşgüň garawuly hem bilet barlaýançysy Berdi Horaz aga bize söz beripdi. «Men size şol kinony ýene bir gezek getirip görkezdireýin» diýipdi.

Medeniýet köşgümiziň ýanyndan geçenimizde bilgeşleýin Wowka zat diýmedim. Barybir, oň zada göwni ýetenok. Liliýa bolsa başga gep. «Bazar, sen şol mekdepde okaýarmyň? Baý-baý, nähili gowuja. Özüňem ikinji gatdamy? Hezildir-ow. Okap oturansyň, peijireden seredersiň, obaň tamlary aşakdadyr, şeýlemi?» diýer.

Wowka welin otыр. Kyrk penjiresi bar diýseňem otыр. İçinde pökgi depip, kowalaşyp ýörmeli sport zaly bar diýsenem otыр. Özi şoň ýaly mekdepde okaýan bolsa, öwnüp gün bermezdi. Wowkaň bolşy şeýle. Duruber bakaly, Wowkajyk. Atam dagyň ýadygärligini göreňde-hä, agzyňy açaysaň gerek.

Medeniýet köşgünden aňryk uzap gidýän seýil bagyň içinde iki ýadygärlik bardy. Olaň biri Sowet Soýuzynyň Gahrymany Kelew Jumanyýazow bilen oň aýaly Göwher gelnejäňkidi. Çynmy-ýalanmy, bilemok, Jerenjik her gezek olary göreňde biri atam, biri enem diýýär. Häli-şindi goltugyna gül alyp, olaň ýanynda goýup gaýdýar.

Ikinji ýadygärligi golaýda gurdular. Ol beýik daşdan edilen açylmadyk bägüldi. Ol biziň obamyzyň frontdan dolanyp gelmedik ýigitleriniň ýadygärligidi. Ýaldyrap duran gaýa ýaly, gara daşyň ýüzünde ählisiniň ady bardy, şolaryň arasynda meň atam Bazar Atajan oglunyň hem ady bardy.

14-nji bab: MÜRТИ AGA NÄHILI ADAMDY?

Tas gijä galan ekenimiz. Mürti agalaň gül-pürçük melleginiň töwereginde adamlar tegelenişip otырды. Garaşyp, aýak üstünde duran haýsy, kowçum-kowçum oturyp, assaja gürleşýän haýsy — seljerer ýaly däl. Babam, kakam, Mihail Antonowiç dagam märekä siňdi. Wowka ikimiz maşynyň ýanynda galyberdik. Bize geldiňmi-gitdiňmi diýýänem ýok. Men bu ýere gaýdanymyza ökümdim. Toý bolsa, hezil. Heniz maşyndan düşmäňkäň garşylaýarlar. Nirede oturtjaklaryny bilenoklar. Oýnamaga ogланam kän, iýseň tagamam. Ýas däl-läý. Ýürekgysgynçlyk, tukatlyk.

Nätmeli? Ümsüm maşyna girip, kakam dagy gelýänçä garaşyp oturybermelimi? Şeýtsek, kem bolmazmyka diýdim. Wowka welin märekäň içine baraýsak diýdi. Biz adamlar arasyndan sümüp diýen ýaly geçip, gökje tallardan kesilip, pudarlanyp ýasalan merduwan tabydyň üstünde boýdan-başa ýüpek parçalar bilen örtülgi ýatan adamy gördük. Ol Mürti aga bolmalydy. Sebäbi enem pahyry

hem şeydip ugradypdylar.

Mürti agaň äpet gyzyl maşyn sürýän gazçy ogly Jepbar bilen kontorda çot kakýan ogly Suhan kakasynyň başujuny göterdi. Montýor ogly Sadyk bilen ýene bir adam aýak ujuny göterdiler-de. merduwany eginlerine goýdular. Hol, beýlede, gapyň agzynda pürenjegini tikeç ýaly edip oturan aýallar yzlaşyp, ýerlerinden turdular.

— Waý, kaka-leý!

— Waý, dogan-ow!

Meň göwnüme, ol mahal ýeke merhumyň ogullary ýa garyndaşlary däl, ähli adam gygyran ýaly boldy. Bu sese ýer goduklady. Gözümden paýrap ýaş döküldi. Men hemişe-de şeýle. Agy sesini eşitsem, durup bilemok. Ejem-ä: «Seň ýüregiň ýuka, ýasa bolaňok» diýýär. Men ýeke ýasa däl, çaga aglasa-da, durup bilemok. Tizräk diňdirmeseler, agym tutuberýär.

Wowka ýaglygyny uzatdy. Men gözümi süpürip seretsem, märeke ýer süýşen ýaly bolup, obadan saýlanyp barýar. Wowka-da, mawy gözjagazlaryny balkyldadyp, olaryň yzyndan garap dur. Men ol ýerden gitmäge hyýallandym. «Wowka-da nätse şeytsin. Men-ä maşyna münüp oturjak». Emma şu ýerde babamyň gaýtmankak aýdany ýadyma düşdi. «Herki zady görübermek gerek, öwrenibermek gerek».

Wowkaň elinden tutdum-da, eýýäm köçäň aňry çetinden barýan gölegçileriň yzyndan ylgadym. Olar şeýle bir çalt ýöreyärdiler, şeýle bir çalt, uly ýabyň köprüsine çykanlarynda, zordan yzlaryndan ýetdik. Gölegçiler merhumy eginlerinde göterip, sagynman, çalşyp gidip barýardylar. Köprüden geçilen ýerde Wowkaň kakasy bilen öz kakamam gözümize kaklyşdy. Olar hersi merduwanyň bir taýyndan tutup, Mürti aganyň başujuny göterip barýardylar. Üsti ýapylgy Mürti aga bolsa hemmeden ýokarda ýatyrdy. Men ylgap barşyma, oňa seredýän hem oýlanýan. Bir ýola oň bize geleni ýadyma düşdi. Enem oň öňüne bir çäýnek çäý goýdy-da:

— Ýokaryk geçäýseň-ä gowy bordy, Mürti. Indi ikimiziň kolhoz işimiz galanok,

gümür-ýamyr edeli oturaly — diýdi. Mürti aga çayyny gaýtardy, hezil edip, çygjaryp, çay içdi.

Ynha, bu gün bolsa, şol adamy eginlerine göterip, jaýlamaga alyp barýarlar. Ol hemmeden belent, hemmeden öňde. Garşydan gelýän gyssanmaç maşynlaram togtaýar. Gölegçiler tä deňinden ötyänçä garaşýar. Yzynda tirkew-tirkew bolup gelýän maşynlaryňam sany ýok.

«Herki zady görübermek gerek, öwrenibermek gerek». Babamyň bu sözleri meni erkime goýmady. Öwliýä-de eltdi, jaýlanyşynam gördüm. Elhenç eken. Düýnki gydyrdanyp ýören päkize gojany bir tümmek gumuň aşagynda goýup gaýdyberjeklerine birbada ynanmadym. Wowka ikimiz guburyň edil gyraýygynda durup gördük. Biziň boýumyzdanam çuň çukur gazypdyrlar. Soň ol çukuryň böwrüni köwüp, ýene bir kiçijik çukur gazypdyrlar. Olaryň birine daşky, birine içki öý diýilýänini men soň bildim. Mürti agany hem eltip, şol çukuryň täzeje gumunyň üstünde düşürdiler. Merduwanyň daňylaryny çözdüler, üstüne ýapylan matalary aýyrdylar. Ak mata dolanyp, başujy hem aýak ujy boglan Mürti agany aşak äberdiler. Jepbar, Suhan, Sadyk çukuryň içinde dyzalaryny ýere urup, öz elleri bilen kakalaryny içki öýüne saldylar. Kellesiniň aşagyna ýumşajyk gum üýşürüp, ýassyk etdiler-de, sag egnine ýatyrdylar. Soň iki adam ullakan-ullakan kerpiçler bilen içki öýüň üstüni ýapdy. Ýüzünde ys goýman, kesekdir palçyk gysdyrdylar. Soňra ýaşulularyň biri üýşüp ýatan pilleriň birini eline aldy-da, Mürti agañ uly ogly Jepbara ýüzlendi

— Rugsatmydyr?

— Rugsatdyr — diýip, Jepbar bir gysym gummy oklanda, bokurdagy dolan ýaly görüldi.

Mürti agany jaýlaýyşlary alyp gaýdyşlaryndakam çalt boldy. Wowka ikimizem tozanyň arasynda baryp, üstüne birki pil gum okladyk. Sebäbi öwliýä baranlaryň hemmesi şeýtmelidi. Bu däpdi, ölä in soňky hormatdy.

Biri meň egnime kakdy. Ýeňsäme gaňrylsam, kakam bir gyrada maňa elini salgaýar.

— Ýör, oglum, Mürti agaň jaýy birkemsiz bolýança, enen mazaryny görkezýin. Zyýarat edeli.

— A, Wowka?

— Degme, Wowka şu ýerde bolaýsyn.

Men yzyna düşdüm. Mihail Antonowiçem bize garaşyp duran ekeni. Üç tirkeşik bolup, tümmek-tümmek mazarlaryň arasy bilen esli gitdik. Ahyry kakam iki başyna ak mata bölejigi daňlan agaçly köne mazaryň başynda saklandy. Kakam enemiň üstüne bir gysym gum seçdi: «Ýatan ýeriň ýagty bolsun, ene jan!»

Yzymyza dolanyp gelýärkäk, daşyna bişen kerpiçden rejelenip haýat aýlanan bir mazaryň ýanynda kakam sagyndy. Ol sagynarça-da bardy. Özgelerden saýlanyp, ep-esli meýdany tutup ýatyr. Men onuň ýaşyl demir gapysynda-da, töwereginde-de ýazgy görmedim.

— Şu ýatan kimdir öýdýäň, Mişa? — diýip, kakam Mihail Antonowiçe seredip ýylgyrdy. Men geň galdym. Öwlüýä ýylgyrmaly ýer däl ahryry.

Mihail Antonowiç egnini gysdy. Kakam uzak garaşdyrmady.

— Muňa Baýly sopy diýerler. Possun ýadyňa düşýärmä, possun, ikimiziň fronta iberen possunymyz?

Mihail Antonowiç oýlandy. Kakam ol waka edil gözüniň alnynda duran ýaly, dowam etdi. — Men saňa gürrüň bermänmidimmi näme? «Kakam fronta gidende, yzynda gowy possuny galypdyr. Baýly sopy eneme doga beren bolup, aldap, şol possuny alypdyr» diýip. Ikimiz ol possuny fronta geým äkidýän furgona oklamadykmy näme?

— Oh, ýadymda, ýadymda — diýip, Mihail Antonowiç seslendi. — Sogan, burç satardy bu ýaşuly.

— Öleniň gybatyny etmek gowy däl. Ýöne bolsa-da, diýseň, mekir adamdy. Görýärmiň, öz-ä wagyz ýaýradýardy. «Öliňiziň daşyna haýat aýlamaň, günä bolar» diýýärdi.

Özem ölmänkä, şu haýady özi üçin saldyryp goýupdyr. «Ölemde içinde jaýlaň» diýipdir.

— Ýeke özüne munça meýdan nämä gerekkä? — diýip, Mihail Antonowiç geňirgendi.

— Bu şeýle adamdy pahyr. Bu dünýäde-de gözi doýmady, o dünýäde-de...

Biz dolanyp gelsek, Mürti aga bir tümmek guma aýlanypdyr. Mazarynyň gumy täze diýäýmeseň, olam özgeler ýaly dymyp duran mazar.

Oturanlaryň arasyndan biri ýerinden turdy. Görsem, babam.

— Adamlar, Mürti Şerip oglundan algylyňyz barmy?

Hiç kimden ses çykmady. Babam şu soragy ýene iki kerem gaýtalady. «Algym bar» diýen tapylmady.

Men onsuzam Mürti agaň hiç kime bergisiniň ýokdugyny bilýärdim. Sebäbi ol hakyna jür adamdy. Babamam ony bilýändir-le. Ýöne şeý diýmek döp balany üçin soraýýarmyka diýýän.

— Utanmaň-da dilleniň, adamlar! Ynha, merhumyň ogullary Jepbar bar, Suhan bar, Sadyk bar. «Kakamyzyň bergisi bolsa, üzmäge taýyn» diýýärler. Çekinmän üzülişseňiz, Mürti neresse-de jaýynda rahat ýatar. Sizem dilgir bolmarsyňyz.

Babamyň soňky aýdanlary-da hiç kimiň gulagyna ilmedi. Ol ikinji soragyna geçdi.

— Adamlar, Mürti Şerip ogly nähili adamdy?

Bu gezek ähli adam birden jogap berdi,

— Gowy adamdy!

Men göwnüme, bu mahal ýeke bir ony jaýlamaga baranlar däl, ähli mazarlaram şol jogaby tassyklap, günleç ses eden ýaly boldy. Şahalary gurap giden ýylgynlaram, tozgaly gamyşlaram şol äheňde başyny yran ýaly boldy. Babam bu soragynam üç gezek gaýtalady. Üçüsinde-de şeýle boldy. Babam:

— Adamlar, ähliňize taňryýalkasyn. Toýuňyzda gaýtsyn — diýdi. — Häzirem topbagyňyzy bozman, Mürti neressän öýüne baryp, düşek aşyny dadyň. Birigünem üçüdir!

Gölegçiler topbagy bilen Mürti agalara tarap ugrasalaram, onuň düşek aşyndan iýmejeklerini bilýärdim. Ol näçe süýji bişirilse-de, diňe duzy dadylýardy. Däp şeýle.

«Herki zady görü bermek gerek, öwren bermek gerek». Men näme öwrenenim-ä bilemok welin, görmesin-ä kän zat gördüm. Maşynymyza münüp, çatma gaýdyp gelýärkägem kellämde diňe şol pikir at saldy. «Men Mürti agaň jaýlanyşyny gördüm. Enem pahyryňam, Baýly sopy diýilýäniňem mazaryny gördüm. Kesesinden seredende, üçüsem dymyp ýatan bir tümmejik gum, üçüsem meňzeş. Aşagynda ýatanlar welin aýry-aýry adamlar. Enemi jaýlanlarynda-da, Baýly sopyny jaýlanlarynda-da kimdir biri edil ýaňky babamyň soraşy ýaly: «Nähili adamdy?» diýip, däp bolan soragy berendir. Enem pahyra adamlar näme diýendikleri belli, «Ol gaty gowy adamdy diýendirler. Oň bergisi bar bolsa, kakamyň üzjekdigini aýdandyr. Menem taýyn. Men ulalamda, ýene kyrk ýyldanam biri gelip: «Seň eneň pahyrda algym galypdy» diýse, üzmäge taýyn, ýöne «Baýly sopy nähili adamdy?» diýip soranlarynda, märeke näme diýdikä? Şonda-da hemmesi birden «gowy adamdy» diýip seslendilermikä? Ýa-da ýap-ýaňyja kakam bilen Mihail Antonowiçiň aýdyşy ýaly, «mekir adamdy» diýdilermikä? Belki: «Ili çurkäp ýören jerçidi, aldawçydy, garasöýmezdi...» diýip gygyryşandyrlar.

Babam rast aýdýar: «Herki zady görmek gerek, öwrenmek gerek». Adamlary hem tanamak gerek.

15-nji bap: WOWKA, LILIÝA ÜÇIMIZ

Bu gün men hemme kişiden ir turmalydym. Sebäbi şeýtmegi ýüregime düwüpdim. Ýeke bir myhmanlardan däl, ejemdenem, babamdanam ir turmaly. Bu ýeňil iş däl. Ejemem ir turýar. Ýöne babam has ir turýar. Ol, baryp-ha, ilki gygyrýan horazlardanam ir turýar. Ejem: «Babaň garrapdyr, onuň ukusy gaçypdyr» diýýär. Meň pikirimçe, beýle däl. Ol galdaw adam. «Ir turan işinden dynar» diýýär. Diýşi ýalam edýär. Haçan tursañ turaý, ol eýýäm ertir çayyny içendir. Mallaryň ýatagyny arassalap ýörendir ýa-da gije ýarylan gawunlary joýaň gyrasyna üýşürüp ýörendir.

Men her zat etmeli welin, bir hepdejik olardan öň turmalydym. Myhmanlar turup gezip ýörse, menem ýatsam, gelşiksiz ahyry. Olar maňa näme diýer?! Liliýaň öýlerine baran badyna: «Bazar-a ýatak ekeni» diýjegini bilip durun. «Ýatak» diýilse, «ýalta» diýildigi. Özüne «ýalta» diýilse, ol hiç kime-de ýakmaz. Onsoňam öýde iş kän. Baý-bow, olara ýetişip bilseň boldugyň. Ilki bilen düýämizi äkitmeli-de, ýandakly meýdanda aýagyny duşap gaýtmaly. Gellersiňem welin, haçan görseň, aç eşegimiz hynçgyryp durandyr. Munam ýabyň boýunda, çäýrlyrak ýerde, teble kakyp, uzyn tanap bilen örkläp gelmeli. Iň kyn ýeri aýagyna-da «gondubag» salmaly. Men bolsa «kädibag» salyp bilýän, «gondubag» bilen daňyp bilemok. Gazyga daňanda «kädibag» etseňem boşap bilenok. Aýagyna welin «gondubag» salmasañ boşadygydyr. Eýýäm yz ýanymdan ýa ýorunjaň içindedir, ýa-da şatyrdadyp, gök mekgejöwen palaçlaryny omrup ýörendir. Eşegiňem beýle ekinçisi bolar eken-ow. Soň güne gyzýan çelegi suwdan doldurmaly. Öýde myhmanlar bolansoň, suw hasam köp gerek. Ozal günaşadan doldursak, indi her gün doldurmaly. Beýle işler garaşyp durka, meň ýatmagym gelşiksiz ahyryn. Niçezar olary babam bilen ejem etmeli. Haçan bulara nepim deger?

Bu pikirler önlerem käte kelläme gelýärdi. Emma uky üstün çykýardy. Şu gezek uky bilen bellisini etmelidim.

Ilkagşam ýorganyma giremde-de, bu pikir kellämdedi. Etmeli işlerimi birin-birin sanap ýatýardym. Gije üstüm açylyp, üşäp oýanamda-da, bary ýadymdady. Daňa golaý ýene uky basaýmazmy. Uky gapyl basarmyş diýilýänine ynandym. Liliýaň sesine oýandym. Düýşümdir öýdüpdirin, görsem, huşum! Ol eňegine jaň dakylan

ýaly, bir jedirdeýär, bir jedirdeýär, hiý, ýene goýaý. Näme diýýäninem aňşyrar ýaly däl.

Ýorgandan kellämi çykardym-da, töweregime esetdim. Diňe Wowka turmandyr. Özgeler aýak üstünde. Eşegiňem, düýäňem ýatagy boş. Kakam, babam Mihail Antonowiç dagy bolsa, agşamky oturyşlary ýaly, gürrüňleşip, çay içip otyrlar. Liliýaň sesi indi has golaýjakdan gelip başlady. Derrew aňdym, ol çalja towşany görükdir. Ol towşany tutup, çebşejiklerini goltugyna alyp getirende-de, onça begenmezdi.

— Alty çagajygy bar. Gözlerem şeýle bir owadanja, şeýle bir eýjejik — diýip, ejesine gürrüň berýär. Oň sesine Wowka-da oýandy.

— Häý, jedirdäp galan — diýip, ol käýindi.

Men oňa hä bermedim. Kime-de bolsa, birine gaharym gelýärdi. Sebäbi, eýsem, ýorgandan çykmankam, keýpim uçdy. Ozal-a ilden oň turjak adam ilň yzyna galypdyryn. Üstesine-de, meň ýitig towşanymy Liliýa öňürti görükdir. Ony meň özüm görkezjekdim ahyryn. Gözagyrysy ýaly, eýýäm ejesine-de buşlaýar. Hä diýmänem, geler-de Wowka aýdar.

Liliýa ýanymyza gelmänkä, biz tursak gowy boljakdy.

Wowkaň ýorganynyň burçundan çekdim. Gymyldamady. Ýatan ýerimden böwrüne symsykladym.

— Şeýdip, ýatarysmy indi, Wowka?

Wowka näme diýýänime düşünmedi. Yňraljyrap agdaryndy. Edil şol wagtam Liliýa geldi.

— Eý, ýataklar, turaýyň indi!

Biz dilleşen ýaly, oňa «hä» bermedik. Uklan bolduk. Ýöne Wowka her sapar hor çeken bolup, «hyrşş-pyh», «hyryň-pyh» edip, burnundan dem alyp, agzyndan

goyberende, men zordan gülmän saklanýardym. Liýiýanyň-da, bir gelse, gitjek gümany barmy.

— Hä, bilýän-bilýän. Ýalandan uklan bolýaňyz — diýip elini çarpdy. — Ana, dem alýaň, Wowkajyk, dem alýaň, üstüňdäki ýorganyňam her dem alaňda güberip gidýär. Ýüregiňem işläp dur. Bazarjyk, senem oýa. Iň gowusy, turaýyň. Ikiňiziň hem ýüregiňiz işleýär.

«Ýeri, bu samsygy görsene. Ukudaky adamyň dem almaga haky ýokmy näme? — diýip içimi gepletдим. — Adamyň ýüregi işlemese, öläýmezmi diýsene».

Liliýa başujumyza geçdi.

— Turaýyň ikiňizem. Barybir sizden Koşkin bolasy ýok.

Men mundan artyk dymyp ýatmaga çydamadym. Sebäbi şoňa meňzeş familiýaly bir hokkeýçini bilýärdim.

— Koşkin diýýäniň kim ol? Ho, hokkeýçiň oglumy?

— Oň kakasy Ermitažda işleýär — diýip, Liliýa al-petimden aldy. — Uzyn gün haýsy surata seredesi gelse, tä doýýança seredip durmaly. Koşkiniň özem gowuja oylan. Ol hem-ä klasda sapak diňleýär, hemem ukusyny alýar.

Men geň galyp, düşegimiň üstünde aýbogdaşymy gurup oturdym.

— O nähili, hem sapak diňleýär, hem ukusyny alýar? Bu bolup biljek zat däl.

— Şeýle-dä. «Gözümi ýumup diňlesem, mugallymyň aýdany gowy ýadymda galýar» diýýär.

— Onsoň, sizem ynanýaňyzmy oňa? «Jypdyрма» diýseňiz bolmaýarmy?

— Ilki mugallymlaram ynanmady. Emma sapakda aýdan zadymy gaýtala diýýärler welin, Koşkin bolşy ýaly gaýtalap otыр. Edil magnitofona ýazylan ýaly.

Indi oňa hemme kişi boýun. Üýtgeşik talant diýýärler.

Men öz klasymyzda şoň ýaly üýtgeşik talantyň ýokdugyna gynanyp, pikire çümdüm. Kemsinjek ýaly etdim. Klasyňda üýtgeşik talant bolsa, gowy zat. Her ýerde öwnüp bolýar. Arman, oň ýaly talant bizde ýok. Bolmagy mümkin, ýöne entek ýüze çykanok. Soňra menem:

— Bizde bir oglan bar, Küşt oýnanda kakasynam utýar — diýip öwündim. Ýogsam bizde beýle oglan ýok ahyry. Kem galmazlyk üçin çalaja jypdyrdym. Liliýa ony aňmady. Şonda-da öz-özüm utanyp, ýüzüm gyzardy. Liliýa boýnuny-başyny towlap, täzededen öwundi.

— Bizde bir oglan bar, boksçy. Ol eýýäm şäher ýaryşyna gatnaşýar. «Ulalsam, Kuba gidip bokslaşjak» diýýär. Ine, talant diýip şoňa aýdarlar. Küştçiň nämäň alnyndan.

Meňki ýene bolmady. Ýene utuldym. «Ýeri, Bazar, indi nätjek? — diýip, öz-özüme sorag berýän. Ýa ýene jypdyrmalymy? Dymmaga-a bolmaz. Jedele girdiňmi, ahyryna çenli gidişmeli».

— Wä-ä, onyň dagy nämejik — diýip, men Liliýany sesim bilen haýykdyrmaga synandym. — Bizde Ata guduz diýen biri bar, ol eýýäm üç mekdebi, dört klasy gutardy.

Men saklananymy hem duýmadym. Göwnüme, Liliýa onuň biziň mekdebimizde dældigini biläýjek ýalydy. Emma ol bu saparam hiç zat aňmady. Özüm aýtdym.

— Dogry, ol entek biziň mekdebimizde däl, ýöne irde-giçde bize geçer.

— Baý, geçiräýerler-ow şony. Ol mekdepden bu mekdebe böküp ýörer ýaly çekirtgemişmi ol?

Men näme jogap berjegimi bilmän sagyndym. Bu wagt nirededir bir ýerde gulgagyny selkiledip ýören Jerenjige käýindim. «Sen aýtmadyk bolsaň, men bu zatlary nireden bileýin. Ynha, indi men öz sözümde tutuldym».

Meñ dymanymy görüp, Liliýa ýuwaşady. Mylaýymja sesi bilen başga sorag berdi.

— Bazar, siziň klasyňyzda gyzlaram barmy?

Men soragyň maňzyna düşünmänkäm, Wowka laňňa galdy-da:

— Şolaryňam ýok ýeri bormy? — diýip, biziň gürrüňimize goşuldy.

Liliýa maňa golaý süýşdi.

— Aýdaý-da, Bazar, men çyndan soraýan, barmy?

— Hawa, bar. Ýigrimi dagam bar — diýip, men jogap berdim. Dogrymy aýtsam, klasymyzda näçe oglan, näçe gyz baryny özümem bilemokdym. Ýöne gyzlaryň oglanlardan köpräkdigin-ä bilýärim. Liliýa oýlanan ýaly etdi. Men derrew:

— Bizde Jeren diýibem bir gyz bar — diýip, öňki aýdanymyň üstüne goşdum. — Oglanlar-a oňa: «Jeren, jeren, jerbaga, etegi doly gurbaga» diýýär.

Liliýa ilki geň galyp, gözlerini tegeledi. Soň ýüzüni kürşertdi. Hamana, ony ýeke men diýýän ýaly, maňa alarylyp-alarylyp seretdi. Men ýalňyşanymy duýdum. Sebäbi ol maňa-da ýakymsyz bir zat diýäýjek ýaly göründi.

— Wa-ýeý, öýkelär öýdeňzokmy onsoň? Bizde-hä bir oglanam gyzlara beý diýenok. Owadanjamy özi ol?

— Şugulçyja.

Meñ bu jogabymam Liliýa ýaramady.

— Ol näme diýdigiň, oglan?

— Seň ýaly diýdigi-dä — diýip, Wowka güldi.

Liliýa öýkeledi.

— Bes et, Wowka, ejeme aýdaryn.

Onda-da Wowkaň rehimini inmedi. Gaýta herreledi.

— Ýalanmy eýse. Siz, gyzlar, ähliňiz şugulçy. Dynnym ýalyjak zat bolsa, derrew şugullaýaňyz. «Eje, sen ýokkaň, Wowka kompotdan üç çemçe içip gördi. Eje, Wowka oglanlar bilen çyp-ýalaňaç bolup, howza suwa düşýär». Bular şugullamak dälmi eýse?

— Men bolşuňy aýdýan.

— «Bolşuňy aýdýan». — Wowka oň agzyna öýkündi. — Näme üçin ýolda gelyärkäk şugulladyň?

— Be, iller-ä uzyn hatar bolup, tualete garaşmaly. Senem tualeti içinden kiltläp, penjiresinden kelläni çykaryp, parohodlara seretmelimi? Aýtjak.

— Bela etjek. Şol wagt-a ýençjekdim weli, kakam bolaýdy. Prowodnik günäkär. Beýleki penjireleri ýapmasyn näme. Diňe tualetiň penjiresi aýnasyz. Unitaza münüp, açyk penjireden synlap barmaly. Senem şýderdiň gerek, Bazar?

Ol öz etmişini tassyklatmak isledi. Men näme diýjegimi bilmän sakawladym.

— Elbetde, hemişe Wolgadan geçip durlanok. Ony hemme kişiňem synlasy geler. Ýöne adamlaryň tualete garaşyp durmasy keçe ekeni.

— Sen özüňe ýaran agtarma, Wowkajyk. Bazaram beýtmez, hiç kimem. Tualet saňa seredelge däl. Unitazam üstüne muner ýaly, basgançak däl. Bildiňmi?

Wowka ýöwselledi. Men bular tersleşer öýdüp gorkdum. Gürrüňi Jerenjigiň üstüne syrykdyryp, onuň Ata guduz ikimizi tersleşdirendigini aýtdym. Ol bolsa tersine, indi meň bilen eňekleşip başlaýar.

— Ah-eý, Jerenjik sizi uruşdyrasy ýok-la. «Ýumrugymyz gijeýär uruşmasak» diý-de gutar-da. Men size belet.

Men näme diýjegimi bilmedim. Wowka welin, Liliýa igenmeli bolanda iki paý ýaly.

— Belet bolsaň, näme biziň ýanymyza gelýäň. Güm bol şu ýerden!

Liliýa eňekleşip durmady. Sesini çykarman, turup gitdi. Wowka başujunda epläp goýan şortasyny alyp, ýatan ýerinde geýmäge başlady. Menem ona öýkümdim.

Biz ýuwnup gelenimizde, Motýa daýza bilen ejem içi dola-bara bolup duran süýtli gazanyň başynda biziň gürrüňimizi edýärdiler. Wowkaň ejesi ony deňizçi etjegini aýdýar. Kapitan bolýança okatjagyny aýdýar. Men Motýa daýza aýtmanda-da, onuň deňizçi boljagyny bilýän. Sebäbi ol otludan düşende matros geýminde düşdi ahyryn. Men özüň hakda-da ejemiň näme aýdýanyny bilýän, «Bazar jany doktor etjek» diýýändir. Sebäbi ejem üçin dünýäde diňe ýekeje gowy hünär bar, olam doktorçylyk. Meň bolsa kakam ýaly brigadir bolasym gelýärdi. Brigadirlik gowy ahyry, onda-da gök ekerançylyk brigadiri bolmak. Ile süýji gawun ýýdirseňem alkys alýaň, gyzyl pomidor ýýdirseňem. Hyýardyr sogan ýýdirseňem alkys aýdýarlar. Hemme ýerde öwgi bilen seni ýatlaýarlar. Ýatlasalar, alkys aýtsalar, başga näme gerek. Iş agyr bolsa bolubersin. Gije-gündiz ylgamda-da ýadaman.

Ählimiz ertir çäýynyň başyna üýşdük. Ejem käsämize ýumurtgadan ulurak gowurdak atdy-da, üstüne gyzgyn çäý guýdy. Azajygam duz atdy. Men saçakdan bir kesemen nan döwüp aldym-da, batyryp iýip başladym. Biz muňa «çäýçorba» diýýärdik. Şeýdip iýseň, öýläne çenli suwdan gözüň açylanok.

— Bazar janyň-a nahary şudur. Süýt bilenem, gaýmak bilenem weji bolmaz. Siz näme iýmekçi, balalam? — diýip, ejem Wowka bilen Liliýa seretdi. — Alyňdajyk halan zadýňyzdan iýiberiň.

Ejem onsuzam hemmäň gözüniň alnynda duran zatlary ýeke-ýekeden agzap, olara hödürläp çykdy. Wowka ýylyjak nany düýäň agaranyna batyryp iýdi. Liliýa welin nana elinem uzatmady. Oňa gawun bolsa bes. Eräp-akyp barýan sary

zamçany kesip, dilim-dilim edip, iýmäge başlady. Wowka hemmämizden çalt doýdy. Yzyndanam bir käsäni püre-pürläp düýe çal içdi-de:

— Eje, seň şu gyzyň gidýänçä garny ýarylyp öler. Agşam ýatjak bolamyzda-da ýarty gawun iýdi — diýip ýamanlady. Motýa daýza ýylgyrdy.

— Diýse diýibersin. Iýiber, gyzym. Gawun iýip, ýarylan ýokdur — diýip, ejem sypaýyçylyk etdi.

Her niçigem bolsa, Liliýa elindäki dilimi iýensoň, bes etdi. Ilki öz iýen paçaklaryny ýygnaşdyrды. Soňra turup, biziň çyr-çyrşak edip goýan gaplarymyzy ýuwup, arassalamaga başlady.

Wowka kak sermek üçin iki agajyň arasyna gerlen ýüpe bökdі. Emma eli ýetmedi. Soň men bökdüm. Meňkem ýetmedi. Wowka eline tüýkürip, ýañadan bökdі. Men bat alyp, ylgap bökdüm. Ýene hijimiz ýüpe el ýetirip bilmedik.

— Ýetirerdim welin, çaly köp içipdirin, içim julkuldaýar — diýip, Wowka bahana etdi.

— Çay içmedik bolsam, ýokarra-da ýetirerdim — diýip, menem günäni çaya atdym. Ýöne ikimizem bir-birimizi aldaýandygymyzy bilýärdik. Soň ýene telim sapar synandyk. Peýda bermedi. Gaýta her bökenimizde, aýagymyzyň astynda tozan gopdy. Ejem:

— Bazar jan, böküşip oýnajak bolsaňyz, baryň, çägäň üstüne gitseňizläň! — diýdi.

Biz üçimizem kellämize gazetden papak ýasanyp, çägä tarap ylgadyk.

16-njy bap: DUR BAKALY, ATA GUDUZ!

Çägäň gadyryny çägede oýnan bilýär. Ylaýta-da tomus aýlary. Gündiz ot ýaly gyzan çäge agşam sowanda, oň lezzeti aýry. Obamyzyň çägä golaýlygyndanam bolsa bilmedim, biziň-ä çäge bilen edil bagrymyz badaşan ýaly. Näçe oýnasagam

ýadajak gümanymyz ýok. Arassa çägäň üstünde göreş tut, basalaş, togalanyp oýna — ählisi keyp. Babam-a: «Kirsiz-kirşensiz ak çäge diýeniň gudratdyr. Sen oglan bol, uly bol, tapawudy ýok, özüne darter» diýýär. «Bu önlerem şeýledi, hemişe-de şeýle bolar» diýýär. «Baryp-ha, biz murty garalan jahyl mahallarymyzam çägäň üstüne çykyp, bilegimizi çyzgap, göreş tutardyk. Ejeňdenem soray, heniz başy bogulmadyk gyz mahallary olar aý-aýdyň gijeler nirä çykardylar! Nirede «orta durmak» oýnardylar? Üýşüp-üýşüp, gyzlar bilen nirede läle kakardylar, gopuz çalardylar? Çägäň üstünde». Men babama aýdýaryn: «Başga güýmenjäňiz ýokdur. Telewizoryňyz bolmasa, kinoňyz, klubuňyz bolmasa, çägä çykyp oýnaýmasaň, başga alaç näme?» diýýäriň. Babam ylalaşanok. «Bar, şeýle-de ekeni-dä. Biziň oglanlygymyz tukat, gyzyksyzam ekeni-dä. Biz dünýä inemizde, siz ýaly doktorlaň eliniň aýasyna däl, çägäň üstüne gaçypdyrys. Düşekçämiziň ölünä çäge bilen guradypdyrlar diýeli. Gözüme açyp görenimiz çäge diýeli. A, siz näme? Kerwen jan goşun gullugyna gidende, ilkinji hatlarynda näme diýýär. Garagumuň çägesini küýseýäriň diýýär. Ýiti günün astynda ýüzüme gazet ýapyp, sary çägäniň üstünde azajyk süýnüp ýatasym gelýär diýýär. Ýogsam oň düşen ýeri uçmaň bir bölejigi ahyry. Iller ol ýanlara pul seçip düşüp bilenok. Siziň ýylda ýolka-da-ýolka bolup, ýekeje şahasynyň daşynda aýlanan agaçlaryňyz ol ýerde tokaý. Şonda-da agaň çägäni küýseýär. Özüňem-ä şeýle. Ejeňiň gözünden sypynsaň, ýa ýaba suwa ylgaýaň, ýa-da çägä tarap jypydýaň. Heniz aýak bitmedikleriňize çenli çägä dyzaýaňyz. Arassaja çägäň üstüne oklasak, başga oýunjak küýsänzok».

Men babam bilen mundan soň jedelleşip bilmedim. Oň aýdysy ýaly bolmasa-da, sary çägede haýsy-da bolsa, bir syr-a bar. Gizlin syr. Oňa biperwaý garap bolanok.

Men Garagum çägesiniň bu eşretini Wowka bilen Liliýa-da görkezerin. Gürrüňsiz görkezerin. Olaram halar. Ýöne häzir däl. Entek men üçin çägedenem gyzyklyrak bir zat bar. Men olary Gulakly gala eltmeli. Altyn depä eltmeli. Ol ýerde «gazaply söweşiň» şaýady, «taryhy ýazgy» ýaldyrap durandyr. Goý, bularam okasynlar. Kimiň «züwwetdin gorkakdygyny» bilsinler. Baryp Leningradda-da gürrüň etsinler. Ähli oglanlara, gyzlara-da aýtsynlar!

Biz ylgaşyp barýardyk. Altyn depä ýetmek üçin üsti gyrtyçly beýik baýyrdan aşmalydy. Baýra dyrmaşdyk, ýoluň ýarpyragyny geçdik diýse-de boljakdy. Emma

ilki bilen-ä hininiň agzynda oturan atýalman güýmedi. «Jyk-jyk» edip, bize bir zatlar diýdi. Iki öň aýagyny göterip, biz bilen ekjeşdi. Golaýyna barsag-a, kürsäp hinine girýär, sähel uzaklaşsagam, ýaňky içýakgyç oýunlaryny edýär. Men-ä «owarram-laý, gideliň-le» diýdimem welin, Wowka etmedi.

— Şu wagt bir daş bolsady. Edil iki gözüniň arasyna ýelmärdim.

Hamana, daş tapaga-da uraýjak ýaly, Liliýa öň öňüni gabady.

— Be, iki gözüniň arasyna urup dagy etmersiň. Ol näme bereniňi iýmedimi seň?

Olar jedelleşdiler. Men arkaýyndym. Sebäbi Wowkaň ol ýerden daş tapmajagyny bilýärim. Kesek alsa-da çägesöwdür, eliniň içinde owranyp, tozap gider. Onsoňam atýalmanyň iki gözüniň arasyna urmag-a beýle-de dursun, zyňan kesegi oňa ýeterem öýdemok. Atýalmanam tüýs keşir ekeni. Işini taşlap, biz bilen ekjeşdi. Çyrpy ýalyjak guýrujagyny arkasyna atan bolýar. Agzynda guran otuň kökjagazyny dişlän bolýar. Her hiliçe ses eden bolýar. Däli-bibat boldy. Liliýaň öň ýanyndan aýrylasy gelmedi.

— Wa-ýeý, nähili eýjejik, haýwan. Tutup bolýan bolsady. Men ony Leningrada äkiderdim.

— Bolýa-la, sen towşanyňy bir äkit entek — diýip, Wowka ahyry yzyma düşdi. Liliýa-da nalaç atýalmandan aýrylmaly boldy.

Biz sähelçe ýöressek, Gulakly gala münýärdik. Galaň içi bolsa Altyn depe. Emma Wowka ikimiziň aramyzda barýan Liliýa birden çirkin gygyryp meni gujaklady. Ýylan basaýdymyka diýdim. Sereýän, hiç zat ýok. Liliýa bolsa ne gepleýär, ne ýöreyär. Aýagyma çolaşyp, gözüni petredip, pürsüz ýylgyna tarap barmagyny uzadýar. Görsem, ýer bilen reňkdeş zemzen bize garap dur. Tas üstünden basan ekenimiz. Zemzen gorkarça-da bar ekeni. Agzyyny açyp, şeýle bir haşşyldaýar welin, çişip, iki esse ulalýar. Iki öň aýagyna galyp, üstümize towsaga-da, ýuwdaýjaga meňzeýär. Ýöne biz gymyldamadyk. Zemzenem gozganmady. Birsellem haşşyldap haýbat atdy. Ahyry biziň zelesizdigimizi bilendir-dä, öz-özi ýeli giden ýanlyk ýaly myssardy. Biziň janymyz aram tapdy.

Liliýaň sandyrap duran ellerini bilimden aýryp, beýläme seretsem, eýýäm Wowka ýok. Ol duran ýerinde kagyz papagyny gaçyryp, hol aňyrda alaňa çykyp, taýzaryp dur.

— Gorkma-da, duruber şol ýerde, Wowka, duruber! — Men Liliýaň elinden tutup çekdim. — Oňky boş haýbat ahyry, özi bizden gorkýar, sen bolsa gaçýarsyň.

Wowka henizem özüni dürsemändir, gyssanyp sakawlady.

— Ýalan aýtma. Agzyny açyp, topulanyny gözüm bilen gördüm.

— Topul niräň gürrüňi-aýt. Ýöne özüň gorkaňsoň, gözüňe topulan ýaly bolup görnendir. «Gorkana goşa görner» diýip, bizde nakylam bar.

Men Wowkaň başyna papagyny geýdirdim. Bildirmedik bolýan welin, özümiňem öňküligim ýok. Arkam derläp gidipdir. Zemzeni ozalam telim sapar görüpdim. Olar beýle uly däl di. Ilki göreimde oňa hažžygyň ejesimikä diýdim. Babama hažžygyň ejesini gördüm diýsem, hezil edip güldi. «Ol aýdýanyň zemzendir» diýdi.

«Gülseň gülüber, şolar-a bir-birine meňzeş» diýip, men zemzen bilen hažžygyň kellesiniň, guýrugynyň meňzeşdigini aýtdym. «Hatda ikisiniň menek-menek hamlary hem meňzeş» diýdim.

«Hažžygyň adyny ýitirsene. Oňa «gökdalak», «sary kelpeze» hem diýýärler. Gumda süýrenip gezyänlerde şondan bihepbesi bolmaz — diýip babam ony görse, ini söýmeýänini aýtdy. — Zemzen-ä başga derde ýaramasa-da, dilini guradyp, tebipler derman edýärmişler. Hažžykdan näme peýda? Haçan görseň, çöpe çykyp, Güne gargyş edip oturmakdan başga bilýän zady bolmaz».

«Ol näme diýip Güne gargaýarka?» diýip, men geňirgendim.

Şonda babam hažžyk bilen suwulgan barada rowaýat aýdyp berdi.

«Gadym zamanlarda bir pukara bendäni oda ýakyp, jezalandyrmak üçin elini-aýagyny güýlöp, üýşmek odunyň üstünde ýatyrypmyşlar-da, aşagyndaky oduny otlap gaçanmyşlar. Şonda ýaňky pukaraň ýanyna bir hažžyk bilen suwulgan çöpüň astyndan çykyp gelenmiş-de, ikisem oňa seredenmiş. Soňra ol adama nebsi agyran suwulgan ody söndürmek üçin suw gözlegine ylganmyş. Şondan bärem şol suw gözläp, çägäň üstünde iki ýana ylgap ýörşümiş. Oňa suwulgan ady hem şondan «suwa ylgan» diýen sözlerden galanmyş. Hažžyk bolsa, tersine, çöpüň üstüne çykyp, iki owurdyny çişirip, gaýta şol ody köretjek bolanmyş. Şondan bärem Gün dogdugy olam çöpüň üstüne çykarmyş-da, oňa otdur öýdüp, köretjek bolup, gara azara galar oturarmyş».

Men bu rowaýaty ýatladym-da, Wowka dagyny yzyna tirkäp, gala baka ugradym. Her näme-de bolsa, bulary köşeşdirmelidi. Zemzeni ýatlaryndan çykarar ýaly, bir gürrüň tapmalydy. Men hažžyk barada bu rowaýaty aýdyp bersem, Wowka ony urjak bolup, ýene daş gözläp başlar. Hažžyk diýeniň bolsa gumda näçe diýseň bar.

— Men Garagumuň jandarlaryna belet. Özüň degmeseň, hijisi degenok. Gaçýar ýa-da goranýar. Zemzen haşşyldap, haýbaty bilen goranýar — diýip, ýadyma düşen zady aýdyp başladym. — Kirpiler tikenini bilen goranýar, pyşbaga çanagy bilen. Towşan ýaly goranmaga zady bolmadyklar gaçyp gün görýär. Üstüne howp abananda, ullakan gulaklary bilen iňňän uzakdan eşidýär-de, göterýär ökjäni hinine garşy.

Meniň gürrüňlerim bularyň gulagyna ilmeýän bolara çemeli. Ony Liliýanyň gözlerini tegeläp, sorag berşinden bilýärim.

— Birden, görmän, ýaňky zemzeniň guýrugyndan basan bolsak, näderdi, iýermidi?

Men ýalandan ýylgyran boldum.

— Iýmez-läý, iýäýmeli bormy? Zor etse, dişlärdi. Dişlese welin, howply. Agzyny aýyrjak gümanyň bolmaz. Ýa atagzy bilen ýeke-ýekeden dişlerini sogurmaly ýa-da aýagyňy kesip aýyrmaly.

— Dogryňmy? — diýip, Wowka sakga durdy.

— Eýse näme? Iň ýaman ýerem, dişleri zäherlimiş. Aýagyna çolaşyp, geçini emip duranyny gören çopanam bar. Zemzen emensoň, şol geçiniň emjegi ýa kör bolýar, ýa-da ýara bolup çüýreyär.

Biz takyrjak ýerde çommalyp oturdyk. Men olara ýylany ýeňen zemzen hakda Mürti agadan eşiden gürrüňimi aýdyp berdim. Bu waka bir wagt, heniz orak orýan kombaýn hem döremänkä bolupdyr.

— Mürti aga dagy üç-dört adam bolup, aňňal-orak bilen bugdaý orýan ekenler. Öň ýanlarynda, ygşyldap oturan bişen bugdaýçylygyň içinde bir zat çygşyl-çygşyl edýärmiş. Baryp görseler, hakyt, ýaňky ýaly äpet zemzen bilen garagaýçak ýylan uruşýar eken. Ýylanyň uzynlygy baş gulaç dagy barmyş. Kim bilýär, zemzenem ýaňky görenimizden uludyr. Olar Mürti aga dagy ýanlaryna baransoňam gaçmandyr. Gaýtam şeýle bir uruşýarmyşlar, ikisem bir-birini iýäýjek bolýarmyş. Zemzen-ä agzyny açyp, ýylanyň boýnundan dişlejek bolýarmyş. Ýylanam dilini ýalmandyryp, guýrugyny tarpyldadyp, oň daşyna çolaşjak bolýarmyş. Zemzeniň endam-jany gara-ganmyş. Ol aram-aram ýylandan sypyp, gaçan ýaly edýärmiş. Ýabyň boýundaky gök otlara oýkanyp gelýärmiş-de, täzedden urşup başlaýarmyş. Ahyry ýylan ejizläpdir. Ýeňlenini bilip, gaçjak bolupdyr welin, zemzen onuň boýnundan agyz urupdyr. Güýçli ýylan her gezek guýrugyny tarpyldadyp aýlanda bugdaýyň pahallary şatyrdap ýere ýazylýarmyş. Ýylan näçe çabalansa, çabalanybersin. Zemzeniň sypdyrjak gümany barmy. Ýaňky aýdyşym ýaly-da, agyz urdy, gutardy. Adamlar ony ýylan ölensoň taýaklap aýrypdyrlar. Zemzen ganyny sarkdyryp, ýene şol ýabyň boýuna tarap süýrenip gidipdir. Orakçylar yzyna düşüp barsalar, ol bugdaýçylygyň gyrasyndaky geçýän suwly ýabyň boýundaky narpyz diýen porsy ota oýkanýan ekeni. Orakçylar haýran galýarlar. Soň görüp otursalar, narpyz derman ot bolany üçin, zemzeniň-de ýarasynyň awusyny azaldýan ekeni. Hemem ýylan oň porsy ysyny alsa, başy aýlanyp durup bilenok ekeni. Muny zemzenem bilýän bolara çemeli. Güýji ejizläberende narpyza oýkanyp gitmesi hem şoň üçin bolara çemeli. Men munuň şeýledigine ynanýan. Sebäbi bizde «ýylanyň ýigreneni narpyz, o-da hininiň agzynda gögerer» diýip, ýöne ýere aýdylanok ahry.

Men gürrüñimi paýawladym. Liliýa howatyrly erejekledi.

— Bu jelegaýlarda janly ýylanam barmy?

— Baý-bow, gömülgen, alahöwren, kepjebaş, okýylan, ýylandan köp zat ýok — diýdim. Beýle diýmeli däl ekendigimi derrew duýdumam welin, arman, giç boldy. Agzymdan sypdy, gutardy. — Ýöne olaryň birem adama erjeşenok. Gördügi, jyrralyp gaçýar — diýip, soňuny ýuwmarlan boldum. Onda-da, Liliýaň ynjalygy gaçdy.

— Ejem dagy gözleýän bolaýmasyn, indi öýe gaýdaýalyň-da!

Men Wowka seretdim. Bu sapar Wowka tüýs erkek oglan boldy, gorkmady, iňňän arkaýyn gürlledi.

— Beý, orta ýoldan gaýdaýmalymy? Ýörüň, ýadygärligi göreliň! — diýip, jigisiniň elinden tutup ýöredi.

Wowka göwnüm boldy. Goý, görsünler. Taryhy ýazgyny okasynlar. Ata guduzmy ýa men, kimiň «züwwetdin gorkakdygyny» bilsinler!

Meniň göwnüme, ol ýazgy uzakdan lowurdap görünjek ýalydy. Galaň üstüne çykdyk, görnenok. İçine girip, golaýlap barýarys, göze ilýän zat ýok. Wah, öýden gyzyl ýa-da ýaşyl boýag getirip ýazmaly ekenim diýip ökünýän. Gara tuş bilen çotgalap ýazsam bolmaýarmydy? Nätmeli ýa olary ýanyňa eltäge-de «okaň» diýmelimi? «Urşuň» taryhyny gürrüň bermelimi? Bolmaz. Beýtsem, öwünjeňlik bolar. Näme-de bolsa, bir zat oýlap tapmaly. «Goý, özleri görüp, özleri okasyn, Ýazgy ahyry olary soramaga mejbur eder.

Oýlanyp-oýlanyp, tapanym şu boldy. «Taryhy ýazgylý» sütüni nyşana edip, Wowka bilen daş zyňşmaly. Liliýa-da goý, sütüniň ýanynda durup, bize sudýa bolsun. Şonda hökman gözi düşer.

Wowka meň niýetime düşünmedi. Daş zyňşyp, ýaryşmak teklibime ilgezik razylaşdy. Derrew etegini kuýze döwükden, kerpiç bölejiklerinden dolduryp,

häzir boldy. Liliýa-da begene-begene sudýa boljagyny aýtdy. Men daşlaşmaga amatly bolar ýaly, başymdaky kagyz papagymy sütüne berkitmekçi boldum. Birden gözümi aýlasam, ýazgym ýok. Diňe «Bazar» diýen atdan özge hiç zat ýok, öçürilipdir. Etegidäki daşlary dökdüm-de, derrew aýryldym, Bu diňe Ata guduzyň ýa-da Jereniň işi bolmaly. Olar meň yz ýanymdan gelendir-de, Jereniň oragynyň ujy bilen Ata guduzyň adyny, «söweşiň» netijesini bozandyr. Meň adymy bolsa, bilgeşleýin oýandyr. Masgara etmek üçin şeýdendir. Okuw başlanar welin, Jerenjik ähli kişä buşlar. «Bazar goralýan ýadygärligi haraplapdyr. Çyzyp-çyzyp, adyny ýazypdyr. Ol şeýdip, taryha girjek bolýar» diýer.

Men öz pirimime özüm çolaşdym. Wowka bilen ýaryşmakdan geçdim. Olar adymy okaýmankalar, bu ýerden ökjäni göteren ýagşy.

Eline daş alyp, zyňmaga çemlenip duran Wowkaň ýanyna gelip, oňam etegindäki daşlary dökdüm.

— Baý-bow, gijä galypdyrys. Gün eýýäm günortadan agypdyr.

Men güne sereden boldum. Kölegämi ölçän boldum. Soňra, Wowkaň närazyçylygyna garaman, Liliýaň elinden tutup ylgadym. Wowka ýeke özi galmaz ahyry. Şol demde çatma baka haýdadyk.

17-nji bap: GARYBATA

Kakam ir bilen Wowka ikimizi çagyrdy.

— Münüň maşyna, häzir Şatlyga gidýäris.

Biz şo pille maşyna joňkardyk. Kakam Şatlyk diýse, meň göz önüme Garybata gelýärdi. Sebäbi oň iki ady bar. Garybata hem diýýärler, Şatlygam. Ýöne Şatlyk diýen ady soň dakypdyrlar. Şatlyk ady meň bilen ýaşyt. Garybata welin babam dagy oglanjykka-da bar ekeni. Men oňa näme üçin Garybata diýilýänliginem

bilýän. Bu barada şeýle rowaýat bar.

...Garybataň oturan ýeri gadym zamanlarda çöl ekeni. Töwereginde demir ýolam bolmandyr, stansiýa-da. Her ýerde-her ýerde guýular bolar ekeni. Şol guýularyň töwereginde-de çopanlar goýun bakar ekeni. Ol guýularam, goýunlaram — ählisi baýlaryňky ekeni. Bir gün on ýaşlyja Ata garyp diýen çolugy bilen baýyň malyny bakýan garry çopan goýunlary ýakmak üçin çuň guýudan suw çekip durka, içinden öli syçan çykanmyş. Garry çopan ony görýär-de, lampa aşak oturyberýär. Oturýar-oturýar-da, mallary suwa ýakmasam-a, suwsuz gyrlar, bu suwa ýaksamam, haram suw içirdigim bolar diýip, içinden pikir öwürýär, başyny ýaýkaýar: «Ýok, ogul, Hydyr gören mallara bu suwy içirip, soň men bulaň yzyna düşüp bilmen. Bu suw haram boldy» diýýär-de, nowany agdaryp goýberýär. Azap edip çeken suwlarynyň çägä siňenini gören Ata garyp aglaýjak-aglaýjak bolýar.

Garry çopan biline ýup daňyp, guýa sallanýar. Ol aşakdan gowany dolduryp äberýär. Çolugy daşyna dökýär. Çopan äberýär, çolugy dökýär. Şeýdip, iki kişi bir damja suw goýman, guýyny arassalaýar. Gün öýleden aganda garry çopan, guýa suw ýygnaýança, goňşy çopanlaryň guýusyndan ýakyp gelmek üçin, sürini öňüne salyp ugraýar. Ata garybam arkasyna meşigini daňýar-da, çay içer ýaly suw getirmek üçin niredesiň süýji guýy diýip gidiberýär.

Garagumun içinde guýy köpem bolsa, süýji suwlusy seýrek ekeni. Çopanlar şor suwly guýulardan diňe mal ýakar ekenler. Öz içjek suwlaryny çelek bilen süýji guýudan daşar ekenler. Süýji guýa diýip ugran Ata garyp ýolda azaşýar. Haýsy ýana seretse, urpak-urpak meňzeş gummysyn. Ol onda-da umydy elden bermändir. Häli ýeterin-şindi ýeterin diýip, gidip otyrmyş. Ol gumdan guma dyrmaşýar. Goldan gola aşýar, emma süýji guýyny tapmaýar. Soňabaka onuň aýaklarynyň ysgyny gaçyp, suwsuzlykdan dodaklary guraýar. Onda-da durmaýar. «Ýok, men hökman guýyny tapmaly. Tapmasam bolmaz. Men suw eltmesem, çopan görgüli heläk bolar» diýip, özbaşyna samrap, ýene esli ýöreýär. Ahyry entirek-tentirek edip, gözleri garaňkyraýar. Ilki gözüniň öňünde tegelejik halkajyklar peýda bolýar. Soň başy aýlanyp, çölün çaly-çerkezleri daşynda pyrlanyp başlaýar. Ine, birdenem görse, öňünde deňiz çaykanyp ýatanmyş. Özem şeýle bir ulumyş, şondan aňyrda ýer gutarýarmyş-da, dünýä suw bolup duranmyş. Ata garyp begenýär, ylgaýar. Ýöne ol näçe ylgasa-da, suwa ýetip bilmeýär. Suw

onuň öňünden gaçyp barýan ýalymyş. Ata garyp ylgaý-ylgaý halys usurgaýar. Aýaklary diýen etmänsoň, emedekläp süýşýär. Suw bolsa indi edil gözünüň öňündemiş. Ol elini uzadýar, ýetirip bilenok.

Neressäň gözüne salgym suw bolup görnen bolara çemeli. Aljyrapdyr. Ýogsam Garagumuň çägesiniň içinde deňiz boljagyny-bolmajagyny özem biläýmeli ahyry. Hany ol wagt häzirki ýaly çölün içinden Lenin adyndaky kanal geçýärmä näme? Şu wagtky ýaly çäýkanyp ýatan Hanhowuz deňzi (köli) barmy? Beýle bolsa, çopanlar guýudan suw çekip, görgi görüp ýörjekmi diýsene. Bu zatlar diňe biziň döwrümizde bolupdyr ahyry!

Garry çopan gün batanda sürini suwa ýakyp, aç-suwsuz goşa dolanyp gelýär. Görse, öňünde çolugy ýok. Ol o ýerini-bu ýerini gözleýär. Tapanok. Garaňkyň içinde ýeke özi niräni gözlesin. Kimden haraý sorasyn. Ertesi, sürini itlerine tabşyryp, yzlap gitse, Ata garyp neresse agzy gum garbap ýykylan ýerinde ýatyr ekeni. Goja çopan gözünü açyp ýatan dem-düýtsüz oglanjygy bagryna basyp aglaýar. «Ata ýetim, Ata garyp, dünýä gelip, garyplykdan başga näme gördüň? Garyp bolup doguldyň, garyp bolubam öldüň!»

Ol çolugyny öz eli bilen kiçijik tümmegiň üstünde jaýlaýar. Mazaryň başujundaky köşek asaýmaly ýogyn ojaryň şahasyna-da, onuň köneje şyrdagyny geýdirýär gaýdyberýär. Ol şyrdak soň-soňlaram çölde azaşan çopan-çoluklar üçin ugur görkeziji çelgi ýaly uzakdan garalyp görner ekeni. Aýlar, günler geçýär. Gün şyrdagyň reňkini soldurýar. Ýel tüýlerini tüýdüp dargadýar. Emma Ata garybyň mazaryny welin hiç zat ýok edip bilmeýär. Gaýtam ol tümmejik ulalyp, depä öwrülýär. Kimdir biriniň şehit ölen bu oglanjygyň başujuna dürten ýylgyn kesewisi gögerip, ägirt uly bir düýp ýylgyna öwrülýär. Ýyllar geçýär. Garagumdan demir ýol çekilýär. Şu wagt seretseň, Aşgabatdan Moskwa tarap barýan gös-göni demir ýol Ata garybyň mazarynyň golaýynda ýaý ýaly egrelýär. Çynmy-ýalanmy bilemzok, demir ýoly salýan inžener ol mazaryň taryhyny eşidensoň, ýörite ýoly sowup geçirenmiş. Golaýyndaky stansiýaň adyna-da şol oglanjygyň adyny dakanmyş diýýärler.

Ine, Garybata barada meň-ä eşiden rowaýatym. Garybataň töwereginiň soňky özgerişini, Şatlyk şäheriniň döreýşini bolsa obamyzda bilmeýän ýok. Sebäbi ýyllar geçýär. Ol ýerlerdäki ajy guýy hem, süýji guýy hem gerek bolmaýar. Günbatara

tarap, gumuň içi bilen Amyderýadan gaýdýan suwly kanal geçirýärler. Ýene ýyllar geçýär. Geologlar Ata garybyň mazarynyň ýanjagazyndan ýeriň astyny burawlap gaz tapýarlar. Ýene burawlaýarlar, ýene tapýarlar. Näçe burawlasalar, şonça-da gaz tapýarlar. Şehidiň mazarynyň töwereginde ýeriň teýi ummasyz gaz bolsa nätjek. Gazçylar üçin ilki tagtadan öýjagazlar dikýärler.

Soň bişen kerpiçden jaýlar gurýarlar. Onsoň beton plitadan ymaratlar bina bolýar. Öýler köpelip, köçe bolýar. Köçeler uzap, posýolok bolýar. Şol posýologam çölüň içindäki Garybata stansiýasy bilen birigýär-de, kiçiräk şäher döreýär. Şäheriň adyna hem Şatlyk dakýarlar. Ýöne meň ýanymda Şatlyk diýip agzasalar, näme üçindir Garybata gözümiň önüne gelýär. Garybata barsam, sowuk suwly kranyň başynda meşijegini suwdan dolduryp duran Ata garyba gabat geläýjek ýaly bolup durun.

Bu günem men, kakam aýdan dessine, höwes bilen maşyna mündüm. Eýýäm ýola-da düşdük. Mihail Antonowiç bilen kakam önünde, Wowka ikimizem yzynda. Liliýa bu gezek gaýtjagam bolmady.

Men Garybata ýetmäge howlugýan. Emma kakamyň häsiýeti şeýle. Bir ýaňa howlugýanymy bilse, hökman hokga çykarmalydyr. Häzirem şeýle boldy. Eliň aýasy ýaly tekiz asfaltdan wazlap barýan maşyny aldy-da, küpürsäp ýatan gumak ýola sowdy oturyberdi. Kim bilýär, kellesine näme hyýal geldi. Onsoňam asfaltdan çykarlygy barmy. Biziň warak «Pobedamyz» wakyrdap-şakyrdap, ilk-ä bizi bökdürdi. Onsoň iňläp, zaryn ses etdi. Wowka ikimiziň näme üçindir muňa gülkimiz tutdy. Zordan gülmän saklanýarys. Maşyn janawar yzynda sary tozan galdyryp, birsellem iňläp ýöredi. Soňra birden ýoldan sowluşy ýaly, birdenem durdy. Birbada tozanyň derdinden töwerek-daş görünmedi. Kakam ilki özi çykdy-da, soň biziň gapymyzy açdy. Sebäbi maşynymyzyň gapylaryny içinden ne açyp bolýardy, ne-de ýapyp. Biri daşyndan gelip açaymasa, otur, gözüňi garalt-da. Görsek, demir ýoluň boýundaky Akja tamyň ýanynda durus. Ol gönüläp çykaňda, biziň obamyzdan gaty uzagam dälidi. Ýöne men bu ýere bir gezejigem gelip görmändim. Otly durmasa, adam bolmasa, näme gyzygy bar. Kakam Wowka ikimize ýüzlendi:

— Sizem düşjekmi ýa-da oturyberjekmi?

— Düşmən nəme, beter ederis — diýdim.

— Garybata diýýäniň şumy, asyl? — diýip, Wowka-da yzym bilen maşyndan çykdy.

Ylgaşyp, iki boýy akly-gökli çagyl daşlardan doly demir ýoluň raýyşyna mündük. Depesi goparylan, penjireleri, gapylary alnan ýekeje akja tamdan başga bu ýerde hiç zat ýok. Daş-töwerek gum-gukluk. Ol ýekeje tamam ýadygärlige däl-de, haraba meňzeýär. Ýeri, onsoň, nämä gyzyklanjak. Dogry, ol ýerde eriş-argaç bolup duran birnäçe jübüt ýol bar ekeni. Demir ýol özge ýerlerde bir jübüt, ol ýerde bolsä, dört jübüt. Ilki men sanadym, soň Wowka sanady. Dört otly ýanaşyp, durup biljek. Ýöne bu ýollaryň birinden önňesiniň taşlanandygy görnüp dur. Relsleriň aralaryna ýandak bitip gidipdir, demirleri poslapdyr. Kakam näme üçin bizi bu ýere getirdi, aklym haýran.

Men ozal gelip görmesemem, oňa Akja tam razýezdi diýilýänini bilýärdim. Özem uruş döwri edilipdir, otlular durmak üçin. Edil Garybatadaky ýaly, bu ýerde hem iki tarapdan gelýän otly sowlup, bir-birine ýol berer ekeni. Ylaýta-da, gapdaly gyzyň haç belgili otly göründigi bes. Üsti nebitli bolsun, tagtaly bolsun, kömürlü bolsun, uzyn-uzyn otlular tä ýaňky geçýänçä durar ekeni. Bu düşnükli zat. Biziň Watanymyza nebitem gerek, tagta-da. Ýöne hemmesinden adam gerekli. Ýaraly çekýän otly ýaraly esgerleri keselhana näçe tiz eltse, gowy ahyryn. Muny meň özüm bilýän. Biziň klasymyzda okaýan bir oglanyň atasy hem aýdýar. Ol uruş günleri gol galdyryňmy ýa-da ýol sowýanmy bolup, şu ýerde işläpdir.

Wowka ikimiz eýýäm ol ýerdäki zatlary görüp çykdyk. Kakam bilen Mihail Antonowiç bolsa bir durýar, bir ýöreyär. Bir zady yzarlaýan ýaly jedelleşip, ellerini uzadýarlar. Ahyry kakam päki çalaýmaly ýylmanak daşlaryň birini eline aldy-da, Mihail Antonowiçe syrly seredip ýylgyrdy. Soň başyny ýaýkady. Mihail Antonowiç bolsa Wowka ikimize birden sorag berdi.

— Hany, jahyllar, haýsyňyz bilýäňiz, Moskwa haýsy tarapda? Leningrada gitmek üçin nireden gelýän otla münmeli?

Biz bu ýeňiljek sorag üçin ikerjiňläp durmadyk. Ikimizem bir ugra elimizi uzadyp,

gündogara gitmelidigini aýtdyk.

— Gördüňmi, Kössek? — diýip, Mihail Antonowiç kakama garady. — Bular, tüweleme, ikimize görä aňlyrak, gitjek ugurlaryny saýgarjaklar.

Kakam bizi öwmedi. Ýylgyrmadam. Gaýtam birhili ýüzi gamaşan ýaly boldy. Uludan dem aldy.

— Şol günler gaýtalanmasynam. Bu çagalar ugur agtarmalam bolmawersin!

Şu ýerde bir zat güpbe ýadyma düşdi. Kakam dagyň näme üçin bu taşlanan razýezdde aýlanyp ýörendigi maňa aýan boldy. Wowkaň elinden tutdum-da, maýdaja çagyllary şagyrdadyp, demir ýoluň raýyşyndan aşak ylgadym.

— Kakam dagy näme üçin şu ýere gelendir, hany aýt? — diýip, maşyna girenimizden soň, Wowkadan soradym.

Ol iki egnini gysdy.

— Aýt-da, bilýän bolsaň?

— Şu ýerden fronta — urşa ugrapdyrlar, kelle.

Wowka hezil edip güldi.

— Baý, ýagşam bilýär ekeniň, kelle — diýip, özümiňki ýaly jogap berdi. — Kakam dagy fronta gitmändir ahyry. Seň kakaňam gitmändir, men kakamam. Olar uruş döwri oglan ekenler, ikimiz ýaly.

Men näçe ynandyryjak bolsamam, Wowka ynanmady. Öz kakasynyň terjimehalyna beletdirin öýtse-de, ol mençe bilenok ekeni. Muny menem bilmesem bilmezdim. Sebäbi kakam ýekeje gezegem ol barada dil ýaranokdy. Bir gezekki ýangyn sebäpli, öz-özünden bu syryň üsti açyldy duruberdi. Ine, özem şeýle boldy.

Tomus aýlarydy: Biziň obamyzda ýangyn boldy. Dogry, ol obada däl, öri meýdanynda. Ýöne tapawudy näme, ot söndürilmese, oba-da ýeterdi. Üsti gury ýandakly, sary saman otly mal bakylýan meýdana ot düşüpdür. Bir gije-gündiziň içinde ep-esli meýdany gara-köýük edipdir. Hinine gaçyp ýetişmedik mör-möjejikler gyrlypdyr. Ýek-ýarym ýanyp ölen tilkidir şagaly hem görüpdürler. Ol oduň lowlap ýanyp gelşine geçip barýan nebit, benzin ýükli otla-da degmegi ähtimal diýip gürrüň edenlerinden, enem pahyr: «Ot belasyndan gorawersin!» diýip, alada galypdy. Oba adamlarynyň ählisi oduň önüni almak üçin çöle gitdi. Ýeri, onsoň, şeýle howp abanyp gelýärkä, biz durmalymy? Bizem erkek kişi ahyry. Iliň giden ugruna gidiberdik, bir topar oglan bolup. Elbetde, soň öz ýalňyşymyzy duýduk. Rugsat alyp, soraşyp gitmeli ekenimiz. Ýöne soraşsak, goýbermejeklerini-de gowy bilýäris. Onsoňam rugsat sorap ýörmäge wagt barmy? Ot saňa garaşyp durmaz ahyry. Bu zeyilli ýagdaýda ýaýdanman, töwekgellik etmeli.

Biz näçe gynansagam, gijä galypdyrys. Demir ýoldan geçen ýerimizde maşyn dolup gelýän adam önümizden çykdy.

— Ot söndürmäge barýan bolsaňyz, gaýdyberiň. Eýýäm biz onuň tepbedini okadyk.

Soň eşidip otursak, traktorlar odun önüni sürüp, arany kesipdirler. Şeýdip, bugdaýçylygam, harmanam abat galypdyr. Tomaşa men öýe gelemsoň boldy. Ertirki gidişime garaňky düşende geldim. Belli zat, ejemiň gözläp barmadyk gapysy galmandyr. Meni görenine içinden begenýänem bolsa, ýüzüme azgyryldy.

— Nirä ýitirim bolduň?

Men jogap bermäge-de ýetişmedim. Oň aýlan salan sübsesiniň sapy ýagyrnyna gyltyzrak degip geçdi. Gaçyp, enemiň gujagynda gizlendim. Oň gujagyna özümi atyp bilsen arkaýyn. Hiç kime urdurmajagyny bilýän.

Agşam nahar iýlensoň, ejem kakama aýtdy. Iki bolup, käýinmek käýindiler. Çagajyklara-da belli zatlary öwredip, halys gulagymy gazadylar. Kakama näme gerek diýsene. Erkek adam, düşüneýmeli ahyry. Özler-ä: «Hemme zady

görübermeli, gatyşybermeli» diýýärler, ýene-de birugsat gidipsiň diýip käýinýärler. «Ymgyr çölüň içinde azaşsaň nätjek? Oduň içinde galsaň nätjek?» diýip muşakgat baryny inderýärler.

Enem ahyry çydamady.

— Bes ediň indi diýýän. Ikiňiz iki ýerden iğenip, oglanyň gäbini azdyrдыңyz. Gitse gidipdir-dä, bezzatlyk etmäge-hä gitmändir. Ot söndürişmäge gidipdir. Aýypmy?

Kakam gaharly sandyrady.

— Ot söndürmek şulara galypmy indi? Bolupdyr meň başyma. Uçguryňy oňarsyn sümükli.

Men gaharyma agladym. Sebäbi kakam meni nähak kemsidýär. Men uçgurly balagam geýemok. Sallanyp duran uçgurymam ýok. Özüme sümükli diýdirenimden bolsa şarpyk çalnanyny gowy görýän. Enem meň tarapymy çaldy, kakama igendi.

— Öz ýaşlygyňy ýadyňa sal. Büý-ä obaň etegine gidipdir. Ýene agşam öýe dolanyp geldi. Siz nätdiňiz? Mişa ikiňiz nätdiňiz? Hamana diýersiň, urşuň oduny ýeke özüňiz söndüräýjek ýaly, fronta diýip, öýden gaçдыңyz. Kakaňzyň aryny aljakmyşдыңyz. Urşa gitmek üçin nirä gitmeli, bileňok. Özüňizem faşist öldürjekmişiňiz. Mişaň ejesi görgüli ikimiz näçeler eňredik. Bir hepdeden soň sizi Krasnowodskiden tutup getirdiler. Ýa bular ýadyňdan çykdymy?

Kakam başga diýere zat tapmady. Utanýany belli.

— Aý, ene, ol döwür bir döwür, bu döwür bir, bulaşdyрма.

— Çaga hemme döwürde-de çagadyr, unutma. Il agysyna aglamak, il derdine ýarajak bolmak çaga üçinem, uly üçinem iň gowy sypatdyr, oglum. Bazar janam indikile soraşman gidesi ýok. Şeýle dälmi, oglum? — diýdi-de, enem maňa ýüzlendi. Men «hawa» diýip başymy atdym. Şo bada-da ähli zady unuttym. Çabrap gelýän oduň gorkusy-da, ejem bilen kakamyň käýinji-de, bary ýadymdan

çykdy. Hiç kime öýke-kinämem ýok. Kakamyň boýnundan gujaklanymam duýmandyryn.

— Kaka jan, çynyňy aýtsana! Hakykatdanam siz şeýdip, öýden gaçyp, fronta gitdiňizmi?

Kakam başymy sypap, birsellem dymdy. Ol şol dyman mahaly maňa gelen gaharyny ýuwdupdyr.

— Hawa, jan oglum, şeýleräk zat bolupdy — diýdi-de, birhili nazar bilen gözümiň içine garady. Birdenem meň kelläme gelmejek soragy berdi.

— Hany, sen aýt, oglum. Şu wagt faşistler öýüňize girip, kakany öldürse, öýüňizi hem otlasa, sen nädersiň?

Men jogap tapman dymdym. Birhili gyzgynym artan ýaly boldy. Süňňümiň sandyraýanyňy welin bilýän. Ýumruklarym hem öz-özünden düwülüpdir. Kakam meni bagryna basdy.

— Olar meň kakamy — seň ataňy öldürdiler. Mişañ hem kakasyny öldürdiler, öýlerini bombaladylar. Biz ar almak üçin gitdik, jan ogul. Onda-da şowsuz boldy. Oň üçin soň eneňden müň kerem ötünç sorandyryn, aýdaýsyn!

Emma eýýäm ýanymyzda enemem ýokdy, ejemem. Biz iki erkek kişi bolup galypdyrys. Kakam gözüme öňküdenem yssy göründi. Biri elimden alyp ötägitjek ýaly, goltugyna gysyldym.

Men ol wakany ýatladym-da, Wowka gürrüň bermäge çemelendim. «Goý, olar ýalňyşyp, gündogara däl-de, günbatara gidýän ota münenem ekenler. Moskwa barjak bolup, Krasnowodskä düşenem ekenler. Barybir, olar urşa, ar almaga gidipdirler ahyry» diýesim geldi. Emma heniz gürrüňe başlamankam, Mihail Antonowiç bilen kakam gülşüp gelip, maşyna mündüler.

Aýby ýok, men muny hökman çolaja ýerde Wowka gürrüň bererin. Onsoň-a ynanarsyň, Wowkajyk.

18-nji bab: HEMME KIŞIDEN BEÝIK ADAM

«Pobedamyž» ýoluň iki gapdalyndaky gyzyl çyralary jyňňyrdadyp, demir ýoluň ötüginden geçdi. «Otludan ägä bol!» diýen ýazgyly atanak ala-mula demirler yzda galdy. Men stansiýa barmajagymyzy bildim. Sebäbi Garybata barmak üçin şol ýerden sagyňa sowmaly. Kakam sowmady. Iki gyrasy körpeje tutly asfalt köçe bilen göni gidiberdi. Maşyn gaty ýöränokdy. Ýörär ýalam däl. Öňümüzden hatar-hatar bolup, maşyn gelyär. Darajyk köçän gyrasyna gysylp, olara ýol bermeli. Uzyn-uzyn turbalary süýrüp gelyän yzy tirkegli traktorlar tä geçýänçä garaşmaly. Biziň üçin-ä dursak gowy. Howlugýan ýerimiz ýok. Kakamam arkaýyn.

— Garybata geldikmi? — diýip, Wowka-da meň gapdalyma geçdi. Sebäbi ähli maşyn meň tarapymdan geçýärdi. Wowka sag tarapdaky aýnaň önünde bolansoň, oň tarapynda diňe gurluşyk bardy. Soň ýerimizi çalyşdyk. Men oň tarapyna geçdim. Bu taýda-da seredere zat az däl ekeni. Dört-gat jaýyň ýokarsynda kellesi demir papakly adamlar ot syçradýar. Ot bilen ýogyn demirleri kebşirleýär. Ýoluň edil gyraýygynda ullakan togalak zat aýlanýar. Hiç kim ýanyna barmasa-da, öz-özi beton garýar. Aňry ýanynda biri elektrik byçgy bilen ýogyn pürsleri gyýym-gyýym edip, ap-akja tagta ýasaýar. Obada beýle däl. Adamlar laý garanda balagyny dyzyna çenli çyzgap garýar. Tagta ýonanlarynda-da palta bilen ýonýarlar, ýa rende bilen. Bir tamyň äpişgeli, gabsaly ganatyny hallanladyp, göterip barýan beýik krany göremde-de haýran galdym. Ol beton plitany göterip, öňe-yza ýöräbem ýör. Ony ýüz adam bolsaňam gozgar ýaly däl, ol welin alýar ötägidýär. Halal saňa! Oň göterýän ýüküni maşyna ýüklände inläp gara tüsse çykarýanyny gözüm bilen gördüm. Kran sürýänçiňki hasam hezil. Sebäbi kranyň süýr depesindäki penjirelije kabinada oturmaly. Men aýnadan kellesini çykaryp oturan Wowkany çekdim.

— Bir seret. Hünär diýibem şonka aýdaýsaň!

Wowka oň ýaly kranlary köp gören bolara çemeli. Geň galmady.

— Sen ýaňky maşynlaň üstündäki turbalary gören bolsadyň. Çynymy aýdýan, beýle ýogyn turbalary men Leningradda-da göremok.

Ýene herimiz öz penjirämiziň öňüne bardyk. Men deňesinden geçip gidemizde-de, krandan gözümi aýryp bilmedim. Bu wagat meň üçin dünýäde şondan gyzykly hünär ýokdy. Ejemiň aýdýan doktorçylygam hiç. Kakamyňky ýaly brigadirligem hiç. Ählisi hiç. Diňe nädip krancý bolmaly. — Ine, meni şu pikir heýjana salýardy. Asyl, bolasy, Jerenjigiň jikjermesi bardy-la. «Meň Çary kakam hemme kişiden beýik» diýip. Biz oňa nähak gülýän ekenimiz. «Gülseňiz gülüp geçiň. Her zat etseňizem, şol-a beýik. Barja naçalniklerdenem beýik. Direktorlardanam beýik. Barjasynyň üstünden garaýar» diýmesiniň bir emmasy bar ekeni. «Biz oňa seň Çary kakaň onda ministrdir-dä» diýip, hasam öjükdirerdik. Jerenjigem: «Ol Şatlykda işleýär» diýip, jaýtyja burnuny götererdi.

Jerenjik mamla. Ondan ýokarda diňe kosmonawtlar bar. Ol öňňe adamlar baryndan beýik ekeni.

Kakam uzak gitmedi. Şatlyk şäherjiginiň jümmüşindäki uly köçelerden birki öwrüm etdi-de, bir-birine meňzeş iki gatly jaýlaryň biriniň gapysynda saklandy. Egni ala pižamaly, başy beretkaly adam ilki bize äpişgeden ýiti-ýiti seretdi. Soň ikinji gatdan ylgap diýen ýaly düşdi-de, göni bize tarap gaýtdy. Ýüzüniň çym-gyzyl bolup, derçiräp durşy hammamdan çykana meňzeýärdi.

— Bä-ä, bu meň düýşümmikä, ýa huşum. Ertirden bäri gözüm çekýärdi-le, asyl. Begenjek ekenim.

Ol ylgap gelip, kakamy gujaklady. Mihail Antonowič bilen gadyrly görüşdi. Maşyndan çykan badymyza Wowka ikimiz bilenem elleşdi. Oň eliniň içi birhili gataňsy ekeni. Guýçludigi görnüp dur. Men hemişe uly adamlar bilen elleşemde utanýardym. Bu sapar welin utanmadym. Ýanymda Wowka bolany üçinmikä?

— Hoş gördük, hoş gördük, ýörüň, öýe gireliň. Tüýs wagtynda geläýdiňiz, Kössek. Şu wagat hammamdan çykyp durşum. Hany aýt, Napoleon näme diýipdir? Hammamdan çykaňsoň nätmeli diýipdir?

Olaryň üçüsem gülüşdiler. Ýöne nämä güldüler, Wowka-da düşünmedi, menem.

— Sen entek aýt, şu adamy tanaýaňmy ýa ýok? — diýip, kakam ýerinden gozganmady.

«Be-e kakama alaç boljak däl-ow» diýip içimi gepletдим. Ozal-a öz soraglary bilen Mihail Antonowiçi halys edýär. Ol ýadyňa düşýämi, bu ýadyňa düşýämi diýip. Indem, ynha, ol adama heniz ömrüne görmedik adamsyny tanatjak bolýar. Beýtmeli däl ahyry. Ozaly bilen yzyňa tirkäp getirdiňmi, ony adam ýaly tanyşdyr. Men-ä haýran. Ulularyňam öz degişmesi bar bolara çemeli. Ýöne özüm-ä beýle degişmäni halaman. Çary kaka welin utanmadam, gyzarmadam. Mihail Antonowiçe ýiti-ýiti seredip ýylgyrdy.

— Tanaman näme, beter edýän.

— Ýeri bakaly, kim?

— Gowy adam — diýip, Çary kaka güldi. — Sebäbi, birinjiden-ä, erbet adamy Kössek yzyna düşürmez. Ikinjidenem, Çary kellere erbet adam gelmez.

Bu gezek kakam bilen Çary kaka bilelikde güldi. Mişa daýy utanjak ýaly etdi.

Men Çary kakany ozalam birnäçe gezek görüpdim. Hatda öýümize-de gelipdi. Maşynly gawun alyp gaýtmaga-da barardy. Men olar Şatlykda ýaşaýandyr öýtmezdim. Kakam: «Şatlyga gidýäs, münüň maşyna!» diýende-de, bulara gaýdýandyrys öýtmedim.

— Boýnuňa alaysana, zaňňar kel. Tanamadyň sen muny — diýip, kakam Çary kaka garady, soň Mihail Antonowiçiň egnine kakdy-da, ondan Çary kakany tanaýamyň diýip sorady. Mihail Antonowiç hem tanamok diýen manyda egnini gysdy.

Kakam Çary kakaň başyndaky beretini çykardy.

— Ind-ä tanansyň-la!

Kündük ýaly ýylçyr kelle günüň şöhesine ýaldyrap gitdi. Birdenem Mihail

Antonowiç ony garsa gujaklady, ogşady. Soňra ýüregini Çary kakaň gursagyna goýup, iki eli bilen pugta boýnundan gujaklap dur. Göwnüme bolmasa, Mişa daýyň damagy dolan ýaly boldy. Ahyry aýryldy-da, Çara kakaň döşüne urup goýberdi.

— Häý, sen, bezzat FZO-çy. Tanadym gerek indi?

Emma Mihail Antonowiç tanasa-da, Çary kaka tanamady. Kakam mundan artyk oýny uzaldyp oturmady.

— Bu Mişa ahry. Uruş döwrüniň oglany. Dostumyz.

Indi Çary kaka Mişa daýyň boýnuna bökdi. Olar täzedden gujaklaşdylar, ogşaşdylar.

— «Ölme-de, ýit» diýilýäni-dä. Sen nire, bu ýeri nire? Näçe ýyldyr gidişiň gidiş boldu-la, dost!

— Näçe ýyldyr, diý-de goýaý — diýip, Mihail Antonowiç Çary kaka bilen kellesini deňeşdirýän ýaly, şlýapasyny çykaryp, sakar kellesini sypady. Soň aňk bolup duran Wowka ikimize tarap seretdi. — Şular ýaly oglandyk ahry. Indi agtykly adamlar bolduk.

Olar üç bolup, ýokaryk dyrmaşyp gitdiler. Wowka ikimiz maşynyň ýanynda galyberdik, ýör diýilmese, yzlaryna düşübermegem gelşiksiz. Durus aňk-tank bolup. Ýat şäherde kim bilen oýnajak?

Biri meň adymy tutup gygyran ýaly boldy. Diňşirgendim.

— Eý, paň, men saňa diýýän, salam!

Seretsem, Ata guduz. Özem turbaň içinde. Görsene bolýan zady. Men beýle duşuşyga garaşmandym.

Göwünli-göwünsiz:

— Salam! — diýdim.

— Aýtdym gerek ýene duşuşarys diýip. Häzir men ketamy geýip geleyin, hiç ýere butnama-da, şo ýerde garaş.

Ol egilmän ylgap ýörmeli ýogyn turbaň içinden çykdy-da, jaýa tarap eňip gitdi. Gidişi ýalam derrew dolanyp geldi.

— Biziň öz uruşýan ýerimiz bar, şol ýere gideli. Adam görjek gümany ýok. Ol ýer sen Altyn depäňdenem çoladyr!

Ýeri, indi nätmeli? Men bu ýere uruşmaga gelemok ahyry. Urşaýsam, kakam dagy görmände-de, Wowka görer.

Her näme-de bolsa, men gaharym geldi. «Sen bigaýratlap, «taryhy ýazgyny» pozupsyň» diýesim geldi. Ýöne dogrymy aýtsam, oň bilen jedelleşmäge-de utandym. Aýyp ahyry. Ýalbarsammykam? Gorkaga ýalbarsaň, üstüňe çöwjär. Wah, şu wagt köne galaň içi bolsady. Garnyna münäge-de, «jan aga» diýýänçä turuzmazdym.

Ata guduz meň ýanymda duran Wowkaň mawy gözlerine ýadyrgap seretdi. Ol ony meň ýoldaşymdyr güman etmändir.

— Bu ýanyňdaky çyparyň näme? Erkek bolsaň, ýekme-ýek çykaly.

Meň gaharym bokurdagyma geldi, zordan gepledim.

— Sen öýümiziň ýany diýip, diliňi sala goýberme, Ata guduz. Bu çypar däl — Wolodýa. Leningradly. Ulalanda uly parohodyň kapitany boljak diýýär. Sen munuň kakasynyň kimdigini bilýärmiň? Inžener, ekskawator ýasaýar.

Ata guduz süýkdürip sygyrdy. Bu onuň göwnüýetmezçiliginiň alamatydy. Maňa indi başga alaç galmady. Ýa dyza çöküp ýalbarmaly, ýa-da oň yzyna duşmeli. «Senden galan enesinden dogmasyn. Ýör, nirede uruşsaň!» diýmeli.

Birden ýokardaky jaýlaň biriniň penjiresinden Çary kakaň sesi eşidildi. Ol bize tarap elini bulap gygyrýar.

— E-heý, guduz, sen eýýäm dostlaryňa birikdiňmi? Bar, olary gezdir, şäheri görkez!

Biz müýnli ýaly biri-birimize seredişdik. Ata guduz Çary kakaň ogly bolsa nätjek. Ol-a bizi uruşmaga äkitjek bolup dur. Kakasam dostlaryňa birikdiňmi, gezdir diýýär. Dost bolaýşmyzy diýsene! Her niçigem bolsa, meň-ä uruşmak hyýalym kellämden çykdy. Indi uruşmaga elim barjak däl. Öňki urşanyma-da ökünýän. Nädip, bagyşla diýjegimi bilmän ýaýdandym. «Men günäkär» diýesim geldi. «Sen şol ýazgyny bozup, gowy edipsiň» diýjek bolýan. Emma çemini tapamok. Ata guduzam üýtgedi. Birsellem böwrüni diňläp durdy. Onuňam bolşy, «bagyşla, gardaş, tanamandyryn» diýip, elini uzatjaga meňzedi. Ahyry ol elini uzatdy. Ýöne maňa däl-de Wowka. Elleşip durka-da, özüni tanatdy.

— Ata guduz!

— Ýok, Ata guduz däl, Ata — diýip, men düzediş berdim.

Ata guduz ilkinji gezek ýylgyrdy.

— Zyýany ýok-laý, maňa Ata guduz diýseňizem diýiberiň. Umuman, bize lakam gelişýär. Kakama-da özi ýok ýerinde Çary kel diýýärler. Ýöne ol kel däl. Kellesine düwürtik örüp, bir wagt saçy düşüpdür. Görýäňizmi, meň maňlaýyma-da peşehorda çykdy.

Men onuň maňlaýy bilen saçynyň arasyndaky möhüriň nämedigine indi göz ýetirdim. Wowka hem Ata guduzyň elini gysyp durşuna özüni tanatdy:

— Wolodýa!

— Wolodýa bolsaň, gaty gowy-da — diýip, Ata guduz oň elini hasam pugta gysdy.

— Náme diýsene, Wowka, iller maňa «guduz» diýýärler. Ozal bir mekdepde

okaýardym. Uruşýaň diýip, kakam başgasyna geçirdi. Soň onda-da bolmady, bir ýyl okan dessime üçünji mekdebe geçirdiler. Şonda kakam ýekeje gezek gaty käýindi. «Guduz, sen-ä bu gidişine gitseň, Şatlykdaky mekdepleriň barynyň soňuna çykarsyň. Ýa ejeň pahyr seni maňa azar üçin goýdumyka?» diýdi. Kakama nebsim agyrdy. Soň uruşmadym. Käte bir uruşýan, onda-da mekdepde-de däl, öýde-de däl, çete çykyp uruşýan, öz uruşýan ýerim bar.

Men oň aýdýanynyň ýalandygyny ýa-dýa çyndygyny bilmek isledim.

— Häzir nädýäris. Uruşmaga gidýärismi?

Ata guduz utanyp gyzardy.

— Aý, bolýa-laý, Bazar. Ýörün, gowusy, men size şäheri görkezeýin!

Biz giç öýläň dolanyp geldik. Şatlyk şäherinde gören zatlarymyz welin sanardan köp. Inňän köp. Gürrün etsem, bir ýyllap gürrün etmäge ýeter. Maşynyň içinde barýakaň sereden ýaly däl ekeni. Göteriji kranyň edil ýanynda durup seretdik. Ol kran, dogrudanam, Ata guduzyň kakasy Çary kakaňky ekeni. Ony kömekçisi ýaş oglan işledýär ekeni. Ol oglan: «Arakesmä çenli garaşyň, prorab gitse, sizi mündürüp görkezeýin» diýdi. Heý, bizem garaşmarysmy? Üçimizem mündük. Bäý-bä! Seredýäň welin, Garybata-da, Şatlygam aýagyň aşagynda. Otlularyň wagonlary dagy kükürt gaby ýalyjak bolup görünýär. Wodokačka beýik diýerdik. Krana müneňsoň, olam gupba ýaly bolup, aşakda tegelenip otыр.

— Ine, gardaşlar, meň-ä kakam şu krany sürýär — diýip, Ata guduz ýere düşenimizden soň, çalaja öwündi. Oň öwünmäge haky bar. «Zor kakaň bar ekeni» diýip, Wowka ikimiz belledik. Edil şol wagtam Jerenjigiň «Çary daýym, Çary daýym» diýýäni ýadyma düşdi.

— Neme-le, Ata, senden bir zat soramak mümkinmi?

— Sorabersene. Beýle resmilik nämä gerek, sora.

— Jerenjik siziň nämäňiz?

Men ýene şol Altyn depedäki wakany ýatlaryn öýdüp, Ata sypajklady, soň dogrusyny aýtdy.

— Jereniň kakasy meň kakam bilen dogan okaşypdyr. Sen ony näme üçin soradyň?

Men gümmi-sümme etdim. Sebäbi indi bary maňa aýan boldy. Ata guduzyň kakasy Jerenjigiň kakasy bilen ilki dost bolmaly, soňam dogan okaşan bolmaly.

Ata guduzlara dolanyp gelenimizde, oň kakasy «Napoleonyň wesýetini» berjaý eden bolarly. Üçüsiniňem keypleri kökdi. Ýüzleri çym gyzyldy. Kakasy Ata guduzy gören dessine gygyrdy.

— Hä, guduz, geldiňizmi? Gir, men seni myhmanlar bilen tanyşdyraýyn.

Ata guduz arkanjklady.

— Men eýýäm olary tanaýan.

— Ýok, seň ol tanaşyň bolanok. Sen bulary gowuja tanamaly. Kakaňyň jan ýaly dostlary bilen elleş.

Ata guduz girip, ilki Mihail Antonowiç bilen, soň kakam bilen elleşdi. Çary kaka dowam etdi.

— Biz bu adamy otuz ýyl ozal ýitirdik. Ahyry tapdyk. Dogrusy, biz muny tapmadyk, özi bizi tapdy — diýip, Mihail Antonowiçiň egninden gujaklap aýtdy.

— Biziň dostlugymyz sizdenem kiçijikkäk başlandy.

Ata guduz aňkaryp galdy. Oň üçin bu zatlar täzelikdi. Wowka-da gapyň agzynda meň ýanymda dymyp dur. Ol-a özge wagtam ulularyň ýanynda geplänok. Çete çykýasam welin, meň üstümi soragdan gömýär. Oň häsiýeti şeýle.

Çary kaka soň Ata guduzy kakam daga tanatdy.

— Hawa, bu-da meň oglum, Ata. Käte Ata guduzam diýýärler. «Ýagşy ýigidiň ady köp bolar. Gel, oglum, golaýragyma» diýip, Ataň elinden çekip, ony gujaklady. — Biz, oglum ikimiz, iňňän bagtly. Meniň-ä oglum bar, munuňam kakasy. Şeýdipjik, ýaşap ýörüs — oň ýüzi birden gamaşan ýaly boldy. Az salym dymdy-da, ýene dowam etdi. — Bu ejesi pahyrdan ir galdy. Aýak bitýänçä çagalar öýüne berdim. Soňam göteriji kranyň kabinasynda ulaldy. Indem başınjy klasa gitmeli. Üçlük okaýar, ýöne okaýar. «Kaka, sportçy boljak» diýdi. «Bol» diýdim. Boksa gatnady. Tas burnuny döwdüren ekeni. Taşlady. Soň «futbolçy boljak» diýdi. «Bol» diýdim. Bir hepde gatnady. «Derwezäni goradaňzok» diýip, onam taşlapdyr. Ýaşın bolasy gelýär zaňňaryň. Indem ýaş tehnikler kružogyna ýazylypdyr. Eýýäm samolýot, parohod ýasap bilýär.

Biz Ata guduzyň yzyna düşüp, kakasynyň iş otagyna girdik. Diwarda duran täsin karta gözümüz düşdi. Wowka-da ondan gözünü aýryp bilenok. Sebäbi biz mekdebimizde-de beýle karta görmändik. Ähtimal Ata guduz bizi şony görkezmek üçin eltendir. Onda şeýle mekirjeligem ýok däl. Gapyny ýapdy-da, kartaň önüne bardy. Eline uzyn oklaw alyp, edil geografiýa mugallymy dälendirin öýdenok, bize gürrüň berip başlady.

— Ynha, şu biziň Şatlyk şäherimiz. Bu-da demir ýol. Eýlesi Kaspi deňzine, beýlesem Moskwa çenli gidýär. O-da, özüňiz bilýäňiz, Şatlykdaky gaz çykýan ýerler. Görýäňizmi? Şu gök zolak suwdur öýdäýmäň. Ol beýleki kartalarda şeýle. Bu kartada ol tebigy gazyň ýoly. Garybataň önüni kesip, Garagumuň içi bilen gidiberyär. Görýäňizmi, gidip otyr, gidip otyr, gumlaryň arasy bilen. Şeýdip, bu zolak gadymy Hywa barýar. Hywadanam gadymy Buhara barýar. Buharadanam has äpet ýogyn turba birigýär. Serediň, gök zolagyň özem ýognalýandyr. Ol turbalar hälki görenlerimizdenem köp esse ýogyn bolmaly. Gepiň gysgasy, onuň aňyrsy Polşa, Germaniýa uzap gidýär.

Ol soragyňyz barmy diýýän şekilde ýüzümize garady. Elbetde, bizde sorag kändi. Wowkada-da bardy mende-de. Ýöne ol soraglary başga bir gezege galdyrdyk. Emma bir zady welin soramasam bolmady. Sebäbi ol şu ýere gelelimiz bäri böwrüme sanjydy.

— Ata, dost jan, sen ejesiz nädip oňýaň?

Ata kemsiner öýtdüm. Ýok öňki bolşy.

— Nädip oňarlar, kakam bar ahyry. Ol meni gowy görýär, menem ony.

— Ol-a şeýledir-le.

Men gaýdyp zat soramadym. Birhili ejemi göresim gelip ugrady.

Wowka-da gamgynlanan şekilli göründi. Ata guduz derrew aňdy.

— Ýok, bizi erbet ýaşaýandyr öýtmän — diýip, garanjaklady. «Ynha, meň otagym» diýýän şekilde kiçiräjik jaýyň içine gözünü aýlady.

Biz olaň erbet ýaşamaýanyny baran dessimize aňypdyk. Dört otagly öýleriniň içinde näme diýseň bar. Arassaçylygyna-da söz diýer ýaly däl.

— Kakam ikimiz kino gidýäris. Käte balyk tutmaga gidýäris. Özge wagtam telewizor görýäris — diýip, Ata guduz ýene ýüzümize garady.

Biz herimiz öz pikirimize ýugrulyp dymdyk. Biziň dymmagymyz Ata guduza ýaramady.

— Hä, naharyňyzy kim bişirýär, geýmiňizi kim ýuwýar diýjek bolýansyňyz? Şeýlemi?

— Aý ýok, biz-ä hiç zadam diýjek bolamzok — diýip, men sapalak atdym. Emma Ata guduz meni diňlejegem bolanok.

— Meň kakam, halypa janlar, ähli zady oňarýar. Sebäbi olam oglanlykda ýetim ösüpdir. Kakasy, agalary urşa gidipdir. Ejesi hem çagalaryny ekläp bilmän, körpejesini alyp, şähre gidip, işe giripdir. Şonda sygrymyzy sagdyrmaga aýal tapman, kakamyň özi sagmany öwrenipdir. Nahar bişirişinem, ynha, görersiňiz, gaty ökdedir.

Ol kakasyny taryplap, ýene kän zatlar aýtdy. Wowka ikimiz tassyklap, baş atsagam, özüm-ä ejesiz içerini göz öňüme getirip bilmedim. Ata guduz meň pikirimi ýüzümden aňan ýaly, birden öwünmesini goýup oýurgandy. Soňra bardy-da, ýarym açyk duran gapyny ýapdy.

— Kakam özi hakynda gürlänimi eşitse, halanok.

Men onuň krowatynyň ýokarsynda, diwaryň ýüzündäki suratlary synlan boldum. Ata guduzyň welin ýene bir zat aýtmaga çemlenýäni görünýärdi.

— Elbetde, öýümüzde ejem bolsa, mundanam gowy ýaşajagymyzy bilýärim. Kakaňa aýdyp bolmaýan käbir zatlary-da ejeňe aýtsa boljak. Kakama köp aýtdym. Illeň öýlerinde ejesi bar. Bizem getireli diýip. Onda-da howlukma diýýär.

— Näme tapanokmyka? — diýip, men aladaly soranymam duýmadym.

— Tapylmazmy? Kän-läý. Şatlykda-da bar, näçe heleý diýse. Garybatadanam tapsa boljak, gözläberseň. Sizden gizläp oturjak däl. Men bir gezek äri arakhor aýallaryň adyny spisok edip, ýazyp hem getirdim. «Ine, kaka, şularyň haýsysyny halasaň getireli. Olar bize geler. Orazdurdy pýanyň aýalyny alsaňam geler. Arkadiý gammaryň aýalyna-da bize gel, seni aljak diýseň, begene-begene geler. Sebäbi sen olar ýaly içip, ýykylyp ýataňok ahyry» diýdim. Kakam ýylgyrды-da, gaýtam: «Bu gürrüňiň başga ýerde bir aýdaýmagyn, aýyp bolar» diýdi.

— Ýok, ol näme üçin biriniň aýalyny almaly. Ärsiz aýallaram bardyr-a — diýip, Wowka-da oturyp bilmedi. — Tapmaýan bolsa, barsyn Leningrada, men ýüzüsini diýse-de, görkezeyin. Gürleşsin-de, halanyny alyp gaýdybersin.

— Aý, bu taýda-da bardyr-la. Obada-ha tapýarlar — diýip, menem Wowkany goldadym.

Ata guduz birden bir zat ýadyna düşen ýaly gyssandy.

— Tylla baýtal-a aljak-aljagam boldy welin, ýene almady-da.

Ol at maňa birhili geň eşidildi.

— O nähili Tylla baýtal? Ady nähili-aýt?

— Aý, ady hiç-le. Lakamdyr-da. Obadaka oňa şeýle at goýupdyrlar. Şatlykda dispetçer bolup işleýär. Ýok, ol erbet aýal дәl. Ýöne ony kakam men sebäpli almady öýdýän.

— Oňarmansyň, dost jan, oňarmansyň — diýip, men başymy ýaýkadym. «Bir sebäbi bardyr, ýogsam Çary kaka özüne aýal tapardy. Saçy bolmanda-da, dogumly ahyry. Güýçlüdigi, zordugy elleşenде bildirýär» diýip içimi gepletдим. Dogry-da, aýallar oň ýaly belent kranyň üstünde işleýän әr tapsa, başgasyny nätsin. Hemmesem barar.

—Şindi nirede şol Tylla baýtal diýýäniň? Kakaňa duýdurmadajyk baryp, «bagyşla» diý. Ýalbar — diýip, Wowka gara çyny bilen öwretди.

Tylla baýtaly Ata guduzyň özi gowy görýänem bolsa, indi kakasynyň halamaýanyны gürrüň berди.

— Ol ozallar bize köp gелerди. Ilki kakam ikisem nahar bişirerди. Soň üçimiz oturyp, telewизor görerди. Emma men ýatamsoňam, olar güрleşer oturardylar. Käte kakam oňa öz kostýumyny geýdirip, öýlerine ugradyp gелerди. «Biziň jaýymyz kән, ýatybersin-dә» diýemde bolsa, kakamam, olam ýylgyrарды. Şol wagtlar ur-tut öýlenäýen bolsa-ha allanäme bolaýjak. Menem ejeli boljak. Ýok, kurorta gidip, dynç alyp geleli, onsoň, toý edeli diýdiler. Dogrymy aýtsam, olara kurort gerek дәl. Kakamyň işleýän yerin-ә ýaňy gördüňiz. Al-asmanda, arassaja howada dünýäni synlap oturmaly. Tylla baýtalyňam elinde ýüz dagy täzeje maşyn. Haýsyny münesi gelse, şofýora putýowka ýazyp, münüp ýörmeli. Kakamy sylaýarlar. Şäher Sowetiniň deputaty diýip, oňa Kryma putýowka beripdirler. Selpәp-selpәp, ahyry Tylla baýtala-da zordan birini tapды. «Ertir kurorta gidýäs, agşam Tylla gелer welin, ikiňizi bileje äkitjek, geýimleriňizi taýýarlaň» diýip, maňa tabşырды. Menem begendim. Geýnibilenini geýnip, bezenip, Tylla baýtal hemişekilerindenem irräk geldi. Emma stoluň üstünde ýatan biletlere gözi düşeninden ýüzi gamaşды.

— Bu näme üçin üç bilet, Çary?

— Üç дәл, iki ýarym — diýip, kakam aşhanada jazyrdadyp palawyň ýagyny ýakyp duran ýerinde seslendi. — Guduza ýarym bilet alsaňam bolar diýdiler.

Tylla baýtal sesini çykarmady. Ýöne palaw iýibem hezili bolmady. Ahyry ýüregindäkini aýtdy.

— Belki, Ata jany goýup gideris? (Oň dili süýjüdi. Maňa mydama «jan» diýip ýüzlenýärdi).

Kakam elindäki çemçäni goýup, agzyny süpürdi. Ondan ses çykmansoň, Tylla baýtal maňa ýüzlendi.

— Sen indiki gezek gidäý, Ata jan!

Men onuň özümi äkitmejek bolýanyny bildim. Gapyny jarkyldadyp ýapyp, öz otagyma girdim. Yzymda näme gürrüň etdiler, bilemok. Eşiklerimi çykaryp ýatjak boldum, gözüme uky gelmedi. Ahyram aýagym trusili koridora çykdim.

— Gidiň, gidiň! Bir aýlyk дәл. Bir ýyllyk gidiň! Menem ertir öz detdomyma giderin.

— Kakam bir zatlar diýip, hemle atdy, gulagyma ilmedi. Öňkimdenem gaty gygyrdym. — Men size aýakbagy bolmaryn. Gidiň, hezil ediň!

Kakam laňňa galdy, gelip, boýnumdan tutup, otagyma itip goýberdi welin, badyma ýüzüm krowata berildi. Kakam gapyny petikledi. Men ýassygymy gujaklap, aglaý-aglaý uklapdyryn. Ertir oýansamam, otagymdan çykasym gelmedi. Olar eýýäm irki samolýot bilen Krymdan çykandyrlar öýdýärdim. Ahyry emay bilenjik gapyny açyp çykdim. Ilki gözüm düşeni hem hapa taşlanýan bedräň içinde ýyrtyk-ýyrtyk bolup ýatan biletler boldy. Birhili ýüregim howlap, eýwana çykdim. Görsem, kakamyň krany ýene bir jaýyň ganatyny hallanladyp barýar.

— Tylla baýtal gidipmi onsoň? — diýip, Wowka gyssandy.

— Bilmedim. Şondan soň görünmedi.

— Hökman Tylla baýtalmy? Başga-da tapar-la — diýip, Wowka indi nebsi agyrman aýtdy.

— Kakamyň on ýedi hünäri bar. Tapjak bolsa, näme tapman — diýip, Ata guduz jibrindi. — Eli hünärli, suwagçy, kerpiç örüji razrýady bar. Buldozerçi, krançy, turba sepleýji, şofýor... Onsoň oňa aýal gelmezmi?

Birdenem ol «hüşş!» edip, elini dodagyna goýdy-da, ýuwaşja gepledi.

— Zyýany ýok. Şu wagtam ol biri bilen söýüşýär. Maňa bildirmejek bolýar welin, menem samsyk däl. Şu sapar-a öýlenermikä diýýän.

Biz daş çykanymyzda, kakam dagy iýip-içipdirler-de, gürleşip otyrlar ekeni. Meň gulagyma olaryň gürrüňiniň bir çeti degip galdy.

— Hawa, hawa. Özüň-ä jähennem, oňarsyň, mydar edersiň. Ogluňa nebsiň agyrsyn — diýip, Mihail Antonowiç hetjikledi. Soňra kakam käýindi.

— Özüne-de jähennem däl. Ýaş gidip barýar, 45 ýaşady, ýekeje ogly bar. Bilýän, ýaşrak birine lak ataýmak ýeňilem dälidir. Her niçigem bolsa, hereket etmeli, hereket.

Kakam dagy biziň yzymyzdan gelip, maşyna münenlerinden soňam, ikisi iki ýerden sargadylar. «Oýlan. Bu meselä ýene dolanarys!».

19-njy bab: KÖPÜK ÝALAMAGYŇ KEÝPI

Günleriň geçäýşini diýseňiz-le. Düýn ýalydy Wowka dagyň geleni. Eýýäm bir hepde geçipdir. Eýýäm olar ugramagyň kül-külünde. Özge wagt-a barmagyňy бүкүп ýadaýaň, bir hepdeňi geçirip bolanok, indem şeýle bir çalt geçýär welin,

çeniň-çakyň däl. Dogrusyny aýtsam, şu bir hepdede özüm-ä näme edenimizem bilemok. Bir gün Şatlyga gitdik, bir günem Wowka, Liliýa, Ata guduz, Jerenjik, başımız Daňňy kakamyň sürýän teplohodyna münüp, kanalda gezelenç etdik diýäýmeseň, başga gören zadymyzam ýok, giden ýerimizem.

Kakam-a şol ilki üç gün işinden rugsat alyp, biz bilen bolany bolany. Soň haçan gelip, haçan gidýäninem göremzok. Sebäbi indi sogany ýetişenmişin. Pomidoryny wagtynda ýygnap tabşyrmasa, eräp suw bolsa, sogany hem çüýreýämiş. Mihail Antonowiçem öýe myhman. Her gün ertirine heniz biz turmankak, yzyndan maşyn gelip, garaşyp durandyr. Her gün bir ýaňa myhmançylyga äkidýärler. Ýöne bu gün welin onuň hiç ýere gitmejegini turan dessime bildim. Olar eýýäm babam ikisi arasyna künji sepilen düme garpyzyň içindedi. Babam pitikläp görüp, garpyzlaryň bişenini ýolýar, Mihail Antonowiçem bir ýere üýşürýär. Ýeri, biz näme iş etmeli? Haçan ýumuş buýrarlarka diýip, garaşyp durmalymy? Bolmaz. Biziň ony özümüzden bilmegimiz zerur.

Wowka ikimizem kömekleşmäge bardyk.

— Haý, berekella, guzularym. Şeýdiňdejik, üýşürilen garpyzlary bir ujundan çatma bakan daşaberiň.

Biz höwesek ýapyşdyk. Göwnümeze, olary derrew daşap bolaýjak ýalydy. Emma üýşürilen garpyz dygysyz kän ekeni. Her baş ädimde bir üýşmek dur. Wowka ikimiz saýlap, ulularyna ýapyşýas. Olaryň käbiri şeýle bir agyr welin, çyglyp-çyglyp çatma getirýäris. Biz ulusyny götersek, Liliýa-da ylgap gelip, ulusyna ýapyşypdyr. Emma iki ädim ätmänkä, eli ýadapdyr. «Waý, eje, waý, eje» diýip gygyrýar. Elindäki garpyzy ýerde goýubam bilenok, äkidibem bilenok, ýöne gygyryp dur.

Wowka oňa kömekleşmäge derek käýindi. Men kömege ylgadym. Emma barmankam, Liliýa gujagyndaky garpyzy gaçyrdy. Içi köz ýaly gyzyly garpyz darka-darka bölündi. Sirop ýaly gyzyly suwy çaykanyp ýatyr.

Liliýa oňa seredip aglamaga oturdy. Babam ýylgyryp geldi-de:

— Goý, aglama, gyzym. Çakyňy tanarlar. Ol garpyzy sen göterip bilmersiň ahryry
— diýdi. — Goý, goý, zyýany ýok. Mala dograr beräýeris.

Liliýa ýarylan garpyza seredip, soňam kän oturdy, ahýram turdy-da, ejesiniň ýanyna titdi.

Wowka ikimiz näçe haýdasagam üýşürilen garpyzlary daşap tükedip bilmedik. Soň Mihail Antonowiçem kömekleşdi. Ejem bile Motýa daýza-da her goltugyna bir garpyz alyp, daşap başlady. Köpçülik gowy zat. Gün gyzmanka ýolnan garpyzlaryň baryny çatmaň ýanyna eltdik.

Çöp-çalamy aýrylyp arassalanan meýdan durşy bilen garpyz bolup ýatyrdy.

Biz ol garpyzlardan şu gün toşap gaýnatmakçydyk. Ony Wowka daga gidende sowgat etjekdigini ejem aýtdy. Eýýäm in süýji gawunlardan dilip, ep-esli kak hem towlap goýupdyk. Kakam birki günlükde ýaldyrap duran iki sany täzeje konistr getirdi. Olaryň biri Maý balyndan dos-dolujady. Altyn depäň golaýyndaky balçy: «Maý balyndan ýüz derdi bejerip bolýar» diýýär. «Arylar gowaçaň gülündenem, bagyň gülündenem bal ýygnaýar. Ýöne ýandagyň gülünden ýygnalan maý baly ähli ballardan tagamly» diýýär.

Aýdylyşy ýaly, maý balyna barmagyňy batyrsaň, süýgeşip durdy. Oňa süýji garpyzyň toşabyňy garsaň, iýip doýup bolanok. Şoň üçinem bu gün babam in süýji garpyzlardan saýlap ýoldy. Süýji garpyzyň toşaby şeýle-de gowy. Men köp iýip gördüm. Ýeke özüňem iýip gördüm. Ýaga garylanynam iýip gördüm. Bala garylanynam iýip gördüm. Enem pahyryň gollaryny serip duran dört bujakly ýanlygy şindem gözümiň önünde. Onuň bujagyny çözerdi welin, mele toşap zygyrylyp akardy. Ol ýanlyk ýasamaga şeýle ökdedi. Garny ýarylman sypyrylyp alnan geçi derisiniň tüýlerini ýolardy. Soň ýumşadardy, arassalardy. Bujaklaryny kendir bilen bogup, bir bujagyndan üfläp-üfläp, ýel bererdi. Içi ýelli ýanlyklar agajyň şahasyndan asylgy hallanlaşar durardy. Käte enemiň gözüne güýdüşip, olary bokslap oýnardym. Bat bilen ýumruk salamda, içi ýelli ýeňiljek ýanlyklar asylgy ýüpüniň daşyna telim sapar pyrlanardy.

Men toşap gaýnadilyşyny welin görmändim. Görmedik zadyňy göremok diýmeli.

Kak edilişine belet. Özi terliginden ýarylsyn, saralyp sapagyndan tänsin, ýörite ýolunsyn, parhy ýok, gawuny dilim-dilim edip, bölüp, içini almaly-da, arassaja gamşyň üstüne seribermeli. Üç dört günden soň, şiresi sarkaram welin, arasyny dilip ýüpden asybermeli. Ýiti günün astynda olaryň baly sarkyp, buldurap durandyr. Guraram welin, towla-da ýygnaber. Ilki köke ýaly bolar. Soň ulalar, repide ýaly bolar. Onsoň, tamdyr ýaly bolar. Babam aýdýar: «Gadym wagtlarda azyk gyt bolany üçin, gyşyna uly maşgala huruş bolar ýaly, hasam uly üýşürerdiler. Uzakdan seretseň, sary kak düýe çöken ýaly bolup oturandyr» diýýär.

Men sök gaýnadylyşynam bilýän. Oňa toşap gaýnadanyňdaky ýaly kän kömekçem gerek däl. Ýumşan gawunlaryň içini gyryp gazana agdarybermeli. Ol gaýnap-gaýnap goýalýar. Soňra ýylgyn çybygyndan ýa-da arassaja gamyşdan çykalan kepbaş üstüne hatar-hatar edip ýekeje çemçeden dökübermeli. Mazaly durup, guransoň, ýygnarsyň welin, edil şokoladyň bardyr. Şonlugyna iý, talhan et, nätseňem ýaraşar.

Uruş döwri bir ýyl bugdaý bolmandyr. Şonda köp adamlar açlykdan horlanypdyrlar. Meň enem bilen kakam welin horlanmandyr. Sebäbi olaň agzy tikilgi duran bir sanaç sökleri bar ekenn. «Herimiziň paýymyz her naharda ýekeje sökdi. Şoň bilen mydar ederdik» diýip, kakam aýdýar. Şoň üçinem men bir gezek sök bilen it keseklämde, kakamyň gahary gelip käýindi. «Hiç haçan iýilýän zady harlaýjy bolmagyn. Oň gadyryny gyt bolanda bilendiris».

Babam agzyny gündogara edip, ullakan-ullakan üç ojak gazdy. Bu zeýilli ojaklar diňe toý bolanda gazylardy. Hersine bir gazan ataryp, içine hem bir goýnuň etini atardylar. Tamdyr-tamdyr petir nan bişirip, dogrardylar-da, gazanlardaky eti, sogany, nany garyp, dograma ederdiler. Men muny köp görüpdim. Emma toşap gaýnadylanda beýle köp gazanyň nämä gerekdigini bilemok.

— Üç gazan toşap gaýnadýarysmy, baba? — diýip söradym.

Babam:

— Bularyň birine garpyzyň suwuny salarys, birine lötüni salarys. Üçünjisine hem çigidini salarys — diýdi.

Ol bilindäki gol boýy ak saply pyçagyny gynyndan sogrup, ýaýrap ýatan garpyzlaryny bir ujundan ýaryp, ikä bölüp başlady. Iki ýarylansoň, garpyzlar hasam köp ýaly boldy. Ejem bilen Motýa daýza eline hersi bir gyrgyç alyp, ol garpyzlary gyryp başladylar. Olar garpyzlaryň suwuny bir gazana; löti bilen çigidini hem beýleki gazanlara guýup başladylar. Emma kesilen garpyzlaryň ýarysy gyrylmanka, gazanlaryň üçüsem doldy. Ýeri, indi galan garpyzlaryň içini nämä guýjak? Babam bolsa hezil, derrew ugruny tapdy. Ol on-on bäş sany ullakan garpyzy kesmän, saýlap goýupdy. Ol garpyzlaryň biriniň sapagyny ullakan gapak ýaly tegeläp aýyrdy-da, içini gyryp-gyryp boşatdy welin, küýze ýaly bolaýdy.

— Galanlaryny hem şeýdip gyryň-da, içini boşadyň. Soňra suwuňyzam bolsa, lötüňizem bolsa, çigidiňizem bolsa, şulara guýuberiň. Gazanlar gaýnap azalanda üstüne agdarybereris.

Babam bu zatlary nireden öwrenip ýörkä diýsene. Oň aýdyşy ýaly, ejem dagy gyryr, süzýär, saýlaýar. Olara iş kän. Liliýa-da özüne iş tapynypdyr. Gyrlan garpyz paçaklary bir-biriniň içine geýdirip, hatar-hatar üýşürüp ýör. Wowka ikimiz nämä güýmenmeli? Wowka ýaňky sapak tarapy tegelenip, gapak açylan uly garpyzlaryň boşanlarynyň birini aldy-da, deşiginden kellesini sokdy. Liliýa hezil edip güldi.

— Munuň tapýan zadyny görseňiz-läň, eje. Ol-a motosikl sürýänleriň şlemine meňzäýdi.

Ejem dagy ýylgyryşdy. Derrew menem Wowka öýkündim. Boşan pelleleriň birini kelläme geýdim. Mennň kellämde gara garpyzyň paçagyndan şlem, Wowkanyňkyda ak garpyzyňkydan. Ýöne ikimizem uzak saklanyp bilmedik. Hopukdyryp barýar, dem alara ýer ýok. Onsoňam hiç zat görüp bolanok.

— Gazana gaçarmy, nädermi, kowsana olary — diýip, ejem oturan ýerinden babama gygyrdy.

Wowka ikimiz şlemlerimiz çykaryp, oňa ilki agzymyzyň ýanyndan dem alar ýaly,

deşik etdik. Soň görer ýaly iki sany göz ýasadyk. Elimize-de herimiz bir uzyn gamyş alyp «naýzalaşdyk».

— Eý, muşketýorlar, gylyçlaşyp ýadan bolsaňyz, geliň, gazana ot salşyň — diýip, ahyry babam çagyrdy. Ol çagyrmasa-da, bu oýun eýýäm bizi irizip ugrapdy

Wowka ikimiz buýrulan ýumşa ilgezik topulsagam, ojagyň başyndan tiz kowuldyk. Sebäbi ot salmagyňam ugry bar ekeni. Biz bir-birimizden öň gazany gaýnatjak bolup, elimize kesewi aldyk-da, babamyň pil bilen kerçäp goýan ýandagyndan ýetişip bildigimizden ojaga dykýarys. Ýandak ilkä tüteýär, soňam birden şatyrdaýanyp başlaýar welin, ýalnyň dillerini gazanyň depesinde çatybermeli bolýar.

— Azajykdan salyň, azajykdan — diýip, babam telim sapar aýtdy.

Ahyrynda-da, uçgunyň külleri gazanyň içine gaýyp düşüp ugransoň, ol elimizden kesewini aldy.

— Görýän welin, siziň peýdaňyzdan zelesiňiz köpräk ýaly. Baryň-da, Liliýa kömekleşiberiň.

Paçak üýşürmek aňsat. Bir-biriniň içine salsaň, on garpyzy birden göterip bolýar. Hatda Liliýa-da ozal bir garpyzy göterip bilmän, aglap durandyr welin, indi üç-dört garpyzyň pellesini birden göterýär.

Sähel salymda boşan garpyz pellelerinden küde ýasadyk. Oňa çenli gazanlaram lasyrdaşyp, gaýnap başlady. Ejem dagam işi birýüzli eden bolara çemeli. Ol ojagyň körüginde häliden bäri esräp, gaýnap duran gara tüňçäni tutaç bilen aýyrdy-da, çaya oturmazdan ozal aýtdy.

— Baryň, indi gidiň-de, oýnaberiň. Köpük ýalamaly bolanda özüm çagyraryn!

Ejem diýse diýibersin. Biz gazandan daşlaşyp biljek däldik. Köpük ýalamak biziň ertirden bäri arzuwymyzdy ahyry. Sähel uzaga gitsek, ýetişmän galaýjak ýalydyk.

Emma biz gyssansagam, gazanlar gyssanmady. Gün giç öýleden aganda-da,

babam eli kesewili gazanlaryň arasyndady. Gapdalynda küde bolup duran gury ýandak kiçelip, bir petde bolupdyr. Ähli gaplardaky lötlerem, çigitlerem iki gazana giripdir. Birinde toşap, beýlekisinde hem çigit gaýnaýardy. Biz ýene birsellemden öwrülip gelsek, çigitli gazanyň aşagynyň ody öçürilipdir. Diňe toşaply gazan şol bir gaýnap durdy. Indi onuň ýüzünde sarymtyl köpük görnüp ugrapdyr.

— Köpük bolupdyr, köpük! — diýip, Wowka, Liliýa üçimiz birden gygyryşdyk.

Ejem gazanyň başyna geldi. Ol öňküleri ýaly, «Ýüregiňizi eliňize almaň, entek bolmandyr» diýer öýtdüm. Bu gezek sesini çykarmady. Elindäki uzyn saply agaç çemçäni birki gezek toşapdan dolduryp, ýene gazany dökdi. Toşabam bu gezek öňküleri ýaly «şurt» etmedi. Birhili goýumsy lasyrdap, gazana döküldi. Ol babama gygyrdy.

— Şüý-ä bolaýanam bolsa ähtimal, kaka. Gel, görüp gitsene.

Babam çemçedäki toşaba barmagyny batyryp gördi. Olifiň reňkine meňzeş toşap barmagyndan sarkyp gitdi.

— Kemi galmandyr. Guýup ber çagalara, ýalasyňlar.

Ejem meň çorba iýýän içi gülli agaç okarama ullakan çemçesini dolduryp, üç-dört gezek guýdy-da, öňümüzde goýdy. Herimize-de bir kaşyk berdi. Wowka çemçesiniň arkasyny degrip, ýalap gördi-de, başam barmagyny galdyryp «Wo!» diýdi. Soň men. Onsoň Liliýa. Toşabyň tagamy üçimiziňem agzymyza ýarady. Haýdap, üç çemçe bilen ýalap başladyk. Ol birhili süýji sirop ýaly ekeni. Ejem dagy gazanyň oduny öçürip, çatma gidenlerinde-de, biz ýalap otyrdyk. Okaramyzdaky toşap bolsa indi sowapdy. Näçe ýalaňda-da, diliňi ýakanok. Wowka birden okaradaky toşapdan ýarty çemçe içip goýberdi. Ýene öňküsi ýaly, «Wo!» etdi. Ýüzünem çytmady. Men näme onça ýokmy? Alaga-da, menem ýarty çemçe içdim. Birhili içegämi ýakyp barýan ýaly boldy. Liliýa gorkdy. Guş ýaly çüňkjagazyny degirdi-de, «turşy» diýip ýüzüni çytdy.

— Turşy däl. Edil süýjüje sirop ýaly — diýip, Wowka öwdi. Men bularyň hijisiniň

tarapyny tutmadym.

— Süýji bolsa, içd-ä ýene — diýip, Liliýa gyjyt berdi.

— İçerinem, näme içmän — diýip, Wowka yzyny üzmän, içip başlady. Liliýa ikimiz geň galdyk. Ol toşaby süýji görüp, halap içdimi ýa Liliýaň gyjalaty üçinmi, ýekeje özi tabagy boşatdy. Ýöne ol içse-de, içdi welin, täze toşabyň oýny soň bar ekeni. Wowka uzyn gije içini saklap bilmänsoň, ejesi üç gezek dagy zäk ýaly ajy derman içirdi.

20-nji bap: IŇ SOŇKY AGŞAM

Bol-bol, men bol! Ejem gören dessine ýylgyrdy.

— Tüweleme, Bazar jan, sen-ä bir eýjejik bolaýypsyň.

Eýjejik bolanymy meň özümem bilýärdim. Düýn Wowka ikimiz güne ýylap duran suwly çelek tä boşaýança suwa düşdük. Endam-janymyzy sabynlap ýuwduk. Sabyny köpürjikledip-köpürjikledip ýuwduk. Ilki herimiz özümizi ýuwduk. Soň bir-birimizi ýuwduk. Wowka meň arkamy sürteçkädi bilen ýuwdy, men onuňkyny. Gulaklarymyzyň içine barmaklarymyz sokup gazadyk. Aýakýalaňaç gezemizsoň, injiklerimiz çorlapdyr. Gyzgyn çägä basyp, dabanlarymyz darka-darka ýarylypdyr. Biz ol çorlary hem, ýaryklary hem sürteçkädi bilen gazap-gazap aýyrdyk. Iň soňunda-da, ýüňjük polotensäň herimiz bir ujuny elimize alyp, tä bedenimiz dym-gyzyl bolýança süpürdik. Egnimde Täzegülüň keşdelän ezyaka köýnegi. Aşagynda dyzynyň ýany dar agzy giň klýoş balak. Köýnegimi balagymyň içine salaga-da, bilimi hem keşdeli kemerim bilen guşadym welin, şap bolaýdy. Dogry, köwşüm birneme aýagymy gysýardy. Oňa-da çydamaly bolar-da. Çydamamda-da alajym ýok. Ejem dar bolaýmasyn diýip aldyrmajak bolsa-da, ony öz eňegime tutup aldyrypdy. Magazindekä gaty gysmaýan ýalydy, öýe gelip geýdim welin, gysýar. Bir hepdede-de aýak beýle ulaljak eken-ow. Gyssa gysyp geçsin, ony diňe men bilýän. Görküne zyýan ýetirenok, bes. Şoň üçinem men eýjejik. Bol-bol,

men bol!

Liliýaň bezenişini göremde welin, özümden göwnüm geçdi. «Ine, hakyky eýjeji-gä şu gyz» diýip içimi gepletдим. Göräýmäge üýtgeşik geýinmändirem. Emma geýeni ýaraşyp dur. Egninde gülli çit köýnek bar. Liliýa ýöreýär welin, köýneginiň ýüzündäki sary ganatly kebelejikler daşynda sürlenişip barýan ýaly. Çomuç ýalyjak aýajyklaryna ilki ap-akja jorap geýipdir. Üstünden nogtalyja gök köwüş. Edil oň aýagy, joraby, köwşi — üçüsi bitewi ýaly. Ol öz göwresine görä has ýognas görüňän mele saçlaryny bu gün iki bölüp örüpdür. Olaryň ujuna köwşi bilen reňkdeş lenta dasypdyr-da, goşalap, ýeňsesine atypdyr. Biziň obamyzyň gyzlary saçyny döşüniň üstünden öňüne goýberýär. Liliýa ýeňsesine atypdyr. Bir hepdäň içinde meň aýagym ulalsa, oň boýy ulalypdyr. Meň bilen ýanaşyp dur welin, egnimiz des-deň. Ilki men ol ökjesini galdyryýandyr öýtdüm. Görsem, arkaýyn gaýşarylyp dur. Gaýta ejeme gygyrýar.

— Hally daýza, bize seret!

Ejem ýylgyrды.

— Wah, size döneyin, balalarym! Ikiňizem des-deň. Ösuň, tizräk ulalyň!

Ejem gidensoň, Liliýa ikimiz bir-birimizin eşiklerimizi öwdük. Soňra men oň saçyny öwdüm.

— Bizde kä gyzlar saçyny dört örüm edýärler. Şonuň üçinem syçanyň guýrugy ýaly inçejik. Men iki örümi gowy görýän. Ýeňsäňe atýaň welin, hasam gelişýär — diýdim.

Liliýa geplemedi. Bolsa-da, hoşal ýylgyrды. Men dogrymy aýtsam, henize çenli gyzlaň saçy barada oýlanyp görmändim. Saç olara gerekli zatdyram öýtmezdim. Kä gyzyň gupagyndan çekip, agladan mahalymam bolupды. Häzir bolsa Liliýaň saçyny öwüp durun. Ýa oňa ýaramsaklyk etdigimmikäm? Bilemok, özümem bilemok. Her niçigem bolsa, Liliýa öwgim ýakman durmady.

— Saňa-da şu köýnegiň gaty gelişýär — diýip, ikinji gezek köýnegimi öwdi. Eljagazlaryny uzadyp, ýupekden işilip edilen gotazly bagjygymy düzedip,

goýberdi. Biziň gürrüňimiz gutaraýdy öýdýän. Bir-birimize seredişip dymyp durus. Men öňlerem täze eşik geýsem utanýardym. Öwrenişýänçäm, özüme ýer tapamokdym. Häzir-ä üstesine Liliýa-da gaşymda. Dup-dury mawy gözleri bilen görejime garap dur. Ýöne utansamam, bu wagat on bilen duranymy kem göremok. Näçe dursagam irjek däl. Wowka gowy oglanam welin, edil şuň ýaly ýerde tapylar. Matros kostýumyny geýip, öýden çykdy. Çemedan doly geýimi bar, ýene şol öňküsini alypdyr. Otludan düşende-de şol geýimindedi. Gara botinka, gara jalbar, gelişmäm duranok. Biliniň ýarysyny tutup duran sary tokaly ýasy kemer bu wagat ony has syrdam görkezýär. Ýakasy açyk gara köýneginiň içinden döşüni bezäp duran ale matros maýkasy görünýär. Çat maňlaýy «Baltika» diýen ýazgylý tegelek matros papagyň goşa lentasy bolsa, egni üstaşyry arkasynda galgaýar. Bu wagat oňa sereden adam başinji klasyň okuwçysy diýmez. Meniň gözüme-hä ol depesi gyzyl baýdakly äpet ak parohodyň matrosyna meňzeýär. Şu pikirimi özüne-de aýtdym.

— Bä, sen-ä çyn matros bolaýypsyn.

— Howlukma, indiki göreňde çyn kapitana-da meňzärin.

Bizi bu günki geýindirmeleriniň sebäbi bar. Agşam biziň çatmamyz köp myhman gelmeli. Men muny düýnden bäri bilýärdim. Wowka dagyň bize myhman gelmesiniň hormatyna kakam üşmeleş edýärdi. Ol bu üşmeleşni gelen günleri etmekçidi. Emma Mürti agan ölümi ara düşensoň, şu güne galdyrylypdy. Şol üşmeleş obada geçirilmelimi ýa çatmada diýip kakam ejem hem babamyň arasynda çekeleşik bolanynam bilýärdim. Ejem ikimiz obada geçireliň diýdik. Sebäbi ol ýerde jaýam kän, ähli zadam. Babam haýsynda geçirseňem bolar diýdi. Kakam ýaýdandy. Ahyry myhmanlaryň özüne geňeşdi. Mihail Antonowičem, Motýa daýza-da çatmany gowy gördi. «In soňky gije bizi tebigatyň şu eşretinden binesip etmän» diýdiler. Myhman aýtdy — kanun.

Gün gijigen bada, ilden öň Daňňy kakam geldi. Ol ozallaram käte bize gelderdi. Enem pahyr barka ýygy-ýygydan gelderdi. Soň birneme seýregräk gelýär. Men ozal oňa kakamyň dostudyr öýderdim. Bir gezek enem: «Daňňy kakaň meň oglumdur. Oň ejesem, kakasam ir öldi, ony men idetdim. Kakaň bilen bileje ulaltdym» diýdi. Şondan soň on biziň garyndaşymyzdygyny bildim. Bu günem on geljegini

bilýärdim. Ol gelse, Jerenem gelmeli. Aýdyşym ýaly-da. Görsem, motosikletiň gozagynda gulpagyny tasadyp otыр. Yz ýanyndan Illi aga bilen Şeker mugallym geldi. Men mugallymy welin kanikula çykalymyz bäri göremok. Ol mekdepde gaharjaň bolsa-da, myhmançylykda ala-ýaz ekeni. Geleninden ejem bilen Motýa daýzany gülüşdirip halys etdi. Liliýadan bolsa:

— Leningrad gowumy ýa biziň obamyz? — diýip sorady-da: — Sen şu taýda galaý. Meň gyzym bolaý. Seni hem okadaryn, hem saňa eje bolaryn — diýip gujaktady. Hemmeden soňam Çary kaka bilen Ata guduzy bir maşyn getirip gitdi.

Biz gawun joýalyga siňdik. Ulular hem birbada düşege geçip oturybermediler-de, töwerege aýlaň-çaýlaň etdiler. Ine, şonda Daňňy kakam meň towşan gözläp, köwen hinimi gören bolara çemeli. Gelip babamdan sorady.

— Belli aga, ol baýryň üstünde biri alakaň hinini köwüpdür-le. Galla gözlän-ä däl-siňiz-dä?

Babam gürrüniň manysyna düşüdi.

— Hudaýa şükür, bu ýyllar oňatçylyk-la, alakaň rysgyna el garmamyzda-da — diýip, meň ýüzüme garady. — Ony, ynha, şu galtaman towşan gözläp gazypdyr.

Ýene meniň gazan hinimden başlanan gürrüň uzak ýatlamalara syrygdy. Özleriniň uruş ýyllary uzyn gün işläp, gijelerine-de ota garyp iýer ýaly urbalyk gözläp, alakaň hinini agtaranlaryny ýatladylar. Çaýa derek gumdan yşgyn köwläp içenlerini ýatladylar. Ýylgynyň pürüni ýygnap, döwlete tabşyryşlaryny, ondan däre ýasalýarmyş diýseler geň galyp, barha köp tabşyryşlaryny ýatladylar. Soňra kakam aýaw bilen gazetiň arasyna dolap goýan çepegini getirip Mihail Antonowiçe uzatdy.

— Ýadyňa düşýärmä, bu seň işiň, Mişa!

Baglary ýüňden işilen rezin çepegi görende, Mihail Antonowiçiň demi tutulan ýaly boldy. Soň ol çepek elden-ele geçdi. Awtomaşynyň pokryşkasyndan kesilip edilen bu çepegi oýlap tapanyň Mihail Antonowiçdigini, onuň şol çepek bilen köp

alkyş alandygyny ýatladylar. Mişa daýy ony Lennngradada äkidip, öýleriniň
dulundan asyp goýjagyny aýdansonam, köp zatlary ýatladylar. Ýatlamalar.
Ýatlamalar. Olar tä nahar başyna üşşülýänçä geçmişden gürrüň etdiler, ýatladylar.
Olarda ýatlara zat bar!

Başga geljek ýok ekeni. Olar üstüne haly ýazylan giň sekä üşşdüler. Bizem
takyrjak ýere iki sany gülli keçäni goşalap ýazdyk-da, onuň üstüne üşşdük.
Köplük bolsa ne hezil. Biz bir däl, iki däl, baş. Onda-da kimler? Jerenjik hem Ata
guduz bilen bir düşegiň üstünde şeydip, gülşüp otalarys diýip, kelläme-de
gelenokdy. Ululardan aýry oturanymyz kemem bolmady. Sebäbi olaryň öz
gürrüňi bar, biziňem öz gürrüňimiz.

Jerenjige «Jerbaga, gurbaga, Jeren şugul» diýip ýörsek, beýle dilewardyr
öýdemzokdyk. Ol-a basyrylgy ýatan ekeni. Kä oglana öýkünende, edil özi bolaýýar.
Ol bize-de öýküner, Ata guduz ikimiziň urşumyzy aýdyp, Wowka dagyny
güldürermikä diýip, halym harap boldy. Emma ol hakda bularyň ýanynda
dilinem ýarmady. Nirede näme gürlmelidigini gowy bilýär ekeni. Wowka-da
öňki-soňky dymyp gezenini aldy. Özem Leningrady agzyndan düşürenok. Ýa oň
öz şäherlerini göresi gelipdir, içi gysýar, ýa-da ony şeýle söýýär. Süýjedip,
mahabatlandyryp aýdýar welin, göresiň gelip gidýär.

Liliýa bilen Ata guduzam hezil edip gürrüň etdiler. Mekdeplerini, dostlaryny,
joralaryny agzadylar. Güleşdiler. Emma olaryň gürrüňleri meň gulagyma ilmedi.
Wowkaň Leningrad barada aýdanlary aňk etdi. Aý aýdyňa Garagumuň çägesi
gözümiň önünde agaryp ýatyr. Hyýalymda bolsa, Wowkaň aýdyşy ýaly,
Leningradda gezip ýörün. Bir oýlansam, «Awrora kreýseriniň üstünde, onuň äpet
toplarynyň niline seredip durun. Bir oýlansamam, Gys köşgüniň önünde. Bir
görseň, Lenini Finlýandiýadan getiren otlyny sypalap durun, bir görseňem,
üstüne çykyp, Leniniň söz sözlän bronowigini münüp, Newa prospektinde seýil
edýärin. Soňra ähli eşidenlerim edil düýş ýaly garyşýar. Köpetdagyň bir bölegi
ýaly epeý daşyň üstünde ýylanyň kellesinden basyp duran «Mis atlyň» syrtyna
münýänmi, klasda hem uklap, hem sapak diňleýän Koşkin bizi yzyna düşürüp,
kakasyň ýanyna eltýär-de, bizi Ermitaža aýlap ýörmi... garaz düşer ýaly
bolmady.

Bu zatlaryň baram Wowkadan. «Bazar, senem, Ata, senem, Jeren, senem täze ýyl tomus Leningrada baryň. Men size kän zat görkezeýin» diýdi. Liliýa-da bizi çagyrdy. Ana, onsoň men eýýäm özümi Leningrada gezip ýören ýaly duýýaryn.

Ejem dagy nahara çagyranlarynda, bu pikirimden aýňaldym. Sekiniň ortarasyna ýazylan gülli kleýonkaň üstünde näme ýok. Üzümdir pomidordan başlap, rediskadyr gök sogana çenli bar. Ejem içi mele-myssyk nanly saçagy orta ýazdy-da, ullakan kersene salyp söwüş üçin soýlan toklyň kellebaşagyňy getirdi. Özem ony Motýa daýza bilen Mihail Antonowiçiň öňünde goýdy. Biziň däbimiz şeýle. Mertebeli myhman gelse, oňa janly öldürip, söwüş etmeli. Şol janlynyňam kellebaşagy in hormatly myhmanyň öňünde goýulmaly?

Wowkaň kakasy babamyň öwredişi ýaly edip, kelläniň etini paýlaşdyrdy. Soňra ejem äpet agaç gapagyň üstünde garaburçuň hem sarymsagyň ysy gelip duran işleklini getirdi. Kakam jazyrdap, bugaryp durýan çişlikli syhlary gysym-gysym edip goýdy. Babam üsti jüýjeli palaw äberdi. Gözümüz köpe düşdi. Näme iýip, näme goýjagymyzam bilmedik. Her kim halanyna ýapyşdy. Iýen iýdi, içen içdi. Saçagymyzyň başy ala-ýaz boldy. Kakamyň gülküsi ýer goduklatdy. Ejemiň keseli zyňlyp aýrylana döndi. Ýekeje saparam «böwregim» diýmedi. Babamyň-a soňky günlerde hasam ökjesi ýeňledi. Diňe agtyjagyňy görmek üçin Aşgabada gitmäge howlugýany görünýärdi.

Birden ejem çalaja ýylgyryp, ýerinden turdy. Hiç zatdan bihabar Jeren bilen ýanaşypjyk oturan Liliýanyň ýanyna bardy-da, gysymyndaky alaja ýüpi onuň boýnuna daňdy. Ýañajygyndan taýly gezek ogşady. Biz düşünmedik. Liliýa-da düşünmedi. Ol ilki boýnundaky alaja seretdi, soň ejesine. Motýa daýza töweregine garanjaklady. Mihail Antonowiç iki egnini gysdy. Ahyry Illi aga syhdaky çişlik dogramçasynyň birini agzyna saldy-da, eliniň ýagyny süpürüp ýylgyrdy.

— Ana, Mişa han, gyzyňyzam-a elinizden gitdi.

«Ol näme diýdigiňiz?» diýýän äheňde Liliýaň kakasam, ejesem Illi aga tarap aňaldy.

— Biziň däbimiz şeýle — diýip, Illi aga derek Şeker mugallym aýtdy. — Gowy gören gyzymyzyň boýnuna alaja dakaýýandyrys. Hawa, hawa, onsoň, ol ulalanda biziň gelnimiz bolar.

— Oh, gördüňmi, Motýa, bular nähili mekir — diýip, Mihail Antonowič hezil edip güldi. Birdenem gülmesini goýup, çynlakaý sorady. — Çynyňyzmy bu?

— Hawa, hawa, Liliýa jan indi biziň gelinligimiz bolar.

— Nädersiňiz onsoň, otuz ýyldan bir gezek däl-de, ýylda iki geläýseňiz.

— Hally, şun-a oňaraýdyň bolsa-da.

Her kim bir zat diýdi. Gülüşdiler. Motýa daýza-da gelip, meni ogşady.

— Bazar jan ýaly giýewimiz bolsa, biz-ä razy.

Liliýa ikimiz onda-da düşünemzok. Özgeler gülse, bizem gülýäris. Zalym Ata guduz welin düşünen ekeni. Liliýa ikimiziň kellämizi çakyşdyrды-da:

— Boluň, ogşaşyň-da — diýdi.

Men gyşaryp ýerimden turdum. Çatmaň ýeňsesine baramda, Çary kakaň gülküsi eşidildi.

— Giýew oglany öýkeletmän ahyr.

Men çyndan öýkelämökdym. Öýkelemäge ýerem ýok. Ýöne ol gülküleriň arasynda oturybam biljek däl. Hemmesiniň gözi Liliýa ikimizde. Men turup gaçamsoň, Liliýa-da geldi. Edil ýanjagazymda dur. Ýüzi ýüzüme degäýjek-degäýjek bolýar. Ikimizem gözümüziziň gytagy bilen seredişdik. Emma sesimizi çykarmadyk. Ahyry Liliýa has golaýyma gysyldy.

— Sen halamaýan bolsaň, men muny aýraýaýyn? — diýip, boýnundaky alajany elledi.

Men dymdym.

— Gowusy, özüň çöz-de, zyňyp goýber — diýip, ol uzynja boýnuny alkymymyň aşagyna uzatdy. Men onuň ap-akja boýunlaryny ýanjagazyndan synladym. Ejemiň dakan alajasy diňe şol boýun üçin örülen ýaly bolup göründi.

— Degme, dursun — diýenimi özümem duýmadym... — Sen ony hiç haçanam aýyrma. Ulalaňda-da aýyrma. — Men birhili dogumlanan ýaly boldum. Utanman, onuň suw ýaly duruja gözlerine garadym. Birdenkä-de, Liliýa meni ogşap goýberdi. Ýañagymy elledim. Ýüzüm lap-lap gyzdy. Liliýa ötünç soran şekilde ýüzüni aşak salyp pyşyrdady.

— Sen oňatja oglan, Bazar.

«Onda, öýüňize baran dessiňe suratyňy iberermiň?» diýesim geldi. Emma diýip bilmedim. Edil şol wagtam Wowka geldi.

— Ýeri, öýlenjek ýigit. Gelinjigiň ikiňiz durmusyňyz?

— Aý, bar, gitsene-aýt!

Men gaharlanan boldum. Liliýa gaçyp gitdi. Wowka ýanyma gelip, elini boýnuma goýdy.

— Nähak öýkeleşäň, dost jan. Gör-de duruber, Liliýa erbet aýal bolmaz. Azajyk şugulçydyr welin, zyýany ýok, öwrenişersiň.

Men öňküdenem beter ýüzümi egşiden boldum. Birden güläýmäýin diýip, ýeňsäme döndüm. Sebäbi birhili içim byjyklap, böwregim bökýän ýalydy.

... Ata guduz bilen Jerenjigem geldi. Ejem dagyň iberen bolmagy hem ähtimal, olaryň öýkesini ýazyň diýip. Jerenjik mekir ahyry. Çyndan öýkelemeýänimi şo bada bilipdir. Göni geldi-de, ýüzüme şeý diýdi:

— Her zat etseňem, sen ony söýýäň-le, Bazarjyk. Gowusy, boýnuňa alay.

— Ýalan aýdýaň — diýip, men oňa jabjyndym. — Men ony söýemok, ýöne... gowy görýän.

Jeren elini çarpyp güldi, Wowka-da güldi.

— Gowy görseň, söýdügiň bolar-da — diýip, Jeren has gaty güldi. — Sen ony söýýäniňi katerde ýüzüp ýörkäk, gözüm bilen gördüm. Hany aýt, näçe gezek ikiniz bizden ogrynja pyşyrdaşdyňyz? Ýalanmy eýse, ýalan diý?

Ol gyssap alyp baryar. Dadyma Ata guduz ýetişäýdi.

— Sem bolsana, şeytan. Näçe gezek aýtmaly, özgäň işine goşulma diýip. Söýüşseler, özleri söýüşýärler, saňa näme?

— Söýüşemzok, how, jan dost. Ata, ýalan aýdýar. Toslap aýdýar. Men... men ýöne halaýan!

— A... Ana eşitdiňizmi, indem «halaýan» diýdi. Eşitdiňiz gerek? — diýip, Jeren jedirdäp, elini çarpdy.

Biz soň ýene-de üýşüp, gürrüň etdik. Ýöne ulular bizdenem köp gürrüň etdiler. Soň biz gurleşip otyrşak, serginjek ýerde uklap galypdyrys. Daňňy kakamyň Jereni turzup, motosikletli oba alyp gideninem, Çary kaka bilen Ata guduzy kakamyň öz maşynyna mündürüp, Şatlyga eltip geleninem bilmändirin.

21-nji bap: BEÝLE EÝJEJIGEM GYZ BOLAR EKEN-OW!

Babam bir alada tapyndy. Wowka dagyny ugratmaga kakam ikimiz gaýtmaly bolduk.

Dogrymy aýtsam, meniňem keýpim ýok Öten agşamky çatmamyzyn şatlyk-şagalaňyndan, näme üçindir, mende nam-nyşan galmandyr. Olaryň bary düýş ýaly bölup dur.

Garybata günortanlar gelip düşdük. Göwnüme, bu gün stansiýa-da öňküligi däl. Gyzyksyz, tukat. Ozalky ýer sarsdyryp, gübürdäp gelýän otlularam dabarasyz gelip, geçip ötägidýär. Stansiýanyň märekesem az. Öňündäki Şatlyga näme diýjek? Baýak Ata guduzlara gelemizde, ol meň gözüme elýetmez bolup görnüpdi. Seredip doýup bilemokdym. Häzir welin olam ýerinden göçen ýaly. Ýogsam öňki tok bilen demir kebşirleýänlerem işläp dur. Äpet gyzyly maşynlaram ýoly dolduryp, Hywa tarap turbalary süýräp barýar. Ýöne bary gyzyksyz. Adaty zatlar ýaly. Ata guduzyň kakasynyň işledip oturan pälwan krany hem bu gün gowuşgynsyz, haýal hereket edýän ýaly.

Bar, aýdaly, men-ä men ekenim. Keýpim ýok diýeli. Wowka bilen Liliýanyňam bolşuna düşünemok. Men keýpsiz bolamda näme, olar şeýdip çemedanlaryna münüp, dymşyp oturmalymy? Öýlerine gaýdýanlaryna begenýänlerini, gynanýanlaryny biler ýaly däl. Kakam bilen Mihail Antonowiç bolsa ähli gürrüňlerini şu güne goýan ýaly. Ikisem elini arkasyna gowşuryp, uzyn perronyň ol başyndan bu başyna gatnap, ýuwaşja gürlleşip ýörler. Motýa daýzaň-a adatdakylary ýaly, bu günem aladasy özüne ýetik. Goşlaryny bir çykarýar, bir salýar, garabaşyna gaý.

Bu zeýilli bolanda wagtam geçmez ekeni. Nämä güýmenjeginem bileňok. Eýýäm üç-dört ýola şol sowuk suwly kranyň başyna baryp gaýtdym. Ýene şol ýerde. Ilki suw diýip şehit ölen Ata garyby ýatladym, stansiýanyň çat maňlaýynda gara harplar bilen ýazylan oň adyny okadym. Soň Mihail Antonowiçi ýatladym. Şu wagtky ýüzüne ýygırt düşen adamyň uruş ýyllary Garybata gelip düşüşini, onuň oglanlygyny göz öňüme getirjek boldum. Bir çagaň elindäki nana ýapyşyşy barada kakamyň aýdanlary ýadyma düşdi. Soň ýene-de bir topar zatlar kelläme gelip geçdi. Ýeke özüm pikirlenip, aňalyp galypdyryn. Bir görsem, otly gelipdir-de, kakam dagy goşlary daşap ýör. Wagonyň deňine ylgap barsam, Motýa daýza bilen Liliýa eýýäm içine giripdir. Kakam bilen Mihail Antonowiçem hersi bir flýagany göterip, başgançaga dyrmaşyp barýarlar. Perronda diňe Wowka durdy. Olam meniň bilen däl, gözi töwereginde. Oň Ata guduza garaşýanyny soraman

biläýmeli. Sebäbi ol ugratmaga geljegini aýdypdy. Ata guduz öz sözünüň eýesidigine menem ynanýan. Wowka-da. Ýa agşam giç gaýdansoňlar ýatyp galaýdymyka? Ähtimal şeýledir. Kakasy irden turup işine gaýdandyr, ony kim turuzsyn. Kyn ahyry, ejeň bolmasa!

Ýok, Ata guduz ýalançam bolmady, bizem ýalançy etmedi. Otlyň aşagyndan zömpe çykdy-da, eliniň ýagyny balagynyň gonjuna süpürüp, bize tarap ýetip gelýär. Ylgap gelýärkä-de, agzy dek duranok.

— Bagyşla, halypa jan, Wowka! Tas ýetişmän galypdym. Henizem wagonlaryň aşagyndan sümüp geçäýdim.

Men Ata guduzy görsem, tukatlygym aýrylan ýaly bolaýýar. Oňa seredip, çalaja ýylgyrdym. Sebäbi ol aýtmanda-da, sümlep geçeni belli. Bir çekgesine gara ýag degipdir. Wowka nähili pikir etdi, bilemok. Özüm-ä oň bolşuny halamadym. Duran otlyň aşagyndan geçmek howply ahyry. Birden ýöräýse nätjek? Ata guduz bolsa özüm telek iş etdim diýenok. Gaýtam öwünýär.

— Öwlüýä jan kessin, segsen çelegi bar. Men oň aýagujyndan aýlanyp geljek bolsam, ýene bir sagatdanam gelmezdim. Kelläme ajap pikir geldi. Sümüp geçeyin diýdim. Öňündäki gyzyň çyra seretdim. Görsem, otly giderli däl. Gözümi ýumaga-da, sümüldim aşagyna. Elim mazut boldy welin, aý, jähennem-le. Häzir siz ugrarsyňyz welin, nebite ýuwup süpüräýerin. Başga bolan zat ýok. Hany beýlekiler nirede? — diýip, Ata guduz sorady.

Men wagona tarap elimi salgadym.

— Ugrajak bolup durlar.

Hoşlaşyk pursady geldi. Men Wowka bilen elleşip, sagbollaşdym. Ata guduz welin, zaňnar, ogşaşyp-ogşaşyp hoşlaşdy. Her kimiň bolşudyr-da, men şuna hiç endik edip bilemok. Oglan bilen ogşaş (toba-tagsyr!), gyzlar bilen elleş diýseler başaramok.

Wowka wagona giren dessine biz penjiräň öňüne bardyk. Ilki bilen Mihail

Antonowiçiň sakar kellesi aýnaň aňyrsynda ýaldyrap görüldi. Soňra Motýa daýza ýüzüniň derini süpürüp, ýerinden galdy. Eli bilen bir zat, bir zatlar diýip, aýnaň aňyrsyndan Ata guduz ikimizi ogşady. Men näçe ökjäme galyp seretsemem Liliýany görmedim. Ata guduzdan soraýaryn. Olam gaýta, Wowka bilen gürleşjek bolup, garabaşyna gaý. Men özüme beýle batyrlygyň nireden gelenini bilemok, wagona münüp, ony gözlemegi ýüregime düwdüm. Görsem, ol wagonyň beýleki agzynda maňa seredip dur. Ýylgyran bolsa-da, ýüzi salyk görünýär. «Ol gidýänine gynanýar» diýip, çak etdim. Onuň bolşy, hakykatdanam, otly ýöräp ugranda böküp galaýjaga meňzeýärdi.

Jaň kakyldy. Liliýa ýokardan, men aşakdan bir wagtda stansiýa tarap seretdik. Elim ýetse, meň-ä şol jaňyň dilini ýene az salym saklajagym çyndy. Liliýa-da şeýlemikä diýýän. Otly ýerinden gozgandy. Kakam ýüzüniň ugruna Liliýanyň maňlaýyndan ogşady-da, wagondan böküp düşdi. Men otly bilen ýanaşyp, ýöräp ugradym. Otly gataldy, men ylgadym. Boýny alajaly Liliýa bolsa, maňlaýyna dökülýän saçjagazlaryny şemala galgadyp, öňküsi ýaly, maňa seredip, gozganman dur. «Beýle-de bir oňatja gyz bolar eken-ow! Ol gidäýjekmikä?» Men bir zat diýmelidigimi bilýän. Ýöne dilime söz gelenok. Edil badak atylan ýaly.

Otly ahyry meni yzda galdyrdy. Liliýanyň ýaglyklyja eli welin henizem şol galgap barýar, galgap barýar...

SOŇY